

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ-ΤΜΗΜΑ ΝΗΠΙΑΓΩΓΩΝ
ΚΟΙΝΟ ΔΙΔΡΥΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗ ΓΡΑΦΗ»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Η προσέγγιση ενός γεωγραφικού τόπου μέσα από την
παιδική λογοτεχνία**

Φοιτήτρια

Αθανασία Παπαγεωργίου

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Κωτσαλίδου Δόξα

Φλώρινα 2024

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
Σχολή Κοινωνικών και Ανθρωπιστικών Επιστημών
Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
Σχολή Καλών Τεχνών
Τμήμα Κινηματογράφου

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΤΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗ ΓΡΑΦΗ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ : ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Η προσέγγιση ενός γεωγραφικού τόπου μέσα από την παιδική λογοτεχνία

Φοιτήτρια : Αθανασία Παπαγεωργίου

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια:

Δρ. Ευδοξία (Δόξα) Κωτσαλίδου, ειδικό διδακτικό
προσωπικό (Ε.ΔΙ.Π) στο Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών του Πανεπιστημίου
Δυτικής Μακεδονίας

Επόπτες:

Δρ. Τριαντάφυλλος Κωτόπουλος, καθηγητής στο Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών
του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας και επιστημονικός υπεύθυνος του
Μεταπτυχιακού
«Δημιουργικής Γραφής»

Δρ. Άννα Βακάλη, ειδικό διδακτικό προσωπικό (Ε.ΔΙ.Π) στο
Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας

Στη Μυρτώ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περίληψη.....σελ.7

Εισαγωγή.....σελ.9

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

Πρώτο κεφάλαιο: Αποσαφήνιση εννοιών

1.1. Η έννοια του χώρου.....σελ.11

1.2. Η έννοια του τόπου.....σελ.12

1.3. Διερευνώντας την έννοια της λογοτεχνίας.....σελ.15

1.4. Τόπος και λογοτεχνία.....σελ.17

1.5. Λογοτεχνική γεωγραφία.....σελ.19

Δεύτερο κεφάλαιο: Η παιδική λογοτεχνία

2.1. Η παιδική ηλικία ως κοινωνική κατασκευή σελ.22

2.2. Αναζητώντας έναν ορισμό για την παιδική λογοτεχνία σελ.24

2.3. Τα είδη της παιδικής λογοτεχνίας.....σελ.26

2.3.1. Το παραμύθι.....σελ.28

2.3.2. Μύθοι και Παραδόσεις σελ.29

2.3.3 Η μικρή ιστορία.....σελ.30

2.3.4 Το παιδικό μυθιστόρημα.....σελ.31

2.4. Τόποι και τοπία στην παιδική λογοτεχνία.....σελ.31

2.5 Η προσέγγιση του τόπου στην τριλογία του Pulman.....σελ.34

2.6. Η συναρμογή του αναγνώστη.....σελ.36

Τρίτο κεφάλαιο: Η παιδική λογοτεχνία στον παιδικό σταθμό στο πλαίσιο της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης

3.1 Το γενικό πλαίσιο.....σελ.39

3.2 Η διαπολιτισμική εκπαίδευση στο πλαίσιο του παιδικού σταθμού.....σελ.40

3.3 Παιδική λογοτεχνία και διαπολιτισμική εκπαίδευση.....σελ.42

3.4. Παράδειγμα: «Η ιστορία ενός μικρού ονείρου, Καρίμ» της Στέλλας Αρβανίτη.....σελ.44

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

Εισαγωγή.....σελ.46

Τέταρτο κεφάλαιο Το παραμύθι που δημιουργήσαμε

4.1 «Ο γέρο Πύργος και οι αξέχαστες ιστορίες του».....σελ.48

4.2 Προσδιορισμός του τόπου της Ν. Φώκαιας.....σελ.56

4.3 Η ανάλυση του παραμυθιού.....σελ.57

4.3.1 Εστιάζοντας στον τόπο ως σκηνικό της ιστορίας.....σελ.57

4.3.2 Εστιάζοντας στην ιστορία του τόπου και στα ιδιαίτερα κοινωνικοπολιτισμικά του στοιχεία.....σελ.60

4.3.3 Εστιάζοντας στα δομικά στοιχεία του κειμένου. Χαρακτήρες, πλοκή.....σελ.61

Πέμπτο κεφάλαιο Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα

Πρόγραμμα δραστηριοτήτων με βάση το παραμύθι που δημιουργήσαμε στο πλαίσιο της διαπολιτισμικής αγωγής

5.1 Ο σκοπός του προγράμματος μας.....σελ.65

5.2 Οι επιμέρους στόχοι του προγράμματος μας.....σελ.65

5.3 Διδακτική μέθοδος, διδακτικές στρατηγικές/τεχνικές.....σελ.66

5.4 Η οργάνωση του προγράμματος.....σελ.66

5.5 Η εκτιμώμενη διάρκεια.....σελ.67

5.6 Περιγραφή δραστηριοτήτων.....σελ.68

5.7 Αξιολόγηση του προγράμματος.....σελ.71

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....σελ.73

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....σελ.76

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα εργασία επιχειρεί να εξετάσει πως προσεγγίζεται ο τόπος και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του στο πλαίσιο της παιδικής λογοτεχνίας. Σε ένα δεύτερο επίπεδο επιχειρούμε να χρησιμοποιήσουμε την παιδική λογοτεχνία προκειμένου να δημιουργήσουμε και να οργανώσουμε ένα πρόγραμμα διαπολιτισμικής αγωγής για πολύ μικρά παιδιά που φιλοξενούνται στον παιδικό σταθμό. Αρχικά αναπτύσσεται το θεωρητικό πλαίσιο μέσα στο οποίο οριοθετούμε την εργασία μας το οποίο περιλαμβάνει τις έννοιες του τόπου, της παιδικής λογοτεχνίας και της διαπολιτισμικής αγωγής. Στη συνέχεια στο δημιουργικό μέρος της εργασίας μας συγγράφουμε ένα παραμύθι το οποίο εκτυλίσσεται σε έναν συγκεκριμένο τόπο και το χρησιμοποιούμε προκειμένου να δημιουργήσουμε ένα πρόγραμμα δραστηριοτήτων για πολύ μικρά παιδιά στο πλαίσιο της διαπολιτισμικής αγωγής. Στην τελευταία ενότητα εκθέτουμε τα συμπεράσματά μας και τους προβληματισμούς μας.

Λέξεις κλειδιά: τόπος, παιδική λογοτεχνία, λογοτεχνική γεωγραφία, διαπολιτισμική αγωγή

ABSTRACT

This paper attempts to examine how the place and its special characteristics are approached through children's literature. On a second level we attempt to use children's literature in order to create and organize an intercultural education program for very young children hosted in the kindergarten. Initially, the theoretical framework within which we define our work is developed, which includes the concepts of place, children's literature and intercultural education. Then in the creative part of our work we write a fairy tale that takes place in a specific place and use it to create a program of activities for very young children in the context of intercultural education. In the last section we present our conclusions and our concerns.

Key words: place, children's literature, literary geography, intercultural education

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παιδική λογοτεχνία αποτελεί ξεχωριστό κομμάτι της λογοτεχνίας το οποίο συμβαδίζει με την άποψη που έχει σχηματίσει κάθε κοινωνία για το τι είναι παιδική ηλικία και πως πρέπει να αντιμετωπίζεται από την κοινωνία. Στο πλαίσιο αυτό η παιδική λογοτεχνία στοχεύει να προσφέρει απόλαυση στο μικρό παιδί αλλά ταυτόχρονα επιθυμεί να του περάσει διάφορα μηνύματα που μπορεί να απασχολούν είτε το ίδιο είτε την κοινωνία στην οποία ζει. Τα παιδιά διαβάζοντας ένα λογοτεχνικό βιβλίο επικοινωνούν μεταξύ τους ανάλογα με τις εμπειρίες και την κουλτούρα τους. Στην εκπαιδευτική διαδικασία η παιδική λογοτεχνία έχει σημαντική θέση καθώς μπορεί να προσφέρει πολλά παραδείγματα για τη διεξαγωγή διαφόρων θεμάτων που διδάσκονται οι μικροί μαθητές. Μέσα από την παιδική λογοτεχνία τα παιδιά διευρύνουν τους ορίζοντες τους, αναπτύσσουν κριτική σκέψη και είναι δυνατόν να οδηγηθούν στην χειραφέτηση και στον μετασχηματισμό της κοινωνίας.

Στο πλαίσιο αυτό, η παρούσα εργασία επιχειρεί να προσεγγίσει την έννοια του τόπου μέσα από την παιδική λογοτεχνία και προχωρώντας παραπέρα να τονίσει τη διαφορετικότητα και την αποδοχή του άλλου μέσα από ένα πρόγραμμα δραστηριοτήτων το οποίο απευθύνεται σε πολύ μικρά παιδιά. Το πρόγραμμα αυτό εντάσσεται στην διαπολιτισμική αγωγή η οποία είναι απαραίτητη θεματική στα σημερινά εκπαιδευτικά προγράμματα καθώς οι κοινωνίες που ζούμε ολοένα και μετασχηματίζονται καθιστάμενες σε ένα ολοένα και περισσότερο πολυπολιτισμικό πλαίσιο.

Ως εκ τούτου, η εργασία μας χωρίζεται σε δυο μέρη. Στο πρώτο μέρος που αποτελεί το θεωρητικό κομμάτι της εργασίας αποσαφηνίζονται διάφορες θεωρητικές έννοιες οι οποίες κρίνουμε απαραίτητες ότι πρέπει να επεξηγηθούν για να υποστηρίξουν το δημιουργικό μας δεύτερο μέρος. Πιο συγκεκριμένα στο πρώτο κεφάλαιο αναλύονται οι έννοιες του χώρου και του τόπου καθώς και του λογοτεχνικού τόπου ο οποίος αποτελεί έναν ξεχωριστό τόπο, το σκηνικό του κειμένου μας. Επιπρόσθετα αναλύεται η έννοια της λογοτεχνίας καθώς και της λογοτεχνικής γεωγραφίας.

Στο δεύτερο κεφάλαιο εστιάζουμε στην παιδική λογοτεχνία και στο πως κάθε κοινωνία την αντιμετωπίζει σύμφωνα με την διαφορετική ερμηνεία της παιδικής ηλικίας. Στη συνέχεια παρουσιάζουμε τα ήδη της αλλά και πως σχετίζεται η έννοια του τόπου με το κάθε είδος της παιδικής λογοτεχνίας. Προχωράμε με την ανάλυση του τόπου στην παιδική λογοτεχνία και κατανοούμε καλύτερα την συμβολή του

τόπου στην παιδική λογοτεχνία δίνοντας ένα παράδειγμα από την αγγλική λογοτεχνία αναλύοντας την τριλογία του Pulman «*Τα σκοτεινά υλικά*».

Στο τρίτο κεφάλαιο εστιάζουμε στην διαπολιτισμική αγωγή επισημαίνοντας τους ορισμούς καθώς και την ανάγκη των σύγχρονων κοινωνιών για την ανάπτυξη προγραμμάτων διαπολιτισμικής αγωγής. Εστιάζουμε στις πολύ μικρές ηλικίες παιδιών που φιλοξενούνται στους παιδικούς σταθμούς όπου δεν υπάρχει θεσμοθετημένο πρόγραμμα δραστηριοτήτων. Δίνουμε παράλληλα ένα παράδειγμα διαπολιτισμικής λογοτεχνίας μέσα από το βιβλίο της Στέλλας Αρβανίτη «*Η ιστορία ενός μικρού ονείρου. Καρίμ*».

Στο δεύτερο μέρος της εργασίας μας, το οποίο αποτελεί και το δημιουργικό της μέρος, συγγράψαμε ένα παραμύθι το οποίο εκτυλίσσεται σε έναν συγκεκριμένο τόπο, τη Ν. Φώκαια ένα χωριό της Χαλκιδικής, τον οποίο προσπαθούμε να αναδείξουμε μέσα από αυτό. Στη συνέχεια εφαρμόζουμε την ανάλυση αυτού σύμφωνα με διάφορες λογοτεχνικές θεωρίες. Στο τέλος χρησιμοποιούμε το παραμύθι που γράψαμε ως εκπαιδευτικό εργαλείο το οποίο μας βοηθάει να δημιουργήσουμε ένα πρόγραμμα διαπολιτισμικής αγωγής σε πολύ μικρά παιδιά. Προτείνουμε δραστηριότητες οι οποίες θα στηρίξουν το πρόγραμμα διαπολιτισμικής αγωγής που σχεδιάσαμε και το οποίο εστιάζει στις πολύ μικρές ηλικίες. Στο τελευταίο μέρος της εργασίας μας παραθέτουμε τα συμπεράσματα και τους προβληματισμούς μας.

Πρώτο κεφάλαιο

Αποσαφήνιση εννοιών

1.1 Η έννοια του χώρου

Ο χώρος για τον Tuan (2001) αποτελεί μια έννοια αφηρημένη η οποία εμπεριέχει την ελευθερία και την διαρκή κίνηση προς όλες τις κατευθύνσεις. Παράλληλα, ο χώρος περιγράφεται ως μια γεωγραφική περιοχή όπου παρατηρεί κανείς το ανθρώπινο αποτύπωμα μέσα από ιστορικές και πολιτισμικές εξελίξεις (Ευαγγέλου, σελ. 259, 2019). Τα ανθρώπινα όντα χαρακτηρίζονται από πολλούς γεωγράφους ως "χωρικά όντα" καθώς, η κίνηση τους και οι πράξεις τους είναι άμεσα εξαρτημένες από το που βρίσκονται κάθε φορά. Κατά συνέπεια, τα άτομα στιγματίζουν το χώρο με τη δράση τους και ταυτόχρονα στιγματίζονται από αυτόν. (John Anderson, 2015). Ο Pallasmaa (2005) θεωρεί ότι ο άνθρωπος έχει μια σχέση αλληλεπίδρασης με το χώρο καθώς μεταφέρει στον χώρο τα συναισθήματα του και ο χώρος μεταφέρει στον άνθρωπο την αύρα του. Επιπρόσθετα, οι άνθρωποι εξετάζουν λεπτομερώς την εμπειρία ενός βιωμένου χώρου κι όχι το χώρο ως αντικειμενική έννοια, προκειμένου να κατανοήσουν διάφορες καταστάσεις. Κατά τον τρόπο αυτό, τα άτομα αναπτύσσουν μια συμβολική σχέση με την πραγματικότητα που τα περιβάλλει. Η σχέση αυτή εξελίσσεται σε συνάρτηση με τον χώρο, το χρόνο και την εμπειρία, δημιουργώντας ένα ξεχωριστό κόσμο ο οποίος συνδράμει ώστε το ανθρώπινο υποκείμενο να ορίσει τον εαυτό του και να οικοδομήσει την ταυτότητα του (Μπογιατζοπούλου, 2017).

Η ενστικτώδης ανάγκη της χωρικής έκφρασης παρατηρείται ακόμη και στη δόμηση της γλώσσας. Η σαφήνεια του χώρου βρίσκεται σε γλωσσικούς όρους που έχουν διαμορφωθεί για να προσδιορίσουν ορισμένες νοητικές διεργασίες. Διάφορες νοητικές λειτουργίες περιγράφονται μέσω της γλώσσας δανειζόμενες χωρικές εκφράσεις όπως πχ οι γερμανικές λέξεις *verstehen*=καταλαβαίνω και *vorstellen*=φαντάζομαι, έχουν άμεση σχέση με το χώρο αφού εμπεριέχουν τις λέξεις *stehen*=κάθομαι και αντίστοιχα *stellen*=τοποθετώ. Ο χώρος διαπλάθει την αντίληψη κατά τέτοιο τρόπο ώστε να μπορεί να δομηθεί το πλέγμα της νόησης. Η γλώσσα εμποτίζεται από τα χωρικά συστατικά και διαμορφώνει παραστάσεις του χώρου ως μέσο σύνδεσης μεταξύ ανθρώπου και κόσμου και βοηθά και τα δυο μέρη να εξελιχθούν ταυτόχρονα (Δεμερτζή, 2011).

Ο χώρος εκτός από υλικός και μετρήσιμος, με μορφή, με σχήμα και όγκο, μπορεί επίσης να είναι φανταστικός, νοητός, προϊόν της φαντασίας μας. Κατά τον τρόπο αυτό μπορούμε να πούμε ότι η παιδική ηλικία αποτελεί έναν ξεχωριστό χώρο στον κόσμο των παιδιών όπως και ο ψυχικός χώρος των ψυχικά ασθενών. Παράλληλα, οι διάφοροι πολιτισμοί προσλαμβάνουν με διαφορετικό τρόπο την έννοια του χώρου ανάλογα με το κοινωνικό πολιτισμικό και οικονομικό τους υπόβαθρο. Σε ένα επίπεδο εικαστικής δημιουργίας, συγγραφείς, ποιητές και άλλοι καλλιτέχνες επιχειρούν να παράγουν μέσω των έργων τους χωρικές μορφές στις οποίες εμπεριέχονται ορισμένες αξίες. Η χωρική διάσταση μπορεί να εκφράζεται μέσα από σύνολα μορφών και πραγμάτων τα οποία επαναφέρουν στο νου τις εικόνες του παρελθόντος σε μια δεδομένη στιγμή και ανασύρουν ένα συγκεκριμένο σύνολο εμπειριών (Harvey, 2009). Ο Bachelard (2004) επισημαίνει ότι αξίζει να σταθούμε και να μελετήσουμε το χώρο που δημιουργείται από τη φαντασία μας, τον ποιητικό χώρο. Παράλληλα, ένα μεγάλο κόμματι του χώρου καταλαμβάνει η μνήμη μας εκεί όπου οι αναμνήσεις μας υπάρχουν σταθερές. Στο χώρο αυτό μπορούμε επίσης να ονειρευόμαστε και να φανταζόμαστε. Κατά αυτόν τον τρόπο, οι βιωμένες εμπειρίες υπάρχουν μέσα σε ένα ρευστό πλαίσιο διατηρώντας ζωννό το παρελθόν μας. Ακόμη και η ίδια η ζωή ξεκινά σε έναν καλά περιφραγμένο χώρο, τον χώρο της μήτρας (Harvey, 2009). Η μετανεωτερικότητα έχει ανασηματοδοτήσει την έννοια του χώρου τόσο στο τοπικό επίπεδο όσο και στο παγκόσμιο επίπεδο. Ως εκ τούτου, υπάρχουν ορισμένοι χώροι όπως κήποι, ερείπια, μουσεία, κτήρια ή μνημεία οι οποίοι προκαλούν κοινές αντιλήψεις και παραστάσεις στα άτομα. Πρόκειται για τόπους με κοινά βιώματα που αναπτύσσονται σε μια μικροκλίμακα όπως για παράδειγμα μια γειτονιά, ένας δρόμος, ένα κτήριο (Λουκάκη, 2009).

1.2 Η έννοια του τόπου

Ο Tuan (1977) θεωρεί ότι ο χώρος γίνεται τόπος όταν το βλέμμα μας εστιάζει σε ένα σημείο του και σταθεί εκεί, εξετάζοντας την υλική του υπόσταση, την ιστορία του, τη μοναδικότητα του, την ιδιαιτερότητα του. Επιπρόσθετα, αυτό που διαφοροποιεί το χώρο σε τόπο είναι ο εντοπισμός διαφόρων στοιχείων όπως τα όνειρα, οι προσδοκίες, τα συναισθήματα των ανθρώπων. Ο τόπος σύμφωνα με τη Λεοντίδου (2015) αναλύεται σε τουλάχιστον έξι συστατικά: Την τοποθεσία, την ολοκλήρωση φύσης πολιτισμού, τη μοναδικότητα, την ταυτότητα, τη δημιουργία-εξέλιξη στον ιστορικό χρόνο και το νόημα το οποίο ορίζεται με διαφορετικά κριτήρια κάθε φορά. Κατά

αυτόν τον τρόπο κάθε τόπος είναι μοναδικός και συγκεκριμένος αν και κάποιες φορές μερικά ιδιαίτερα στοιχεία του μπορεί να εντοπίζονται και σε άλλους τόπους.

Ο άνθρωπος είναι άμεσα συνδεδεμένος με τον τόπο καθώς δρα σε αυτόν και τον μεταμορφώνει. Μέσα σε έναν τόπο τα άτομα αλληλοεπιδρούν με συγκεκριμένους τρόπους και δημιουργούν ταυτότητες και κοινά νοήματα που έχουν αντίκτυπο τόσο στα ίδια τα άτομα αλλά και στον τόπο στον οποίο δραστηριοποιούνται (Anderson, 2015). Ως εκ τούτου, ο τόπος προσφέρει ασφάλεια στα ανθρώπινα υποκείμενα. Έχοντας υπόψη το παραπάνω πλαίσιο, οικοδομείται παράλληλα ο "κοινωνικός χώρος" όπως τον αποκαλεί ο Lefevre ο οποίος αποτελείται από νοήματα που κατασκευάζουν τα άτομα καθώς και από ιστορικά γεγονότα. Κατά συνέπεια, ο τόπος είναι άμεσα συνδεδεμένος με την αφήγηση που εξιστορούν τα άτομα σε δεδομένο χρόνο, γεγονός που δεν συμβαίνει πάντα με το χώρο (Μαργαρίτη, 2022). Για τον Ralph (1976) ο τόπος έχει τη δύναμη να επικεντρώνει τις ανθρώπινες προθέσεις, εμπειρίες και δράσεις χωρικά. Αναδύεται κατά συνέπεια μια σχεσιακή ανάγνωση του χώρου (Λουκάκη, 2009).

Το ανθρώπινο υποκείμενο δρα μέσα στο περιβάλλον και διαμορφώνει το χώρο στον οποίο ζει. Τον μετατρέπει σε τόπο και του δίνει νόημα σύμφωνα με τις αξίες και τα βιώματα του. Τον διαπλάθει μέσα από τη φαντασία του βοηθώντας τον να τον ξαναβιώσει σε μελλοντικό χρόνο. Η φαντασία μέσω της συλλογικής μνήμης βοηθά τους ανθρώπους να βιώσουν κοινές καταστάσεις και να δομήσουν ταυτότητες. Η τέχνη μας βοηθάει να ανασύρουμε τα νοήματα που έχουν σχηματιστεί μέσω των αισθήσεων και του νου ενώ παράλληλα αποτελεί προϊόν αναζωπύρωσης της φαντασίας. Ως εκ τούτου, κάθε μορφή τέχνης χρησιμοποιεί διάφορες τεχνικές όπως ιδιαίτερα χρώματα και φωτισμούς προκειμένου να αποδώσει την αίσθηση ενός τόπου (Κεφαλίδου, Τσουλφίδου, 2021).

Κάθε τόπος αναδύει και μεταφέρει μια συγκεκριμένη ατμόσφαιρα. Πρόκειται για μια ιδιαίτερη αίσθηση που μας προκαλεί ο περιβάλλοντας χώρος και αναγνωρίζεται ακόμη και σε ένα έργο τέχνης, ένα λογοτεχνικό κείμενο, μια ταινία. Η έννοια της ατμόσφαιρας περιλαμβάνει επίσης τις ψυχολογικές συνθήκες που επικρατούν σε έναν τόπο και επηρεάζουν τα άτομα που τον περιβάλλουν (Γαβριηλίδου Λαμπροπούλου, 2019). Ο Bachelard (2004) στην "*Ποιητική του χώρου*" μίλησε για τις αναμνήσεις μας και πώς αυτές υπάρχουν σαν εικόνες μέσα μας ως προϊόντα που υπάρχουν στο χώρο και είναι άμεσα συνδεδεμένες με τη μνήμη και τη φαντασία μας, προσδίδοντας συγκεκριμένη ατμόσφαιρα σε έναν τόπο. Για να κατανοήσουμε καλύτερα την έννοια

της ατμόσφαιρας στο χώρο αρκεί να εστιάσουμε σε όλα εκείνα τα στοιχεία του τόπου που δεν είναι μετρήσιμα όπως η δομή, ο όγκος, η μάζα, αλλά στοιχεία που προσλαμβάνουμε με τις αισθήσεις μας όπως το φως, η μυστικότητα, η εσωτερικότητα, στοιχεία που προσδίδουν επίσης τον χαρακτήρα ενός τόπου. (Κεφαλίδου, Τσουλφίδου, 2021). Αν σταθούμε σε μια πλατεία θα μας συγκινήσουν πολλά πράγματα όπως οι θόρυβοι της, τα χρώματα της, οι άνθρωποι που υπάρχουν εκεί. Επίσης θα μας συγκινήσουν οι μορφές οι υφές αλλά και οι προσωπικές διαθέσεις και αντιλήψεις αυτού που περιγράφει την συγκεκριμένη πλατεία επισημαίνει ο Peter Zumthor (2006, 17). Ο άνθρωπος στο πλαίσιο που περιγράφηκε παραπάνω θα μπορούσε να ζήσει με έναν τρόπο ποιητικό. Λαμβάνοντας υπόψη τη θέση του Zumthor μπορούμε να πούμε ότι την ατμόσφαιρα ενός τόπου συνθέτουν τόσο τα συστατικά του ίδιου του τόπου όπως τα ιδιαίτερα υλικά του όσο στοιχεία που μεταβάλλονται στο χρόνο όπως ο φωτισμός αλλά και ο ίδιος ο άνθρωπος πως εκλαμβάνει τα παραπάνω στοιχεία σύμφωνα με το δικό του αντιληπτικό πεδίο (Κεφαλίδου, Τσουλφίδου, 2021).

Σημαντικό στοιχείο ενός τόπου άμεσα συνδεδεμένο με την ατμόσφαιρα του αποτελεί η μορφή του. Πρόκειται για όλα εκείνα τα μορφολογικά στοιχεία που συναντούμε σε έναν τόπο όπως είναι το σχήμα, η ογκοπλασία, η γεωμετρία του και που αν συνδυαστούν μπορούν να προκαλέσουν συγκεκριμένα συναισθήματα. Ένα άλλο στοιχείο καθοριστικό σε έναν τόπο και στη δημιουργία της ατμόσφαιρας του αποτελεί η κλίμακα. Αυτή αφορά την απόσταση που μπορεί να έχει το ανθρώπινο υποκείμενο σε σχέση με κάποιο κτήριο ή άλλο στοιχείο του περιβάλλοντος. Εδώ μπορούμε να διακρίνουμε το μέγεθος, τη μάζα ή τη βαρύτητα σε σχέση με τον άνθρωπο. Δεν αναφερόμαστε σε μετρήσιμα στοιχεία. Επιπρόσθετα, η δομή του χώρου σε έναν τόπο, δηλαδή το πως οργανώνεται ο χώρος σε έναν τόπο μπορεί να μας φανερώσει πως οι άνθρωποι δρουν μέσα σε αυτόν και γιατί. Τα υλικά επίσης που συναντούμε σε έναν τόπο καθώς και ο τρόπος που τα τοποθετούμε στο χώρο μπορεί να επηρεάσουν την ατμόσφαιρα του. Παράλληλα, σε κάθε τόπο απαντώνται διαφορετικοί ήχοι οι οποίοι σε συνδυασμό με την ακουστική του χώρου χαρακτηρίζουν την ατμόσφαιρα του. Ένας τόπος μπορεί να είναι ακίνητος, ζωντανός, ήσυχος ή ζωντανός. Την ατμόσφαιρα ενός τόπου την επηρεάζει ο χρόνος. Η εναλλαγή των εποχών, οι καιρικές συνθήκες, η ώρα της ημέρας, καθώς επίσης και ο ίδιος ο χαρακτήρας που μπορεί να έχει (Κεφαλίδου, Τσουλφίδου, 2021).

1.3 Διερευνώντας την έννοια της λογοτεχνίας

Αν θέλουμε να αποσαφηνίσουμε την έννοια της λογοτεχνίας διακρίνοντας τα λογοτεχνικά κείμενα από τα μη λογοτεχνικά, θα συναντούσαμε πολλές δυσκολίες διότι δεν υπάρχουν σαφή κριτήρια με τα οποία μπορεί να γίνει ένας τέτοιος διαχωρισμός. Ο Αριστοτέλης στην *Ποιητική* θεωρεί ότι η ποίηση απαντάται ως "μίμηση" δηλαδή αναπαράσταση της πραγματικότητας (Περί Ποίησης, κεφ 1 1447^α). Αν θα θέλαμε να χρησιμοποιήσουμε λιγότερο τεχνικούς όρους για την έννοια της αναπαράστασης θα μπορούσαμε να χρησιμοποιήσουμε τους όρους της ανάπλασης ή της παρουσίασης της πραγματικότητας. Επιπρόσθετα, ο Αριστοτέλης εστιάζει κυρίως στην μίμηση των ανθρώπινων πράξεων. Η μίμηση μπορεί να αποδίδεται με την αφήγηση είτε με τον πεζό είτε με τον έμμετρο λόγο και την ονομάζει ιστορία. Η ιστορία αφορά συγκεκριμένα γεγονότα ενώ η ποίηση σε μια ολιστική θεώρηση του ανθρώπινου γίνεσθαι και είναι ανώτερη της ιστορίας (Βάρσος, 2008).

Η έννοια της λογοτεχνίας όπως την έχουμε σήμερα στο μυαλό μας αποτελεί σχετικά καινούρια έννοια σε σχέση με την ανάπτυξη των ευρωπαϊκών γλωσσών. Ο όρος "ποίηση" περιορίστηκε για να περιγράψει κυρίως τον έμμετρο λόγο ενώ χρησιμοποιήθηκαν διάφοροι ορισμοί οι οποίοι περιγράφουν λίγο πολύ αυτό που αποκαλούμε σήμερα "γραμματεία". Ωστόσο κυρίως κατά το 19^ο αιώνα ορισμοί όπως ο αγγλικός όρος "literature" άρχισαν να διαμορφώνουν τον όρο που σήμερα είναι γνωστός στα νεοελληνικά ως λογοτεχνία και ο οποίος περιλαμβάνει την ποίηση, τη δραματουργία και την πεζογραφία. Ιδιαίτερα μετά την ανάπτυξη του κινήματος του ρομαντισμού άρχισαν να αναζητούνται διάφορες διαστάσεις των λογοτεχνικών κειμένων που σχετίζονται με τη λειτουργία τους. Μια τέτοια διάσταση αποτελεί η έννοια του συγγραφέα ως δημιουργού. Εδώ εξετάζεται η πνευματική, συναισθηματική και δημιουργική ιδιοσυγκρασία του συγγραφέα. Μια δεύτερη διάσταση που μελετήθηκε αποτελεί κατά πόσο ένα κείμενο έχει αξία με βάση τα μυθοπλαστικά στοιχεία που αυτό εμπεριέχει και με ποιο τρόπο εμπλέκονται αυτά σε επίπεδο φαντασίας. Μια τρίτη διάσταση εμπεριέχει την αισθητική αξία που προσδίδει ένα κείμενο (Βάρσος, 2008).

Από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα η λογοτεχνία αντιμετωπίστηκε από τους Ρώσους φορμαλιστές, ως τέχνη του λόγου, η οποία εμπεριέχει την έννοια της

λογοτεχνικότητας δηλαδή την ιδιαίτερη χρήση της γλώσσας με μεταφορές, συμβολισμούς, περίτεχνες εκφράσεις, προκειμένου να μας οδηγήσει στην αίσθηση της βιωμένης εμπειρίας. Υπάρχουν γλωσσικά τεχνάσματα όπως ήχοι, το μέτρο, ο ρυθμός, η ομοιοκαταληξία που ενισχύουν επίσης την έννοια της λογοτεχνικότητας. Η λογοτεχνία ως εκ τούτου χρησιμοποιεί τη γλώσσα μέσα από την οποία εδραιώνονται διαφορετικές σημασίες και νοήματα στην προσπάθεια περιγραφής διαφόρων καταστάσεων. Στο πλαίσιο αυτό, μέσω της ιδιαίτερης χρήσης της γλώσσας η λογοτεχνία μας οδηγεί στην ανοικίωση, δηλαδή σε έναν μη συμβατικό τρόπο για να περιγράψει καταστάσεις. Η ανοικίωση προσφέρει στον αναγνώστη την επαφή με διαφορετικό κάνοντας τον να σκεφτεί με διαφορετικό τρόπο. Ο ρώσικος φορμαλισμός εστίασε σε θέματα μορφής και τεχνικής ενός κειμένου. Κατά τον τρόπο αυτό γίνεται προσπάθεια να επεξηγηθεί η έννοια της λογοτεχνίας με τεχνικούς όρους που αφορούν την κατασκευή του κειμένου από γλωσσική κυρίως σκοπιά (Γερακίνη, 2016).

Στον αντίποδα της συζήτησης για τη λογοτεχνία με βάση τον ρώσικο φορμαλισμό εμφανίστηκε μια νέα θεωρία γνωστή ως "νέα κριτική" η οποία αναπτύχθηκε κυρίως στην Αμερική εστιάζοντας στη σχέση του ανθρώπου με τη λογοτεχνία. Η θεώρηση αυτή δίνει έμφαση στην ειρωνεία, το παράδοξο, την ένταση ενός κειμένου. Το σύνολο αυτών των φαινομένων προσδίδει σε ένα κείμενο το λογοτεχνικό του χαρακτήρα. Επιπρόσθετα η συγκεκριμένη λογοτεχνική θεωρία εστιάζει στο ίδιο το κείμενο χωρίς να εξετάζει και άλλα δεδομένα όπως το κοινωνικό, πολιτισμικό και ιστορικό πλαίσιο, στο οποίο δημιουργείται ένα κείμενο αλλά και τις πεποιθήσεις του συγγραφέα. Το κείμενο είναι αυτόνομο αποτελεί μια ξεχωριστή και ολοκληρωμένη οντότητα και κατά αυτόν τον τρόπο θα πρέπει να εξετάζεται (Γερακίνη, 2016).

Στη συνέχεια, μια διαφορετική θεώρηση σχετικά με την προσέγγιση της λογοτεχνίας προτείνει ο δομισμός όπου διαβλέπει τη γλώσσα ως σύστημα όπου η σχέση ανάμεσα στο σημαίνων και στο σημαινόμενο είναι αυθαίρετη και κάθε σημείο αποκτά το νόημα που του προσδίδεται μόνο σε σχέση με τα υπόλοιπα σημεία. Τη θεώρηση αυτή δανείζονται και προσπαθούν να προσαρμόσουν στη λογοτεχνική θεωρία από τον γλωσσολόγο F. De Saussure. Καίριο σημείο για την προσέγγιση της λογοτεχνίας με βάση το δομισμό είναι η αντιμετώπιση του κειμένου όχι ως απομονωμένο και αυτόνομο αλλά στο πλαίσιο μιας δομής που αποτελείται από επιμέρους στοιχεία (Γερακίνη, 2016).

Ο άνθρωπος μέσα από συνεχείς αφηγήσεις προσπαθεί να ερμηνεύσει το περιβάλλον του και να κατανοήσει τον εαυτό του. Αυτή η αφηγηματική σχέση του ανθρώπου με

το περιβάλλον τον βοηθάει να μην φοβάται σε έναν ακατανόητο κόσμο, περνάει εύκολα ο χρόνος ενώ δημιουργούμε νοήματα μέσα από τις πολλαπλές αφηγήσεις μας. Η λογοτεχνία μπορεί να αποτελεί προϊόν μυθοπλαστικό αλλά μπορεί να εμπεριέχει και πραγματολογικά αληθινό λόγο, γεγονός που συμβαίνει για παράδειγμα, στο ιστορικό μυθιστόρημα. Η λογοτεχνία επιπρόσθετα μπορεί να συνιστά αισθητικό αντικείμενο αλλά και αντικείμενο απόλαυσης. Το λογοτεχνικό κείμενο μετατρέπεται σε αισθητικό αντικείμενο μόνο όταν διαβάζεται και ερμηνεύεται από τον αναγνώστη ο οποίος κατανοεί ανάλογα με το δικό του αξιολογικό πλαίσιο το κείμενο. Το νόημα του κειμένου είναι αποτέλεσμα διάδρασης μεταξύ του αναγνώστη και του κειμένου. (Καρακάση, Σπυριδοπούλου, Κοτελίδης, 2015). Η λογοτεχνία δεν έχει σκοπό να πληροφορήσει τον αναγνώστη για κάποιο θέμα αλλά να κάνει τον αναγνώστη να αισθανθεί καταστάσεις. Η λογοτεχνία αναφέρεται στον εαυτό της ενώ ταυτόχρονα αποτελεί προϊόν αλληλεπίδρασης μεταξύ άλλων λογοτεχνικών κειμένων. Ανάλογα με το κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο της κάθε εποχής διαμορφώνεται αλλά και μετατοπίζεται και η έννοια της λογοτεχνίας (Καρακάση, Σπυριδοπούλου, Κοτελίδης, 2015)

1.4 Τόπος και λογοτεχνία

Η λογοτεχνία αναδεικνύει την αποτύπωση της εμπειρίας του χώρου σύμφωνα με τον Marc Brosseau, (1994). Λαμβάνουν χώρα αρκετές μελέτες που εξετάζουν τα χωρικά στοιχεία στη λογοτεχνία ενώ ένα μεγάλο μέρος της μυθοπλασίας αναφέρεται στον φυσικό πραγματικό κόσμο που ονομάζεται γεωδιάστημα. Από την άλλη, μέσα από τη γραφή ο συγγραφέας μπορεί να επινοήσει καινούριους τόπους αλλά και χώρους, φανταστικά βασίλεια, πόλεις της φαντασίας. Παράλληλα, μπορεί κανείς να ανακαλύψει τόπους στη μυθοπλασία που μπορεί να έχουν κάποια σχέση με κάποιο υπαρκτό γεωγραφικό τμήμα αλλά έχουν υποστεί σε διαφορετικό βαθμό κάθε φορά μετασχηματισμούς, εκποιήσεις, μετονομασίες και υποσκελισμούς, ανάλογα με τις διαθέσεις του συγγραφέα. Ενδιαφέρουσα είναι η άποψη του Τζόυς σε μια συζήτηση του με τον Frank Budgen όπου δηλώνει σχετικά με το χώρο: "θέλω να δώσει μια εικόνα του Δουβλίνου τόσο ολοκληρωμένη που αν η πόλη μια μέρα εξαφανιζόταν από τη γη θα μπορούσε να ανακατασκευαστεί από το βιβλίο μου." προκειμένου να κατασκευάσει μια πιστή αναπαράσταση του πραγματικού χώρου στο βιβλίο του (Piatti, Reuschel, Hurni, 2009).

Η σχέση του τόπου με τη λογοτεχνία εντοπίζεται πίσω στο χρόνο όταν ο Οδυσσεύς περιπλανάται στο γεωγραφικό χώρο της μεσογείου γνωρίζοντας διάφορους τόπους βιώνοντας διάφορες περιπέτειες γυρεύοντας το δρόμο που θα τον οδηγήσει πίσω στην πατρίδα του όπως μας εξιστορεί ο Όμηρος στην Οδύσσεια (Λεοντιδου, 2015, 29). Δεν είναι δυνατή η ύπαρξη της λογοτεχνίας χωρίς να την περιβάλλει κανένα χωρικό στοιχείο. Οι ίδιοι οι χαρακτήρες εξελίσσονται και διαμορφώνονται μέσα σε ένα χωρικό πλαίσιο. Ως εκ τούτου, μέσα από τη μυθοπλασία είναι δυνατόν να εντοπίσουμε τις ανθρώπινες συμπεριφορές σε συνάρτηση με το τόπο που συνδέονται κάθε φορά. Κάποιοι μελετητές της λογοτεχνίας εστιάζουν τις έρευνες τους στο πως κατασκευάζεται μια αφήγηση λαμβάνοντας υπόψη έναν τόπο ενώ κάποιοι άλλοι αναζητούν πως οι αναγνώστες εκλαμβάνουν τις γεωγραφικές διαστάσεις στη μυθοπλασία. Τα λογοτεχνικά κείμενα έχοντας υπόψη τα παραπάνω, δεν είναι στατικά αλλά μπορεί να έχουν πολύπλευρες ερμηνείες τόσο από τους κριτικούς της λογοτεχνίας όσο και από τους αναγνώστες (Anderson, 2015).

Στη Γερμανία κυρίως έχει αναπτυχθεί το *Kunstgeographie*¹ δηλαδή η γεωγραφία της τέχνης προκειμένου να μελετηθεί ο τόπος και το χωρικό στοιχείο στην τέχνη και τη λογοτεχνία. Πολλοί ιστορικοί τέχνης εξετάζουν γεωγραφικά ζητήματα στην τέχνη και δανείζονται επίσης γεωγραφικούς όρους όπως την έννοια της πόλης και του τόπου. Στη Νότια Ευρώπη μελετώνται διάφορες κοινωνικοπολιτικές και καλλιτεχνικές ομάδες ως προς τον τρόπο που εκλαμβάνουν την έννοια του τόπου τόσο σε ιστορικό όσο και σε πολιτιστικό επίπεδο. Η λογοτεχνία πραγματώνεται πάντα σε συνάρτηση του χώρου και του χρόνου, της ιστορίας που αναπτύσσεται από τον αναπαριστώντα συγγραφέα. Την περίοδο που διανύουμε συζητάμε για το μνημονικό, αισθητικό και αντιληπτικό χώρο βασιζόμενοι στο μυθιστόρημα του Προυστ *“Αναζητώντας το χαμένο χρόνο”*. Ως εκ τούτου, ο χώρος και ο τόπος πέρα από την αντικειμενικότητα τους γίνονται φορείς συμβόλων και μηνυμάτων όπου μέσα από συνεχή αφηγήσεις προκύπτουν διαφορετικές πραγματικότητες. Στο πλαίσιο αυτό γίνεται συζήτηση για έναν σχεσιακό χώρο, όπου μέσα από τη μνήμη και τη φαντασία πραγματοποιούνται αναπαραστάσεις, μεταμορφώσεις και συνδιαμορφώσεις της πραγματικότητας. Στο σχεσιακό χώρο περιλαμβάνεται και ο συμβολικός χώρος (Λουκάκη, 2008).

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η άποψη του Ρώσου Φιλόσοφου Μπαχτίν σχετικά με την σύνδεση του τόπου και του χρόνου στη λογοτεχνία. Ένα κείμενο σύμφωνα με τον

---

¹ [Renaissance Utterances: Kunstgeographie: A brief guide for the perplexed \(renaissanceutterances.blogspot.com.translate.google\)](http://RenaissanceUtterances.blogspot.com.translate.google)

Μπαχτίν έχει λογοτεχνικό χαρακτήρα όταν αυτό αποτελείται από μια ιδιαίτερη γλώσσα η οποία περιγράφει ιστορικά γεγονότα και αφηγήσεις προκειμένου να αναπαραστήσει την πραγματικότητα ως συλλογική εμπειρία και όχι ως απομίμηση αυτής. Τα λογοτεχνικά κείμενα αφηγούνται με ιδιαίτερη αισθητική γεγονότα και μνήμες συνδιαλέγοντας με το παρελθόν, ενώ ανοίγουν νέες οπτικές στο μέλλον. Σύμφωνα με το παραπάνω πλαίσιο, τη διαδικασία αναπαράστασης του χώρου και του χρόνου ως πολιτιστικό βίωμα σε μια δεδομένη στιγμή ο Μπαχτίν ονόμασε μυθιστορηματικό χρονότοπο. Ο Μπαχτίν αναπτύσσει την έννοια του χρονότοπου λαμβάνοντας υπόψη ότι η γλώσσα αποτελεί το μέσο επικοινωνίας των γεγονότων τα οποία είναι μοναδικά κάθε φορά και τη συνείδηση του ιστορικού υποκειμένου σαν τοποθέτηση. Στην παραπάνω θέση το ανθρώπινο υποκείμενο βρίσκεται στο επίκεντρο και διαμοιράζει την ιστορία του το λόγο του και τις πολιτισμικές του καταβολές οι οποίες δεν είναι σταθερές σε σχέση με τον χώρο και το χρόνο. Παράλληλα με το ανθρώπινο υποκείμενο η τέχνη εμπλέκεται με τις εμπειρίες μεταβολής και παράγει διαρκή νοήματα (Bustamante, 2016)

Για τον Μπαχτίν ο χώρος και ο χρόνος αποτελούν συνιστώσες της ίδιας πραγματικότητας. Ο χρόνος επιπρόσθετα αποτελεί την τέταρτη διάσταση του χώρου. Ο μυθιστορηματικός χρονότοπος αποτελεί το σύνολο των διαδικασιών της αναπαράστασης. Η διαλογικότητα αποτελεί το πρίσμα με το οποίο διαβάζουμε το νόημα κάθε λογοτεχνικού έργου το οποίο αποτελεί ένα οικοσύστημα που όλοι οι οργανισμοί βρίσκονται σε ισορροπία και συνεχή κίνηση αλλά παράλληλα χαρτογραφούνται σαν ποικιλία στην αλληλεπίδραση και πολυπλοκότητα τους. Ο χρονότοπος είναι στην ουσία ένας άλλος τόπος. Η τέχνη αναλαμβάνει την ευθύνη μιας ήδη γνωστής πραγματικότητας και αξιολογημένης από κάθε ιδεολογική σκοπιά μέσα σε κάθε κοινωνία (Luisa Marisol Fuentes Bustamante, 2016).

1.5 Λογοτεχνική γεωγραφία

Η λογοτεχνία και η γεωγραφία αποτελούν δύο έννοιες οι οποίες είναι αλληλεξαρτώμενες και εμπεριέχουν ως συστατικό τους το χώρο και τον τόπο. Η ενασχόληση κάποιου με τη γραφή της γης, τη γεωγραφία, αποτελεί ενασχόληση με τη λογοτεχνική γραφή όπου μέσα από την αναπαράσταση και την αναφορά αναδύονται αφηγήσεις του τόπου και του χώρου τόσο με μυθοπλαστικό όσο και πραγματικό περιεχόμενο. Στο σημείο αυτό γίνεται διάκριση μεταξύ δυο ειδών αφηγήσεων. Από τη μια έχουμε τους συγγραφείς που περιοδεύουν καταγράφοντας ιστορίες από τα ταξίδια

και τα βιώματα τους σε αυτά και από την άλλη συναντούμε τους "γεωγράφους της ντουλάπας", οι οποίοι ταξιδεύουν με τη φαντασία τους σε διάφορους τόπους δίχως να τους έχουν επισκεφτεί, η δράση των οποίων είναι γνωστή και ως "ταξίδια με πολυθρόνα". Και στις δυο περιπτώσεις οι συγγραφείς επιχειρούν να αφηγηθούν ταξιδιωτικές ιστορίες από τόπους μακρινούς. Ως εκ τούτου, η ταξιδιωτική αφήγηση περιλαμβάνει στοιχεία τόσο πραγματικά όσο και μυθοπλαστικά. Ιδιαίτερη άνθιση παρουσιάζει κατά τον 16^ο και 17^ο αιώνα η ταξιδιωτική αλλά και η χορογραφική λογοτεχνία όπου εκτός από την ταξιδιωτική αφήγηση παρουσιάζεται μεγάλος αριθμός χαρτών και σκίτσων (Peraldo, 2016). Η ταξιδιωτική βιβλιογραφία μας δίνει ωραία παραδείγματα για την κατανόηση απομακρυσμένων περιοχών, ιδιαίτερα όταν δεν υπήρχαν πρωτότυπες πηγές αλλά μυθιστορηματικά κείμενα. Χαρακτηριστικό μυθιστόρημα αποτελεί ο "*Ροβινσώνας Κρούσος*". (Brosseau, 1994).

Με τις διάφορες λογοτεχνικές αφηγήσεις ταξιδεύουμε στο παρελθόν στο παρόν και στο μέλλον. Ουσιαστικά πρόκειται για την τοποθέτηση του χρόνου στο χώρο συνθέτοντας κατά αυτόν τον τρόπο, την ιστορικότητα που αποκτά ο χώρος μέσα από τη χρήση του. (Ευαγγέλου, 2019) Είναι αδύνατο να υφίσταται η λογοτεχνία χωρίς αυτή να περιβάλλεται ή να εμπεριέχει κανένα χωρικό πλαίσιο. Η μυθοπλασία αποτελεί μια μορφή χαρτογραφίας μέσα από την οποία μπορεί κανείς να κατανοήσει τον homo geographicus και τον τρόπο που προσεγγίζει το περιβάλλον του. Η Sheila Hones αναγνωρίζει την ίδια την ανάγνωση της μυθοπλασίας ως ένα χωρικό γεγονός, ενώ θεωρεί ότι ένα λογοτεχνικό έργο αποτελεί σύμπραξη διαδικασιών γραφής δημοσίευσης και ανάγνωσης. Τόσο ο αναγνώστης όσο και ο συγγραφέας αλληλοεπιδρούν μια δεδομένη χρονική στιγμή δημιουργώντας ένα γεωγραφικό γεγονός το οποίο δεν γνωρίζουμε εκ των προτέρων πως μπορεί να εξελιχθεί (Anderson, 2015).

Η λογοτεχνική γεωγραφία αποτελεί κλάδο της ανθρωπογεωγραφίας ο οποίος μελετά τα λογοτεχνικά κείμενα προσπαθώντας να αντλήσει πληροφορίες για το χώρο, τον πολιτισμό και τις αξίες που διέπουν έναν τόπο. Ως εκ τούτου, επιχειρείται να προσληφθεί και να κατανεμηθεί ισόποσα τόσο η αντικειμενικότητα που αντιπροσωπεύει τη γεωγραφία όσο και η υποκειμενικότητα που εκφράζει ένα λογοτεχνικό κείμενο. Εξετάζεται επίσης πως εκλαμβάνει ο κάθε συγγραφέας τον τόπο και αναζητούνται σχέσεις που έχουν σχέση με τον τόπο και τον χώρο αλλά δεν γίνονται αμέσως σαφείς μέσα από την ανάγνωση των κειμένων. Επιπρόσθετα, ο τόπος στη λογοτεχνία αποτελεί βασικό στοιχείο της πλοκής και όχι μόνο το σκηνικό

μιας ιστορίας και η επιλογή του από έναν συγγραφέα μπορεί να σχετίζεται με την πρωτοτυπία που μπορεί να διαθέτει ένας τόπος, την ταυτότητα του ή και τη ριζικότητα του (Μαργαρίτη, 2022).

Ο τόπος μέσα από τους ιδιαίτερους συμβολισμούς του προσθέτει στοιχεία για την ανάλυση ενός κειμένου. Προσπαθούμε να αναπτύξουμε συσχετισμούς μεταξύ πραγματικότητας και μυθοπλασίας. Στο πλαίσιο αυτό, η λογοτεχνική γεωγραφία έχει αναπτύξει διάφορα εργαλεία προκειμένου να αναλύσει τα λογοτεχνικά κείμενα από μια γεωγραφική σκοπιά. Η λογοτεχνική χαρτογραφία για παράδειγμα αποτελεί μια πρακτική δημιουργίας χαρτών πως οι διάφοροι συγγραφείς αναπαριστούν τον χώρο στα κείμενα τους. Η γεωκριτική ανάλυση εστιάζει στον ίδιο το χώρο και όχι στους συγγραφείς, και η οικοκριτική δίνει προτεραιότητα στο πως κινείται ο άνθρωπος μέσα στη φύση και πως αυτό εκφράζεται στα διάφορα λογοτεχνικά κείμενα. (Μαργαρίτη, 2022)

Στην αναπαράσταση ενός τόπου στη λογοτεχνία συμβάλλει με ενεργό τρόπο και ο αναγνώστης με τον τρόπο που προσλαμβάνει μια αφήγηση ανάλογα με το κοινωνικό και πολιτιστικό του επίπεδο, τη φαντασία του και τα βιώματα του. Κατά συνέπεια μπορούμε να πούμε ότι ο λογοτεχνικός χώρος αποτελεί μια κοινή προσέγγιση μεταξύ κειμένου, συγγραφέα και αναγνώστη. Επιπρόσθετα, ένα λογοτεχνικό κείμενο γνωστοποιεί αδιαμόρφωτα θραύσματα της πραγματικότητας τα οποία ερχόμενα στο φως έρχονται σε επαφή με τον πραγματικό κόσμο προκαλώντας νέες προοπτικές φαντασίας σε έναν τόπο. (Μαργαρίτη, 2022). Κάποιοι λογοτέχνες περιγράφουν συμπεριφορές αξίες και συγκρούσεις μεταξύ ανθρώπων που ανήκουν σε έναν συγκεκριμένο τόπο. Κατά αυτόν τον τρόπο ο ρεαλισμός που παρουσιάζεται σε αυτά τα κείμενα μεταμορφώνεται σε συλλογικό υποκειμενικό ρεαλισμό που μπορεί να επιβεβαιωθεί αν το κείμενο είναι σύγχρονο ή και όχι αν είναι μεγάλο το πέρασμα του χρόνου και το ίδιο το κείμενο αποτελεί μοναδική πηγή (Brosseau, 1994).

Μέσα από τα λογοτεχνικά κείμενα και σε συνδυασμό με άλλες επιστήμες όπως είναι η αστική ιστορία ή η γεωγραφία, μπορούμε να πληροφορηθούμε σχετικά με το κοινωνικό, οικονομικό και πολιτιστικό πλαίσιο μιας περιοχής σε συγκεκριμένες χρονικές περιόδους. Κατά τον τρόπο αυτό η λογοτεχνία μπορεί να αποτελέσει πηγή ιστορίας αλλά και γεωγραφίας παρουσιάζοντας πως τα ανθρώπινα υποκείμενα δρουν μέσα σε έναν τόπο. Παράλληλα εξετάζοντας τις παραπάνω θέσεις από μια υποκειμενική σκοπιά αναδεικνύουμε τις προσωπικές απόψεις του συγγραφέα και των

αντιλήψεων του σχετικά με μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο (Alvies, Queiroz, 2016).

Δεύτερο κεφάλαιο

Παιδική λογοτεχνία

2.1 Η παιδική ηλικία ως κοινωνική κατασκευή

Στο προηγούμενο κεφάλαιο προσπαθήσαμε να ορίσουμε τη λογοτεχνία μέσα από τις διάφορες θεωρίες που έχουν αναπτυχθεί για αυτήν και οι οποίες διαφοροποιούνται ανάλογα με την εποχή και το κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο που επικρατεί κάθε φορά. Συμφωνήσαμε ότι πρόκειται για έναν ιδιαίτερα σύνθετο όρο που διακρίνεται από υποκειμενικότητα, ο οποίος ανάλογα από ποια σκοπιά μπορεί κανείς να τον προσεγγίσει μπορεί να περιλαμβάνει τόσο τη γλώσσα, την κατασκευή του κειμένου, τον αναγνώστη, το συγγραφέα όσο και τις κοινωνικές συνθήκες στις οποίες αναπτύσσεται. Εστιάζοντας τη σκέψη μας και προσπαθώντας να ορίσουμε την παιδική λογοτεχνία θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας όχι μόνο αυτά που ειπώθηκαν παραπάνω για τη λογοτεχνία αλλά να σταθούμε ταυτόχρονα στον πρώτο όρο της παιδικής λογοτεχνίας, στον όρο παιδί και κατά επέκταση στην παιδική ηλικία προκειμένου να αποσαφηνίσουμε πως γίνεται αυτή αντιληπτή και ποια είναι η αντιμετώπιση της από την κοινωνία.

Η παιδική λογοτεχνία και το παιδικό βιβλίο απαντώνται τους τελευταίους δυο αιώνες ως απόρροια της εδραίωσης της παιδικής ηλικίας (Γκλιόγκου, 2008). Η παιδική ηλικία θεωρείται η πρώιμη περίοδος της ζωής ενός ατόμου την οποία κάθε κοινωνία την ερμηνεύει διαφορετικά. Η έννοια της παιδικής ηλικίας εδραιώθηκε την εποχή της νεοτερικότητας κυρίως μέσα από αντιθετικές σχέσεις που προκύπτουν σε αντιπαράθεση τους ενηλίκους. Ως εκ τούτου, τα παιδιά αντιμετωπίζονται ως μη ολοκληρωμένες προσωπικότητες οι οποίες θα ολοκληρωθούν μετά την ενηλικίωση τους. Κατά αυτόν τον τρόπο δημιουργήθηκαν επιστημονικοί κλάδοι, θεσμοί και υπηρεσίες που υποστηρίζουν και ενισχύουν την παιδική ηλικία. Η δημιουργία της παιδικής ηλικίας ξεκινά το 17^ο αιώνα με την ανάπτυξη των βιομηχανικών κοινωνιών, την καλύτερευση των συνθηκών διαβίωσης, τη μείωση της παιδικής θνησιμότητας και την ανάπτυξη συναισθημάτων προς τα παιδιά και θεμελιώνεται σταδιακά από το 18^ο αιώνα μέσω της ανάπτυξης του θεσμού της οικογένειας και του σχολείου. Η

παιδική ηλικία αποκτά συγκεκριμένα χαρακτηριστικά στο τέλος του 19^{ου} αιώνα καθώς θεωρείται ότι τα παιδιά είναι ευάλωτα, ανίκανα για εργασία, είναι αθώα, πρέπει να μάθουν να πειθαρχούν και χρήζουν προστασίας από τους ενήλικους. Οι αντιλήψεις αυτές ενσωματώθηκαν σε όλα τα κοινωνικά στρώματα της εποχής (Πεχτελίδης, 2015).

Εξετάζοντας την παιδική ηλικία με βάση τη θεωρία της κοινωνικής κατασκευής διαπιστώνουμε ότι αυτή αποτελεί δημιούργημα των κοινωνικών δομών σε συγκεκριμένες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες που επικρατούν σε κάθε εποχή. Συμβαλλόμενοι αυτής της κατασκευής είναι τόσο το πολιτικό πλαίσιο κάθε εποχής, η κουλτούρα καθώς και τα πρότυπα που διαμορφώνονται από τις κυρίαρχες κοινωνικές δυνάμεις. Ως εκ τούτου, η παιδική ηλικία αποτελεί έναν κλειστό χώρο όπου μέσω του λόγου νοηματοδοτείται μια συγκεκριμένη πραγματικότητα (Berger, & Luckmann, 2003). Στην εποχή της νεωτερικότητας η παιδική ηλικία λαμβάνει χώρα μέσα από τα διάφορα στάδια ανάπτυξης που καλείται να κατακτήσει ένα παιδί προκειμένου να φτάσει στην ενηλικίωση του. Πρόκειται για μια γραμμική πορεία ανάπτυξης η οποία επιτηρείται κυρίως μέσα από την αναπτυξιακή ψυχολογία (Πεχτελίδης, 2020).

Επιπλέον, η φυσικοποίηση των χαρακτηριστικών των παιδιών τα θέτει αυτόματα εκτός κοινωνίας και χωρίς να μπορούν να λαμβάνουν μέρος στη λήψη αποφάσεων. Θεωρώντας την παιδική ηλικία κοινωνική κατασκευή επιχειρούμε να εξετάσουμε πως η πραγματικότητα προσδίδει νοήματα μέσω της διαπραγμάτευσης της μέσω της αλληλεπίδρασης των ανθρώπων (Πεχτελίδης, 2015).

Η παιδική ηλικία αντιμετωπίζεται σύμφωνα με τη Μακρυνιώτη (2012:50) ως ένα μεταβαλλόμενο σύστημα και όχι σταθερό από το κοινωνικό σύνολο στις δυτικές κοινωνίες σύμφωνα με τις σχέσεις αλληλεπίδρασης που αναπτύσσονται κάθε φορά. Πολύ πρόσφατες κοινωνιολογικές μελέτες έχουν κάνει μετατροπές στην ενοιολόγηση του παιδιού. Σύμφωνα με αυτές τα παιδιά αντιμετωπίζονται ως κοινωνικά υποκείμενα τα οποία είναι σε θέση να ορίσουν την ταυτότητα τους καθώς και να έχουν λόγο στα κοινωνικά δρώμενα μέσα από την ενεργό συμμετοχή τους σε αυτά. Ως εκ τούτου, τείνουμε να αποδομήσουμε την εικόνα του ευάλωτου παιδιού που έχει ανάγκη του ενήλικα που θα το νουθετήσει.

Σύμφωνα με το παραπάνω πλαίσιο, το παιδί στην παιδική λογοτεχνία αποτελεί μια μορφή που έχει κατασκευαστεί από τις κυρίαρχες κοινωνικές δυνάμεις των ενηλίκων σχετικά με το πως αυτοί θεωρούν ότι θα πρέπει να είναι η παιδική ηλικία. Επιπλέον, όλοι οι λόγοι που χαρακτηρίζουν ένα παιδί δεν βασίζονται στη γνώση κάθε αυτή αλλά

αποτελούν μια αναγκαιότητα ανάλογα με τις κοινωνικές συνθήκες της κάθε εποχής. Στο πλαίσιο αυτό, ο όρος της παιδικής λογοτεχνίας με τα νοήματα της διαφέρει κάθε φορά ανάλογα με τον τόπο, την κοινωνική τάξη, την οικονομική ευμάρεια. πολλοί μελετητές της παιδικής λογοτεχνίας δεν λαμβάνουν υπόψη τους την κοινωνική κατασκευή της παιδικής ηλικίας και για το λόγο αυτό δεν είναι σε θέση να ανιχνεύσουν τι σημαίνει για το παιδί η λογοτεχνική ανάγνωση καθώς και με ποιους τρόπους αντιλαμβάνεται το λογοτεχνικό κείμενο. Κατά συνέπεια, η παιδική λογοτεχνία αποτελεί ένα σχήμα στο οποίο τα παιδιά καλούνται να ενστερνιστούν και να φερθούν ανάλογα, το οποίο όμως υφίσταται μόνο στις ιδεολογικές αντιλήψεις των ενηλίκων και το πως φαντάζονται αυτοί την παιδική λογοτεχνία (Κανατσούλη, 2018).

2.2 Αναζητώντας έναν ορισμό για την παιδική λογοτεχνία

Υπάρχουν διάφορες προσεγγίσεις που προσπαθούν να αποσαφηνίσουν τον όρο της παιδικής λογοτεχνίας οι οποίες όμως δεν παρουσιάζουν έναν εμπειριστατωμένο ορισμό κυρίως λόγω της δυσκολίας και της ασάφειας που υπάρχει γύρω από τον όρο παιδί και παιδική ηλικία. Κάποιοι μελετητές της παιδικής λογοτεχνίας αρκούνται να την ορίζουν σε σχέση με τη λογοτεχνία των ενηλίκων. Στο πλαίσιο αυτό όταν μιλάμε για παιδική λογοτεχνία αναφερόμαστε σε κείμενα όπου δημιουργούνται σύμφωνα με όλες τις συμβάσεις που απαντώνται στη λογοτεχνία για ενήλικες με τη διαφορά ότι θα πρέπει το λεξιλόγιο και η θεματολογία των κειμένων αυτών να ανταποκρίνεται στην ηλικιακή ομάδα των παιδιών στα οποία απευθύνεται το κείμενο (Ευθυμάκη, 2008).

Ορισμένοι μελετητές κατατάσσουν την παιδική λογοτεχνία ως ένα ξεχωριστό είδος λογοτεχνίας ενώ άλλοι θεωρούν ότι δεν πρόκειται για διαφορετικό είδος. Κάποιοι θεωρούν ότι η παιδική λογοτεχνία δεν αποτελεί μοναδικό ανάγνωσμα των παιδιών καθώς υπάρχουν και τα βιβλία γνώσεων για παιδιά αλλά και τα σχολικά εγχειρίδια. Κάποιοι θεωρούν ότι τα βιβλία γνώσεων αποτελούν ξέχωρο είδος από την παιδική λογοτεχνία καθώς δεν διακρίνονται από τις λογοτεχνικές συμβάσεις που περιγράφηκαν στο πρώτο κεφάλαιο. Άλλοι υποστηρίζουν ότι η παιδική λογοτεχνία αναπτύχθηκε και ενισχύθηκε τις τελευταίες δεκαετίες ως αποτέλεσμα της ραγδαίας αύξησης της βιβλιοπαραγωγής καθώς και της μελέτης αυτής (Γκλιόγκου, 2008).

Τα παιδιά αποτελούν μια ηλικιακή ομάδα η οποία χαρακτηρίζεται από πολλές αναπτυξιακές μεταβολές τόσο σε γνωστικό όσο σε γλωσσικό επίπεδο. Κατά αυτόν τον τρόπο και η παιδική λογοτεχνία απαντάται σε πολυποίκιλα επίπεδα του περιεχομένου της. Από την άλλη παρατηρείται ότι η παιδική λογοτεχνία

παρουσιάζεται ως υποδεέστερη έννοια από αυτή της λογοτεχνίας για ενήλικους, καθώς πολλά έργα για παιδιά διακεκριμένων συγγραφέων δεν συμπεριλαμβάνονται στο έργο τους. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η άποψη ότι τα παιδικά βιβλία ως κατηγορία αποτελεί ένα εμπορικό εύρημα με στόχο το κέρδος το οποίο τροφοδοτείται από την ανάγκη του ανθρώπου να κατηγοριοποιεί τα πάντα γύρω του (Ευθυμάκη, 2008).

Άλλες απόψεις υποστηρίζουν ότι όταν μιλάμε για παιδική λογοτεχνία δεν αναφερόμαστε σε μια διαφορετική έννοια από τη λογοτεχνία αλλά στην συμμόρφωση αυτής στο αντιληπτικό πεδίο του παιδιού, προκειμένου να μπορέσει να αφομοιώσει τα νοήματα των κειμένων. Στο πλαίσιο αυτό τα λογοτεχνικά κείμενα για παιδιά διακρίνονται από κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά όπως είναι οι απλή μορφή, δεν είναι πολύπλοκα, είναι πιο σύντομα, το λεξιλόγιο τους προσαρμόζεται με αυτό της ηλικιακής ομάδας παιδιών που απευθύνεται, είναι απλό και κοντά στους κώδικες που χρησιμοποιούν τα παιδιά. Μορφολογικά το κείμενο χαρακτηρίζεται κυρίως για το διάλογο του με περιορισμένες περιγραφές. Τα περισσότερα κείμενα μοιάζουν στη μορφολογία τους με αυτή των παραμυθιών ενώ το τέλος οδηγεί σε θετικά μηνύματα στα περισσότερα κείμενα υπάρχει ο διδακτισμός και οι ηθικές θέσεις (Ευθυμάκη, 2008).

Σημαντική είναι η θέση του Peter Hollindale ο οποίος στην προσπάθεια του να επαναπροσδιορίσει τον όρο της παιδικής λογοτεχνίας αναρωτιέται σχετικά με τη θεματολογία της αν αντλείται από τα ενδιαφέροντα και τις ανησυχίες των παιδιών ή αν οι ενήλικες που γράφουν για παιδιά προβάλλουν τις δικές τους ανησυχίες και τα δικά τους βιώματα χωρίς να υπολογίζουν τα παιδιά στα οποία απευθύνονται. Ως εκ τούτου ο Hollindale προσπαθεί να αποσαφηνίσει την έννοια της παιδικής λογοτεχνίας με βάση την έννοια της παιδικότητας. Η παιδικότητα δεν αναφέρεται σε συγκεκριμένη ηλικιακή ομάδα αλλά την χαρακτηρίζουν ο αυθορμητισμός, η ενισχυμένη φαντασία, ο πειραματισμός, η αγνότητα, η ευθύτητα που μπορεί να έχει κάποιος. Η παιδικότητα για το παιδί αποτελεί όλα αυτά που βιώνει στο παρόν του. Οι παραστάσεις που έχει για τον κόσμο αλλά και για τον εαυτό του. Οι θέσεις των ενηλίκων επηρεάζουν τα παιδιά σχετικά με την παιδική τους ηλικία και τον τρόπο που πρέπει να συμπεριφέρονται. Στην παιδική λογοτεχνία η παιδικότητα δεν αφορά μόνο τα παιδιά αλλά και τους ενήλικες που εμπλέκονται με αυτή. Τα κείμενα για παιδιά παρουσιάζουν κάποια κοινά χαρακτηριστικά της μυθοπλασίας τα οποία λαμβάνουν χώρα ακριβώς γιατί προορίζονται για ένα παιδικό αναγνωστικό κοινό (Κανατσούλη, 2018).

Πρόσφατα επικρατεί η άποψη ότι το παιδί δεν θα πρέπει να διαχωρίζεται από τον ενήλικα στη λογοτεχνία καθώς είναι σε θέση να ανταποκρίνεται εξίσου σε όλα τα κείμενα λογοτεχνίας. Δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε με ακρίβεια που αρχίζει η περίοδος της ωριμότητας ενός ατόμου και που τελειώνει η παιδική ηλικία. Η Karín Lesnik-Oberstein θεωρεί ότι η παιδική λογοτεχνία δεν μπορεί να διαχωριστεί από τους δυο όρους που την αποτελούν και να ερμηνευτεί κάθε έννοια της ξεχωριστά. Πρέπει να αντιμετωπιστεί ως ένα ενιαίο σύνολο όπου οι δυο όροι του συμπληρώνουν αλλά και μετασχηματίζουν ο ένας το νόημα του άλλου. Η λογοτεχνία της έννοιας της παιδικής λογοτεχνίας αποτελεί μια συγκεκριμένη έννοια της λογοτεχνίας η οποία δεν σχετίζεται με καμία άλλη λογοτεχνία (Cecire at all, 2016).

Οι συγγραφείς της παιδικής λογοτεχνίας προσαρμόζουν τα κείμενα τους στην αντιληπτική ικανότητα των παιδιών και κατά αυτόν τον τρόπο δημιουργούν κωδικές παιδικής μυθοπλασίας. Οι απόψεις των ενηλίκων για τα παιδιά ότι είναι μικροκαμωμένα και χαριτωμένα γεννάει και μια αντιμετώπιση σε γλωσσικό επίπεδο με πολλά υποκοριστικά έχουν πιο ανεπτυγμένη τη φαντασία τους είναι πιο αυθόρμητα οφείλουν συνεχώς να μαθαίνουν έχουν περιορισμένες δυνατότητες στην κατανόηση της γλώσσας και των κειμένων (Cecire at all, 2016). όπως και να έχει το πρώτο μέλημα της παιδικής λογοτεχνίας στο οποίο συμφωνούν οι περισσότεροι μελετητές της είναι η απόλαυση ενός βιβλίου από τους μικρούς αναγνώστες.

2.3 Τα είδη του παιδικού βιβλίου και ο διαχωρισμός του παιδικού λογοτεχνικού βιβλίου

Από συγγραφική άποψη υπάρχουν πολλά ερωτήματα σχετικά με το πως οργανώνουν οι συγγραφείς της παιδικής λογοτεχνίας τα κείμενα που απευθύνονται σε παιδιά, ποια μέσα χρησιμοποιούν, με ποιο τρόπο δομούν τις ιστορίες που θέλουν να πουν, τι ειδικό βάρος έχει το να γράφει κανείς για παιδιά, αλλά και σε ποιο σημείο σταματάει ο διδακτικός ρόλος των βιβλίων για παιδιά. Ένα παραμύθι δομείται με άλλο τρόπο από αυτόν του μυθιστορήματος και το ίδιο ισχύει για τα υπόλοιπα είδη. Ως εκ τούτου, μέσα από τον διαχωρισμό των βιβλίων για παιδιά σε διάφορες κατηγορίες συνδιαλέγονται συγκεκριμένες σχέσεις με τους χαρακτήρες του κειμένου και αναδύονται συγκεκριμένοι προβληματισμοί. Επιπρόσθετα ανάλογα με το είδος αναπτύσσονται και συγκεκριμένοι τρόποι επικοινωνίας μεταξύ των μικρών αναγνωστών και των χαρακτήρων. Κατά ανάλογο τρόπο προσδιορίζονται το ύφος, η

στοιχεία από την εκτύπωση την εικονογράφηση που προσδίδουν αισθητική ποιότητα και πυροδοτούν την αισθητική των παιδιών. Κατά αυτόν τον τρόπο τα παιδικά λογοτεχνικά βιβλία είναι εκείνα που έχουν δικαιωθεί στο χρόνο και που ωθούν τα παιδιά στην τέχνη της λογοτεχνίας (Αναγνωστόπουλος, 1987).

Τα λογοτεχνικά κείμενα για παιδιά κατηγοριοποιούνται ανάλογα με το είδος τους σε πεζογραφία, ποίηση, θέατρο, δοκίμιο, εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο και βιβλίο γνώσεων σύμφωνα με τον Δελώνη (2000). Στην εργασία αυτή θα εστιάσουμε στην πεζογραφία και στις επιμέρους κατηγορίες που αυτή περιλαμβάνει δηλαδή στο παραμύθι λαϊκό και σύγχρονο, στους μύθους και τις παραδόσεις, στις μικρές ιστορίες, και στο παιδικό διήγημα και μυθιστόρημα και θα δούμε πως η κάθε κατηγορία επεξεργάζεται την έννοια του τόπου στην κατασκευή του κειμένου.

2.3.1 Το παραμύθι

Από τα πιο διαχρονικά και δημοφιλή είδη της παιδικής λογοτεχνίας αποτελεί το παραμύθι αφού απαντάται σε όλους τους λαούς από την αρχαιότητα και σώζεται αρχικά μέσω του προφορικού λόγου από γενιά σε γενιά και κατόπιν μέσω του γραπτού λόγου. Πρόκειται για λαϊκή έντεχνη αφήγηση με στόχο την ευχαρίστηση των ακροατών ή αναγνωστών. Ο καθηγητής Μερακλής υποστηρίζει ότι το παραμύθι αποτελεί από τα πρώτα είδη αφήγησης το οποίο προσπαθεί να κάνει κατανοητά στους ανθρώπους φαινόμενα κυρίως της φύσης που δεν μπορούσαν να εξηγήσουν με τη λογική τους (Μερακλής, 1993). Την αξία του παραμυθιού συνειδητοποίησαν πρώτοι οι αδελφοί Grimm το 19^ο αιώνα.

Ως προς τη σχέση τους με τον τόπο αλλά και το χρόνο, τα παραμύθια εξελίσσονται σε έναν φανταστικό κόσμο, ονειρικό και παράλογο όπου όλα είναι δυνατόν να συμβούν ενώ κυριαρχούν ακραίες διαστάσεις όπως πολύ μικρά ή πολύ μεγάλα μεγέθη πολύ όμορφα ή πολύ άσχημα κτλ. Ουσιαστικά στα λαϊκά παραμύθια δεν υπάρχει ο τόπος και ο χρόνος. Όλα συμβαίνουν "μία φορά κι έναν καιρό", "κάποτε", "σε έναν τόπο μακρινό". Τα παραμύθια παρουσιάζουν στοιχεία από το χώρο των ονείρων. Αποτελούν απολήξεις ενός κόσμου μακρινού από τον σύγχρονο άνθρωπο. Ο σκοπός τους δεν είναι ο διδακτισμός όμως παρουσιάζουν ηθικά στοιχεία καθώς δημιουργούνται από την ηθική συνείδηση του κάθε λαού. (Κανατσούλη, 2018). Ιδιαίτερα μετά τη βιομηχανική επανάσταση και την ανάπτυξη της τεχνολογίας οι άνθρωποι έχουν απομακρυνθεί κατά πολύ από τον παραδοσιακό τρόπο διάδοσης και αφήγησης του παραμυθιού (Αναγνωστόπουλος, 1987).

Το παραμύθι δομικά εμφανίζει τρία μέρη: αρχικά μια μικρή εισαγωγή όπως *“παραμύθι μύθι μύθι το κουκί και το ρεβίθι”*, το κυρίως μέρος του παραμυθιού όπου αναπτύσσεται η διήγηση και εμφανίζει διάφορα μοτίβα και το τέλος του που συνήθως αποτελείται από συγκριμένες φράσεις όπως *“κι έζησαν αυτοί καλά κι εμείς καλύτερα”*. Οι Ρώσοι φορμαλιστές με πρωτοστάτη τον Vladimir Propp επιχείρησαν να εξηγήσουν την μορφολογία των παραμυθιών μέσα από επιστημονικές μεθόδους ανακαλύπτοντας ότι όλα τα παραμύθια παρουσιάζουν κάποια σταθερά στοιχεία που ονομάζονται λειτουργίες τα οποία είναι στον αριθμό 38. Λαμβάνοντας υπόψη αυτά τα στοιχεία και συνδυάζοντας τα μεταξύ τους κατασκευάζεται η δομή του παραμυθιού. (Κανατσούλη, 2018).

Με την μετατόπιση των κοινωνιών από τις παραδοσιακές δομές σε πιο σύγχρονους τρόπους ζωής, την ανάπτυξης της τεχνολογίας στο λαϊκό παραμύθι προθέτονται και προσαρμόζονται νέα στοιχεία με συνέπεια να δημιουργηθεί ένα νέο είδος παραμυθιού το σύγχρονο ή έντεχνο παραμύθι. Η διαφοροποίηση του από το παραδοσιακό λαϊκό παραμύθι εντοπίζεται κυρίως στην εξάλειψη του έντονα μαγικού στοιχείου, οι θηριωδίες και η απανθρωπιά. Το σύγχρονο παραμύθι δομείται σε μια αταξική κοινωνία απόρροια των κοινωνικών πολιτικών σχηματισμών. Εντοπίζουμε διάφορα στοιχεία που έχουν να κάνουν με τεχνολογικά επιτεύγματα της εποχής που ζούμε όπως διαστημόπλοια, ηλεκτρονικούς υπολογιστές, και άλλα τεχνολογικά επιτεύγματα (Αναγνωστόπουλος, 1987).

Στα σύγχρονα παραμύθια μπορεί να αναφέρεται ο τόπος και ο χρόνος είτε σε ένα φανταστικό επίπεδο αλλά και σε πραγματικό επίπεδο. Σε επίπεδο ηρώων διαπιστώνουμε αντικαταστάσεις σε σταθερά μοτίβα όπως πχ ο κακός δράκος αντικαθίσταται από το κακό τέρας ο μάγος από τον διαστημικό επιστήμονα. Ως προς τη θεματολογία τους παρουσιάζουν σύγχρονα θέματα που απασχολούν τον άνθρωπο όπως η καταστροφή του περιβάλλοντος μετατρέπονται κατά αυτόν τον τρόπο σε πιο λειτουργικά. Αποφεύγεται ο σεξισμός και οι προκαταλήψεις σε βάρος των ατόμων με ιδιαιτερότητες, υπάρχει χιούμορ. Και το σύγχρονο και το λαϊκό παραμύθι λειτουργεί λυτρωτικά και έχει αισιόδοξο τέλος, ενώ μπορεί να αποτελέσει συνδυαστικό κείμενο μεταξύ των λαών (Αναγνωστόπουλος, 1987).

2.3.2 Μύθοι και Παραδόσεις

Μύθος είναι οι παραδόσεις των αρχαίων για θεούς και ήρωες. Παράλληλα μπορεί να είναι μια μικρή αλληγορική ιστορία με πρωταγωνιστές ανθρώπους αλλά και ζώα.

Βασικός δημιουργός των μύθων ήταν ο Αίσωπος. Η θεματολογία του ποικίλει. Υπάρχουν μύθοι που εστιάζουν στη δημιουργία του κόσμου (κοσμογονικοί), μύθοι που δημιουργούνται ενάντια σε κάθε μορφή καταπίεσης (εθνεγερτικοί), μύθοι που προσπαθούν να ερμηνεύσουν διάφορα φυσικά φαινόμενα (φυσιογνωστικοί), μύθοι που ασχολούνται με διάφορα προβλήματα που απασχολούν την κοινωνία ο ρόλος τους είναι κυρίως διδακτικός ενώ οι ήρωες τους κυρίως ζώα. Χαρακτηριστικό των μύθων είναι η μικρή τους έκταση σε σχέση με το παραμύθι καθώς και η αμφισβήτηση καταστάσεων που μπορεί να συμβαίνουν στην κοινωνία. (Κανατσούλη, 2018).

Οι παραδόσεις αποτελούν ιστορίες που αναφέρονται σε πόλεις, χώρες και τόπους, ήρωες και τα ανδραγαθήματά τους, αρχαίους θεούς, καλικάντζαρους και άλλα παρόμοια θέματα. Οι παραδόσεις εξελίσσονται ως εκ τούτου, σε συγκεκριμένο χώρο και χρόνο γεγονός που τις διαχωρίζει από τα παραμύθια. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα με την ιστορία της γοργόνας της αδελφής του Μεγάλου Αλεξάνδρου η οποία εκτυλίσσεται στον Ελλαδικό χώρο. Κάποιες άλλες παραδόσεις μπορεί να εμπεριέχουν ένα μνημείο ή γεφύρι ή μια χαρακτηριστική περιοχή. Κατά αυτόν τον τρόπο μέσω της εμφανής αναφοράς στον τόπο και στον χρόνο η παράδοση καθίσταται αληθινή ιστορία σε αντίθεση με το παραμύθι που ο χώρος και ο χρόνος είναι απροσδιόριστα. Οι παραδόσεις λειτουργούν με ερμηνευτικό τρόπο για συγκεκριμένες καταστάσεις και για αυτόν το λόγο αποτελούν χρηστικές ιστορίες στην καθημερινότητα των ανθρώπων. Επιπρόσθετα τις παραδόσεις χαρακτηρίζει η συνύπαρξη του πραγματικού κόσμου με αυτόν του φανταστικού. Οι ήρωες που εμφανίζονται αφήνονται στην μοίρα τους. Δομικά πρόκειται για μια απλοϊκή σύντομη διήγηση (Κανατσούλη, 2018).

2.3.3 Η μικρή ιστορία

Η μικρή ιστορία αναφέρεται κυρίως σε παιδιά πολύ μικρής ηλικίας. Πρόκειται για μια σύντομη ιστορία η οποία ολοκληρώνεται μέσα σε 3-5 σελίδες και η οποία προσπαθεί να μεταδώσει σημαντικές γνώσεις που αφορούν την καθημερινότητα των πολύ μικρών παιδιών λαμβάνοντας υπόψη το αναπτυξιακό στάδιο στο οποίο βρίσκονται καθώς και την αντιληπτικότητα τους. Ακριβώς επειδή η ηλικιακή ομάδα στην οποία αναφέρονται είναι ιδιαίτερη συνήθως υπάρχει εκτός από το κείμενο και πλούσια εικονογράφηση προκειμένου να κεντρίσει το ενδιαφέρον των παιδιών. Ως εκ τούτου, οι μικρές ιστορίες είναι σύντομα κείμενα προκειμένου να μπορούν να τις κατανοήσουν παιδιά πολύ μικρών ηλικιών. Στο ίδιο πλαίσιο κινείται και η γλώσσα

στην οποία γράφονται είναι απλή και συμβαδίζει με τη γλωσσική ανάπτυξη του παιδιού. Ως προς τη θεματολογία τους οι μικρές ιστορίες περιγράφουν σκηνές από την καθημερινότητα των μικρών παιδιών όπως παιχνίδια σκανταλιές και άλλα παρόμοια. Οι χαρακτήρες παρουσιάζουν μια γκάμα από ανθρώπους κυρίως παιδιά αλλά μπορεί να είναι και ζώα και πράγματα (Κανατσούλη, 2018).

Όσον αφορά τώρα τον χρόνο και το χώρο είναι καθορισμένα και παρουσιάζονται στο ρεαλιστικό τους επίπεδο καθώς το πολύ μικρό παιδί θέλει να γνωρίζει το πότε και το πού σε αντίθεση με το άχρονο και άτοπο περιβάλλον που συναντούμε στα παραμύθια. Ο διαχωρισμός της παιδικής λογοτεχνίας στο είδος των μικρών ιστοριών δεν απαντάται στην αγγλική ορολογία της παιδικής λογοτεχνίας. Αναφέρεται ο όρος βιβλία για πολύ μικρούς αναγνώστες τα οποία περιγράφουν ιστορίες τόσο από τον κόσμο των ενηλίκων, οικογενειακές σχέσεις αλλά και φοβίες που μπορεί να έχουν τα μικρά παιδιά. (Κανατσούλη, 2018).

2.3.4 Το παιδικό μυθιστόρημα

Το παιδικό μυθιστόρημα είναι μια αφηγηματική ιστορία που ανήκει στον πεζό λόγο. Η ιστορία αυτή παρουσιάζεται ως σύνολο καταστάσεων και μπορεί να φωτογραφίζει με λεπτομέρειες μια συγκεκριμένη εποχή. Γι αυτό το λόγο το μυθιστόρημα είναι μεγάλο σε έκταση κείμενο, γραμμένο σε απλή γλώσσα. Εμπλέκει περίτεχνα τους χαρακτήρες με τα διάφορα περιστατικά κρατώντας το αμείωτο το ενδιαφέρον των αναγνωστών. Ανάλογα με την ιστορία που διαπραγματεύεται διακρίνεται σε ιστορικό, βιογραφικό, ηθογραφικό, κοινωνικό, οικολογικό, μυθιστόρημα φαντασίας, μυθιστόρημα περιπέτειας, ταξιδιωτικό. Σε όλα τα είδη του όμως ο τόπος και ο χρόνος είναι απαραίτητο συστατικό του προκειμένου ο αναγνώστης να μπορέσει να μπει στην ατμόσφαιρα της ιστορίας.

2.4 Τόποι και τοπία στην παιδική λογοτεχνία

Τοπίο είναι ένα τμήμα του χώρου με συγκεκριμένα μορφολογικά χαρακτηριστικά που τα άτομα το αντιλαμβάνονται με συγκεκριμένο τρόπο χάρις τη μοναδικότητα του δημιουργώντας ένα ενιαίο σύνολο. Ως εκ τούτου όταν μιλάμε για τοπίο πρόκειται για μια κατασκευή η οποία δομείται ως φυσική εξέλιξη της δραστηριότητας των ατόμων που το πλασιώνουν είτε ως φαντασικό δημιούργημα της τέχνης και της λογοτεχνίας (Carroll, 2011). Ο Μπαμπινιώτης στη λέξη τοπίο επεξηγεί ότι πρόκειται για *έναν υπαίθριο συνήθως φυσικό χώρο με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που τον καθιστούν*

αντικείμενο αισθητικής απόλαυσης. Οι συνθήκες που επικρατούν σε έναν χώρο” (Μπαμπινιώτης, 2006). Όπως αναφερθήκαμε στο πρώτο κεφάλαιο τα άτομα καθώς αλληλοεπιδρούν σε έναν χώρο τον μετατρέπουν σε τόπο. Η βιωμένη εμπειρία είναι λειτουργεί ως μεταμορφωτικός παράγοντας του χώρου σε τόπο. Κατά αυτόν τον τρόπο μέσω της εμπειρίας αλλάζει η φύση του τοπίου. Τα τοπία μπορεί να είναι ιστορικά, φυσικά, πολιτιστικά, και παρουσιάζουν μια διάδραση μεταξύ των ανθρώπων και του χώρου (Carroll, 2011).

Το τοπίο τόσο στην παιδική λογοτεχνία όσο και στη λογοτεχνία για ενήλικες αποτελεί ζωτικό στοιχείο του κειμένου καθώς κάθε ιστορία δεν μπορεί να εκτυλίσσεται στο κενό. Κατά αυτόν τον τρόπο όλα τα κείμενα εμπεριέχουν μέσα τους τον τόπο είτε είναι φανταστικά είτε είναι ρεαλιστικά. Το τοπίο αποτελεί τη βάση πάνω στην οποία χτίζεται μια αφήγηση ενώ ταυτόχρονα παρέχει υλικό σύμφωνα με το οποίο εξελίσσεται μια ιστορία. Ως εκ τούτου, το τοπίο διαμορφώνει τη λογοτεχνία έμμεσα και άμεσα παρέχοντας πληροφορίες τόσο γεωγραφικές όσο πολιτικές, κοινωνικές αλλά και πολιτιστικές των πραγματικών τόπων υπονοώντας υποστρώματα ιστορίας στις ιστορίες μυθοπλασίας. Μια σειρά από γεγονότα που εκτυλίχτηκαν τον 21^ο αιώνα όπως το τέλος του Β΄ παγκοσμίου πολέμου οι ταχύτερες μεταφορές, η άνοδος του τουρισμού, η αίσθηση του εθνικισμού μετατόπισαν τη μελέτη της λογοτεχνίας προς μια κριτική του τοπίου αφήνοντας πίσω το χρόνο, τη δομή και το χαρακτήρα της αφήγησης. Ως εκ τούτου το τοπίο αναγνωρίζεται ως καίριο και βασικό τμήμα του κειμένου. Στην παιδική λογοτεχνία το τοπίο παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον καθώς μπορεί να μελετηθεί μέσα από αυτό η πολιτιστική χροιά η αίσθηση ταυτότητας το φύλο και η φυλή (Carroll, 2011).

Στα λογοτεχνικά τοπία συναντούμε συγκεκριμένα χαρακτηριστικά των τοπίων τόσο φυσικά όσο και συμβολικά τα οποία ενισχύουν το είδος της αφηγηματικής δράσης. Οι τόποι εμπεριέχονται στα λογοτεχνικά τοπία μέσω της αναπαράστασης της μέσα από τη συνεχή χρήση τους στο χρόνο. Κάποια από αυτά τα στοιχεία είναι αμετάβλητα στο χρόνο και έχουν συγκεκριμένη σημασία.

Μελέτες της Susanne Carroll προτείνουν μια εκ νέου κριτική ματιά ανάμεσα στη λογοτεχνική και γεωγραφική μελέτη όπου αναγνωρίζονται ιστορικά, πολιτιστικά, διακειμενικά στρώματα που εμπεριέχονται και λειτουργούν ως τοπία στη λογοτεχνία. Ως εκ τούτου η τοποανάλυση ως αναδυόμενος κλάδος που εμπλέκει πολλές επιστήμες μπορεί να βοηθήσει στη μελέτη τοπίων στη λογοτεχνία. Το 1925 ο

γεωγράφος Sauer στη μελέτη του *The morphology of landscape* επιχείρησε να δημιουργήσει ένα πλαίσιο για την ανάλυση τοπίων διασπώντας το στα συστατικά στοιχεία του, υποστηρίζοντας ότι όλα τα τοπία διακατέχονται από συγκεκριμένους παράγοντες και μορφές που τα πλαισιώνουν (Carroll, 2011). Ο Ρώσος δομιστής Vladimir Propp το 1928 απέδειξε στο έργο του *The morphology of folktale* ότι τα παραδοσιακά παραμύθια αποτελούνται στη δομή τους από επαναλαμβανόμενες αλληλοσυνδεόμενες και εναλλάξιμες σταθερές. Ο Propp θεωρεί ότι μέσα από 31 λειτουργίες όπως ονομάζει τις πιθανές δράσεις που μπορεί να συμβούν δημιουργούνται τα περισσότερα παραμύθια. Δεν απαντώνται όλες μαζί αλλά κάποιες από αυτές συντίθενται και δημιουργούν την πλοκή κάθε παραμυθιού (Καψωμένος, 2011). Οι δυο παραπάνω μελετητές υποστηρίζουν ότι η εξέταση στοιχείων του τοπίου σε ένα κείμενο μπορεί να οδηγήσει σε ένα μεθοδολογικό σύστημα μελέτης ενός πλατύτερου φάσματος θεμάτων (carroll, 2011).

Η Susanne Carroll συνδύασε τις απόψεις του Sauer σχετικά με τα φυσικά στοιχεία ενός τόπου με τις απόψεις του Propp για την αφηγηματική λειτουργία και πρότεινε μια ομαδοποίηση των στοιχείων των λογοτεχνικών φανταστικών τοπίων τόσο για τη φυσική μορφή τους όσο και την συμβολική προσφορά. Ως εκ τούτου παρουσιάζει τέσσερα βασικά στοιχεία των τόπων τα οποία αναγνωρίζονται τόσο για τα φυσικά όσο και για τα συμβολικά τους χαρακτηριστικά κυρίως στην βρετανική παιδική λογοτεχνία: Τον ιερό χώρο, το χώρο πρασίνου, το δρόμο και τον άχρηστο χώρο. Επιπρόσθετα μέσω της τοποανάλυσης της μορφολογίας και της ιστορίας τοπίου επιχειρεί να προσεγγίσει τους φανταστικούς τόπους στην παιδική λογοτεχνία (carroll, 2011)

Η μορφολογία ενός τόπου μελετά τα συστατικά στοιχεία του καθώς και τις σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των στοιχείων που τον διαμορφώνουν. Η άποψη που διαμορφώνουμε για ένα τοπίο περιλαμβάνει τόσο χρονικές όσο και χωρικές σχέσεις αλλά και όλες τις διαφοροποιήσεις που έχουν συμβεί σε αυτόν σε πολιτισμικό επίπεδο. Το τοπίο δεν αποτελεί απλά μια επιφάνεια όπου κινείται ο άνθρωπος αλλά αποτελεί ένα σύνθετο υπόστρωμα από ιστορίες ανθρώπινου πολιτισμού συνδυασμένες με το γεωγραφικό χώρο. Για να κατανοήσουμε έναν τόπο θα πρέπει να αναλύσουμε τα στοιχεία του τοπίου από το παρελθόν ως το σημείο που μιλάμε. Τα τοπία αποτελούνται από στρώματα μνήμης αλλά και στρώματα βράχων. Οι μελετητές της ιστορίας του τοπίου δεν εστιάζουν τις έρευνές τους μόνο στους γεωγραφικούς τόπους αλλά και στα φανταστικά τοπία. Τα φανταστικά τοπία προσαρμόζονται στις

ισχύουσες θεωρίες των ρεαλιστικών τοπίων. Κατά αυτόν τον τρόπο αν θέλει κανείς να κατανοήσει ένα λογοτεχνικό τοπίο πρέπει να κατανοήσει τα φανταστικά προηγούμενα και τις λογοτεχνικές ιστορίες που ανήκουν στο κείμενο. Για κάποιους μελετητές όλα τα φανταστικά τοπία θα πρέπει να εξεταστούν και να κατανοηθούν υπό το πρίσμα μιας συνεχούς λογοτεχνίας. Όλα τα κείμενα αποτελούν μέρος μιας συνεχούς πολιτιστικής παράδοσης και οι τόποι σύγχρονων φανταστικών τοπίων κατανοούνται καλύτερα ως προς τη διακειμενική προέλευση τους.

Ένα φαινόμενο που παρατηρείται κυρίως στην Αγγλική παιδική λογοτεχνία είναι η μετατροπή φανταστικών χώρων σε συγκεκριμένους τόπους μέσω του παιχνιδιού. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του Peter Pan στη Χώρα του ποτέ, όπου υπάρχει μια περιγραφή με την τελετουργία του τσαγιού που δεν μπορούσε να γίνει διακριτό ποτέ ήταν η πραγματική ώρα για το τσάι και ποτέ ήταν παιχνίδι. Το δέντρο που υπήρχε στο δωμάτιο προσπαθούσε συνεχώς να μεγαλώσει αλλά κάθε πρωί πριόνιζαν τον κορμό του στην ίδια ευθεία με το πάτωμα. Την ώρα του τσαγιού λοιπόν ο κορμός του δέντρου μεγάλωνε δυο πόδια και με την τοποθέτηση πάνω του μιας πόρτας μετατρέπονταν σε τραπέζι. Κατά αυτόν τον τρόπο έχουμε μετατροπή του χώρου σε συγκεκριμένο τόπο. Με ανάλογο τρόπο η Αλίκη στη χώρα των θαυμάτων περιφέρεται σε ένα τρελό, φανταστικό τοπίο όπου μέσα από διαδικασίες παιχνιδιού μετατρέπεται σε συγκεκριμένο τόπο κάθε φορά. Η θέση αυτή επιβεβαιώνει την άποψη του Tuan ότι ο χώρος γίνεται τόπος μέσω της εμπειρίας που στην προκειμένη περίπτωση είναι οι διαδικασίες παιχνιδιού των παιδιών (πρωταγωνιστών) σε φανταστικά περιβάλλοντα (Cecire, at all, 2015).

2.5 Η προσέγγιση του τόπου στην τριλογία του Pulman

Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζεται ένα παράδειγμα από την τριλογία του Pulman Dark Materials (Σκοτεινά υλικά) και αφορά το πρώτο βιβλίο *Northen Lights* (Το αστέρι του Βορά) που εκδόθηκε το 1995 προκειμένου να δούμε πως προσεγγίζει το γεωγραφικό τόπο της Οξφόρδης. Η πρωταγωνίστρια Lyra προσπαθεί να βρει το φίλο της που τον έχουν αρπάξει οι Gobbers στο τρελό, φανταστικό τοπίο της Οξφόρδης έχοντας μαζί της το δαίμονά της Pantalaimon και το αλεθιόμετρο (συσκευή που μετράει την αλήθεια). Με αφετηρία την Οξφόρδη ταξιδεύει ως το Svalbard. Η τριλογία εκτυλίσσεται σε ένα φανταστικό περιβάλλον το οποίο όμως δανείζεται πολλά πραγματικά στοιχεία από την πόλη της Οξφόρδης. Το μυθιστόρημα αυτό μπορεί να ερμηνευτεί σε πολλά επίπεδα. Οι μεγαλύτεροι σε ηλικία αναγνώστες

μπορεί να ενδιαφέρονται για την αλληγορική του σκοπιά ενώ οι μικρότεροι για τους ιδιαίτερους χαρακτήρες την εφευρετικότητα και τα διαφορετικά περιβάλλοντα που περιγράφονται (Carroll, 2011).

Ο συγγραφέας δομεί το φανταστικό του τοπίο εισάγοντας πολλά στοιχεία από την πραγματική πόλη της Οξφόρδης. Η πρωταγωνίστρια Lyra Belaqua κινείται σε αυτό το φανταστικό τοπίο το οποίο όμως αποτελεί μια εκδοχή του συγγραφέα για τη συγκεκριμένη πόλη. Η Lyra ανεβαίνει σε πύργους, σε τοίχους, μπαίνει σε κλειδωμένες πύλες και σε χώρους που ισχύουν αυστηροί κανόνες. Όλα αυτά τα στοιχεία παραπέμπουν στους αυστηρούς κανόνες της αφρόκρεμας των πανεπιστημίων της Οξφόρδης. Ο συγγραφέας κάνει συνεχώς παραλληλισμούς του κόσμου που έχει δημιουργήσει με τον πραγματικό κόσμο προβάλλει ομοιότητες και διαφορές μεταξύ των δυο κόσμων. Κάποια πράγματα όπως η γλώσσα, τα έθιμα, το κλίμα είναι ίδια με τον πραγματικό κόσμο και άλλα όχι όπως ο κάθε ένας κινείται μαζί το δαίμονα του (Carroll, 2011).

Η Οξφόρδη της Lyra δεν είναι ίδια με την Οξφόρδη της πραγματικότητας όμως στα βιβλία του Pulman παρουσιάζονται εναλλακτικές ιστορίες που βασίζονται στην πραγματική οπτική της πόλης. Αναφέρονται οπτικές οι οποίες κωδικοποιούνται στα πραγματικά κτίρια και γωνιές της πόλης. Το κολέγιο Jordan είναι φανταστικό αλλά παραπέμπει στα φαντασμαγορικά κολέγια της σύγχρονης Οξφόρδης. Η Lyra επίσης επισκέπτεται το μουσείο Pitt Rivers, το Parks Road με τα πολλά κολέγια, το βοτανικό κήπο και τη high street τα οποία είναι υπαρκτά μέρη στη σημερινή Οξφόρδη. Παράλληλα η Lyra έχει την ικανότητα να εισβάλλει σε άλλες πραγματικότητες κρατώντας μάλιστα επαφή με μια φίλη της από τον δικό μας κόσμο στο βοτανικό κήπο. Αμέσως κατανοούμε πως συγκεκριμένοι τόποι αποκτούν ιδιαίτερες ιδιότητες (Carroll, 2011).

Όλη αυτή η ατμόσφαιρα της μυστικότητας, του φανταστικού, των αυστηρών κανόνων και περιορισμών των χώρων, την προωθούν η πόλη και το πανεπιστήμιο της Οξφόρδης ως σύμβολα κοινωνικού περιορισμού που δεν είναι προσβάσιμα σε όλους. Το επιβλητικό αρχιτεκτόνημα του Πανεπιστημίου με το γοτθικό ρυθμό τα πλούσια πράσινα πάρκα τις πύλες και τις επιβλητικές πόρτες ακολουθούν αυστηρή ιεραρχία όπου η πρόσβαση σε κάθε πύλη είναι αυστηρά περιορισμένη. Παρουσιάζονται δωμάτια, κήποι, περίεργα καθίσματα τα οποία προσδίδουν προνόμια σε όποιον καθίσει. Το σύστημα αυτό μας οδηγεί στη ανάγκη για συνεχή επιθυμία να εισβάλουμε στον επόμενο τόπο. Αυτή η επιθυμία τροφοδοτεί το φανταστικό (Carroll, 2011).

Ο Pullman αναπροσαρμόζει τα στρώματα ιεραρχίας της Οξφόρδης μέσα στις διάφορες φανταστικές εκδοχές του για την Οξφόρδη στην τριλογία του. Η Οξφόρδη είναι μια πόλη που έχει αναπτυχθεί από το 10^ο αιώνα ενώ το πανεπιστήμιο της ιδρύθηκε τον 12^ο αιώνα. Επομένως υπάρχουν πολλά στρώματα ιστορίας που συγκρατούνται στον κοινωνικό χώρο προσθέτοντας και αναπροσαρμόζοντας συνεχώς τα νοήματα της πόλης. Η μεταβολή αυτή ενισχύεται αλλά και μεταδίδεται από τους ίδιους τους ανθρώπους που δρουν στο συγκεκριμένο χώρο όπως επισημαίνει ο Lefevre και είδαμε στο πρώτο κεφάλαιο αυτής της εργασίας. Ο Pullman έχοντας ζήσει και εργαστεί στην Οξφόρδη γνωρίζει καλά τις κοινωνικές δομές και πλευρές του πραγματικού τόπου. Η Lyra περιφέρεται στους δρόμους, στα κανάλια, κάτω από την πόλη, σκαρφαλώνει σε πύργους παρουσιάζοντας μια συγκεκριμένη εκδοχή και ατμόσφαιρα για την Οξφόρδη των φανταστικών κειμένων (Carroll, 2011).

Κάποιοι θεωρητικοί όπως η Elizabeth Grosz συμφωνούν με την άποψη ότι το σχήμα μιας πόλης αποτελεί σημαντικό παράγοντα που επηρεάζει την κοινωνική δομή μιας πόλης. Έτσι μια πόλη αναπτύσσεται κατά τέτοιο τρόπο ώστε να προωθεί τον αποκλεισμό ορισμένων ομάδων ή και να δίνει πρόσβαση σε άλλες ομάδες που ενδεχομένως έχουν κοινωνικά πλεονεκτήματα. κατά αυτόν τον τρόπο η πόλη αποτελεί τόπο που δημιουργείται και αναπαράγεται η εξουσία. Το φαινόμενο αυτό διαφαίνεται καθαρά στο βιβλίο του Pullman που συνεχώς η πρωταγωνίστρια κινείται σε χώρους με περιορισμένη πρόσβαση, μυστικές πύλες, προνομιούχους χώρους παρά το νεαρό της ηλικίας της. Η Lyra προέρχεται από προνομιούχα οικογένεια και αυτό διαφαίνεται στον τρόπο με τον οποίο ελίσσεται στους διάφορους τόπους περιορισμένης πρόσβασης για παιδιά. Παράλληλα, αυτή η περιορισμένη πρόσβαση σε ορισμένους τόπους αποτελεί για τη Lyra μια διαδικασία ευχάριστου παιχνιδιού. Το να εισβάλει δηλαδή παράνομα κάπου (Carroll, 2011).

Ο Pullman δημιουργεί έναν δικό του κόσμο όμως πολλά από τα στοιχεία του τα έχει δανειστεί από τον πραγματικό κόσμο κατά τέτοιο τρόπο ώστε να μεγαλοποιεί ήδη υπάρχουσες καταστάσεις προς την υπερβολή. *“Τόποι αλλάζουν θέσεις, ιστορικές στιγμές μετατίθενται, θρησκευτικά κείμενα ερμηνεύονται με εντελώς ανορθόδοξο τρόπο, χρονολογίες αναιρούνται, μυθολογικά στοιχεία εκμοντερνίζονται και παράλληλα νέες καταστάσεις εφευρίσκονται”*, όπως επισημαίνεται στο οπισθόφυλλο του βιβλίου (Pullman, 2016).

2.6. Η συναρμογή του αναγνώστη

Οι αναγνώστες ενός βιβλίου είναι εκείνοι που του προσδίδουν και το νόημα του, το οποίο είναι άμεσα εξαρτώμενο από τη χρονική περίοδο κατά την οποία διαβάζεται ένα βιβλίο αλλά και από τις κοινωνικές και πολιτισμικές καταβολές του κάθε αναγνώστη. Ακόμη και ο ίδιος ο συγγραφέας το νόημα που θέλει να περάσει στον αναγνώστη μέσω του βιβλίου του είναι φορέας συγκεκριμένων μηνυμάτων εκπροσωπώντας συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες. Κατά αυτόν τον τρόπο ο συγγραφέας παραθέτει ένα νόημα το οποίο κρίνεται από τους αναγνώστες και μπορεί να αλλάξει ανάλογα με τις συνθήκες και το υπόβαθρο των αναγνωστών και κάθε φορά δημιουργούνται νέα νοήματα (Παπαδάτος, 2019).

Οι αναγνώστες μεταξύ τους αναπτύσσουν σχέσεις επικοινωνίας μέσω της ανάγνωσης. Η σχέση αυτή μπορεί να οδηγήσει ακόμη και στην ατομική συγγραφική πράξη. Οι αναγνώστες ακόμη κι αν προέρχονται από διαφορετικούς τόπους και χώρους έρχονται σε επαφή με τα κείμενα και αναπτύσσουν μέσα από αυτά ένα είδος επικοινωνίας. Κάθε τόπος με την ιστορία του, τα μορφολογικά χαρακτηριστικά του, την ατμόσφαιρα του, τις σχέσεις των ανθρώπων που ζουν εκεί, τις πολιτιστικές καταβολές του, διαπερνούν το κείμενο και καταλήγουν στους αναγνώστες. Το λογοτεχνικό κείμενο αναφέρεται σε λεπτομέρειες και ο αναγνώστης σχηματίζει μια καλύτερη εικόνα σε σχέση με ένα βιβλίο ιστορίας. Οι αναγνώστες επικοινωνούν επίσης με τον ίδιο το συγγραφέα αλλά και τον κάτοικο-αναγνώστη. Επιπρόσθετα, δημιουργείται πολλές φορές η ανάγκη να γνωρίσει ο αναγνώστης τον τόπο που περιγράφεται σε κάποιο βιβλίο. Κατά αυτόν τον τρόπο, όταν ο αναγνώστης επισκεφθεί τον τόπο που γνώρισε μέσα από ένα κείμενο επεξεργάζεται εκ νέου τον τόπο αλλά και το κείμενο δημιουργώντας ένα νέο κείμενο με βάση την εμπειρία που βιώνει ο αναγνώστης (Παπαδάτος, 2019).

Έχοντας υπόψη τα παραπάνω, η επιρροή ενός τόπου σε ένα λογοτεχνικό κείμενο δημιουργεί μια αμφίδρομη σχέση καθώς και το ίδιο το λογοτεχνικό κείμενο μπορεί να επηρεάσει έναν τόπο χαρακτηρίζοντας τον και προσδίδοντας του συγκεκριμένες ιδιότητες. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της πόλης της Οξφόρδης όπου παρουσιάζει πλούσια βιβλιογραφία γύρω από την παιδική φανταστική λογοτεχνία. Εκτός από την τριλογία του Pullman στην Οξφόρδη αναφέρεται και το βιβλίο του Lewis Carroll *Η Αλίκη στη χώρα των θαυμάτων*, εμπνεύστηκε το 1862 και γνώρισε παγκόσμια επιτυχία μέχρι και τις μέρες μας.³ Πολλοί λάτρεις αυτού του είδους της

---

³ [Οι περιπέτειες της Αλίκης στη χώρα των θαυμάτων - Wikipedia \(en-m-wikipedia-org.translate.goog\)](https://en-m-wikipedia-org.translate.goog/Οι+περιπέτειες+της+Αλίκης+στη+χώρα+των+θαυμάτων)

λογοτεχνίας πραγματοποιούν ταξίδια στην πόλη της Οξφόρδης προκειμένου να βιώσουν από κοντά την πόλη που περιγράφεται στα βιβλία ή και να νιώσουν την ατμόσφαιρα της. Από το 2007 διοργανώνεται στην πόλη η ημέρα της Αλίκης (Alice's day) κάθε 4 Ιουλίου όπου πραγματοποιούνται διαφόρων ειδών δράματα που έχουν σχέση με την παιδική λογοτεχνία και τα βιβλία που προαναφέρθηκαν.⁴ Κατά αυτόν τον τρόπο η ημέρα της Αλίκης δημιουργεί στο εδώ και στο τώρα μια παράσταση του ίδιου του βιβλίου. Συμμετέχουν το κολέγιο, το κάστρο της Οξφόρδης, το μουσείο ιστορίας, αλλά και πλήθος εκδηλώσεων πραγματοποιούνται σε μπαρ, εστιατόρια, μουσεία και πάρκα (Carroll,2011).

Η ίδια η πόλη καλεί τώρα τους αναγνώστες να γίνουν καταναλωτές αλλά και ενεργά μέλη μέσα από τη συμμετοχή τους στη δημιουργία νέου περιεχομένου στην πόλη της Οξφόρδης. Κατά αυτόν τον τρόπο οι ίδιοι οι αναγνώστες γίνονται φορείς συμμετοχικής κουλτούρας διαμορφώνοντας σε ένα βαθμό την ίδια την πόλη. Εκθέσεις, τσάι-πάρτι, επιστημονικές ομιλίες, αφηγήσεις, αποτελούν ένα νέο φαντασιακό για την πόλη. Ως εκ τούτου οι ιστορικά και πολιτιστικά χαρακτηρισμένοι τόποι της πόλης επανανοηματοδοτούνται μέσα από τη λογοτεχνία μέσω πραγματικών εμπειριών. Δημιουργείται ένας φαύλος κύκλος όπου γεννώνται διαρκώς νέες φαντασιώσεις για χωρικές αναπαραστάσεις και νέες εμπειρίες οι οποίες μετασχηματίζουν τα ίδια τα βιβλία. Τέτοιου είδους βιβλία προσδίδουν πολυδυναμικότητα στο χώρο και στο χρόνο (Carroll,2011).

---

⁴ [Celebrate Alice's Day in Oxford | Oxford City Council](#)

Τρίτο κεφάλαιο

Η παιδική λογοτεχνία στον παιδικό σταθμό στο πλαίσιο της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης

3.1 το γενικό πλαίσιο

Λόγω διαφόρων συνθηκών όπως πόλεμοι και περιβαλλοντικές συνθήκες, πληθυσμοί οδηγούνται σε μαζικές μετακινήσεις προκαλώντας την άνοδο της φυλετικής, πολιτιστικής, γλωσσικής και θρησκευτικής ποικιλομορφίας στις σύγχρονες κοινωνίες. Γεγονότα όπως τρομοκρατικές επιθέσεις στο Παρίσι, μεγάλες μετακινήσεις πληθυσμών λόγω πολέμων όπως από τη Συρία και την Ουκρανία προς τον ευρωπαϊκό χώρο έχουν παράλληλα οδηγήσει στη δημιουργία φανατικών ομάδων με ρατσιστικό πρόσημο. Ως εκ τούτου, ανά τον κόσμο έχουν αναπτυχθεί πολλές συζητήσεις σχετικά με την ανάγκη του μετασχηματισμού των κοινωνιών λόγω της παγκόσμιας μετανάστευσης προς τη δημιουργία πολυπολιτισμικών περιβαλλόντων που θα οδηγήσουν σε αποδοχή και ενίσχυση της έννοιας της ετερότητας με σεβασμό στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του καθένα εξαλείφοντας ταυτόχρονα τα φαινόμενα ρατσισμού. (Banks, 2019).

Στην Ελλάδα, η πολιτισμική ετερότητα έχει ενταθεί τα τελευταία χρόνια λόγω της εισροής μεταναστών κυρίως από βαλκανικές χώρες τον 20^ο αιώνα αλλά και πολύ πρόσφατα από μετανάστες από τη Συρία και την Ουκρανία. Ωστόσο η ετερότητα είναι μια υπόθεση που προϋπάρχει λόγω της ύπαρξης συγκεκριμένων μειονοτήτων όπως είναι οι μουσουλμάνοι, οι εβραίοι και οι τσιγγάνοι. Αν εξαιρέσουμε τις μετακινήσεις των πληθυσμών και τις μειονότητες, η εποχή που ζούμε χαρακτηρίζεται από την ευρωπαϊκή ενοποίηση, τη διεθνή επικοινωνία και τα υπερεθνικά οικονομικά συστήματα. Οι παραπάνω εξελίξεις απαιτούν την αλληλεξάρτηση μεταξύ των διαφορετικών χωρών και τη μεταξύ τους επικοινωνία καθώς και την ανταλλαγή πολιτισμικών αξιών Ταυτόχρονα όμως η ετερότητα απαντάται και στις ομοιογενείς κοινωνικές ομάδες αν σκεφτεί κανείς ότι ο κάθε άνθρωπος είναι διαφορετικός. (Κεσίδου, 2008).

Οι κοινωνίες καλούνται να έρθουν σε ρήξη με παλαιότερες αντιλήψεις που προωθούν την εθνική, γλωσσική και πολιτιστική ομοιογένεια. Ως εκ τούτου, είναι αναγκαίο να επέλθει ιδεολογικός μετασχηματισμός επανατοποθετώντας το θεσμικό πλαίσιο κάθε κοινωνίας σε νέα βάση. Η εκπαίδευση ως θεσμός διαμορφωτής της κάθε κοινωνίας

μπορεί να αποτελέσει όχημα προκειμένου να οδηγήσει τα άτομα να είναι πιο δεκτικά απέναντι στην ετερότητα εξαλείφοντας ταυτόχρονα τα φαινόμενα ρατσισμού και αποκλεισμού στοχεύοντας στη συμπερίληψη, την ενσυναίσθηση αλλά και στην υιοθέτηση χαρακτηριστικών άλλων ομάδων. Κατά αυτόν τον τρόπο δύναται να δημιουργηθεί η έννοια του πολυπολιτισμικού πολίτη ο οποίος μαθαίνοντας στο σχολικό περιβάλλον να σέβεται αλλά και να αλληλοεπιδρά με άτομα διαφορετικά από αυτόν θα προετοιμαστεί να γίνει ενεργός πολίτης της κοινωνίας. Από την άλλη ο «άλλος» θα έχει τη δυνατότητα για προσωπική ανάπτυξη και ελευθερία κινήσεων και ίσες ευκαιρίες (Κεσίδου, 2008).

3.2 Η διαπολιτισμική εκπαίδευση στο πλαίσιο του παιδικού σταθμού

Οι θέσεις της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης συγκοινωνούν με αυτές τις προσεγγίσεις της εκπαίδευσης που υπογραμμίζουν την ανάγκη για μια δίκαιη κατανομή πόρων λαμβάνοντας υπόψη τις ανάγκες αλλά και τις ικανότητες των ατόμων. Στο πλαίσιο αυτό προωθούνται οι ίσες ευκαιρίες για όλους. Οι θέσεις αυτές ενισχύουν τα διάφορα κινήματα ταυτότητας που έχουν εμφανιστεί κυρίως μετά το 60' κατά των ανισοτήτων όχι μόνο αυτών που προέρχονται από οικονομικά κριτήρια αλλά και αυτών που προέρχονται από τη διαφορετική κουλτούρα μεταξύ των λαών. Η διαπολιτισμική εκπαίδευση αναπτύχθηκε στο πλαίσιο της εξάλειψης του στιγματισμού των ανισοτήτων των αλλοδαπών μαθητών στο σχολικό περιβάλλον και της αναγνώρισης των εθνικών και πολιτισμικών τους διαφορών. Κάθε κοινότητα αναγνωρίζεται ως ένα συλλογικό υποκείμενο με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, έχει συγκεκριμένη ταυτότητα η οποία αποτελείται από κοινές στάσεις, συμπεριφορές, συναισθηματικούς δεσμούς και οφείλουμε να τη σεβαστούμε προκειμένου να διασφαλίσουμε τη προσωπική ελευθερία κάθε ατόμου (Γκόβαρης, 2024).

Η διαφορετικότητα μπορεί να αποτελέσει έναυσμα για την εκπαιδευτική διαδικασία έτσι ώστε να δημιουργηθούν νέα προγράμματα σπουδών καθώς και παιδαγωγικές προσεγγίσεις που θα αναδεικνύουν κάθε μορφή ετερότητας και ποικιλομορφίας. Παράλληλα, εκπαιδευτικοί σχεδιασμοί αλλά και κάθε εκπαιδευτικός ατομικά, μπορούν να εκμεταλλευτούν την ποικιλομορφία που υπάρχει σε μια τάξη προκειμένου να αμβλύνουν τα προβλήματα που απορρέουν από την ετερογένεια μιας τάξης ενώ ταυτόχρονα να δημιουργήσουν ευκαιρίες σε άτομα διαφορετικών πολιτισμικών χαρακτηριστικών να αναδείξουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους. (Banks, 2019). Παρόλα αυτά τα προγράμματα μπορούν να δημιουργηθούν δεν είναι

αρκετό να προσαρτηθούν επιπρόσθετα απλά στα είδη υπάρχοντα προγράμματα σπουδών αλλά θα πρέπει να γίνουν προσπάθειες για έναν εκπαιδευτικό μετασχηματισμό προκειμένου να υπάρχει αντίκτυπος σε όλη την κοινωνία. Μέσα από τη διαπολιτισμική αγωγή εξασφαλίζεται η ίση μεταχείριση διαφορετικών μορφών πολιτιστικού κεφαλαίου στον εκπαιδευτικό θεσμό αλλά και δημιουργική αλληλεπίδραση μεταξύ των διαφορετικών ομάδων. (Maniatis, 2014).

Στην προσχολική αγωγή και πιο συγκεκριμένα στην μη υποχρεωτική προσχολική αγωγή την οποία συγκροτούν οι παιδικοί σταθμοί, δημόσιοι και ιδιωτικοί, δεν υπάρχουν συγκεκριμένα προγράμματα σπουδών για τα μικρά παιδιά αλλά ορίζονται κάποιες θέσεις στον κανονισμό λειτουργίας των παιδικών σταθμών⁵. Αν εστιάσουμε λοιπόν σε αυτόν και πιο συγκεκριμένα στο άρθρο 10 παρ.1 αναφέρεται ότι:

«Στο πλαίσιο του παιδαγωγικού προγράμματος τα παιδιά προσεγγίζονται με αγάπη, αποδοχή, φροντίδα, κατανόηση. Βάση του ημερήσιου προγράμματος απασχόλησης είναι η κοινωνικοποίηση και η ομαλή συναναστροφή των παιδιών μεταξύ τους, η ενίσχυση της εξελικτικής τους πορείας και η εμπέδωση κλίματος ελευθερίας και ασφάλειας».

Στο άρθρο 4 αντίστοιχα αναφέρεται ότι:

«Το παιδαγωγικό πρόγραμμα σχεδιάζεται λαμβάνοντας υπόψη τη μοναδικότητα τις ανάγκες τα ενδιαφέροντα κάθε παιδιού.....κάθε παιδαγωγός οφείλει να σέβεται τις ατομικές κοινωνικές και πολιτισμικές διαφορές των παιδιών και των οικογενειών τους».

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω και σε συνδυασμό την ολοένα και μεγαλύτερη ανάγκη για αναγνώριση της ετερότητας καθώς οι εποχή που ζούμε το επιτάσσει, οι παιδαγωγοί πρώιμης παιδικής ηλικίας αναπτύσσουν πολυποίκιλα προγράμματα διαπολιτισμικού χαρακτήρα τα οποία έχουν στόχο να ευαισθητοποιήσουν τα πολύ μικρά παιδιά στο να αποδέχονται και να αλληλοεπιδρούν με άτομα διαφορετικά από αυτά. Παράλληλα μέσα από αυτά θα γνωρίσουν τον τόπο και την κουλτούρα των διαφορετικών ατόμων και θα αναπτύξουν δεξιότητες που θα προωθούν τη δημιουργική και αποτελεσματική συμβίωση με τους άλλους, την αναγνώριση του εαυτού και την τοποθέτηση τους στο κοινωνικό πλαίσιο που ζουν.

---

⁵ ΦΕΚ 4249/Β/5-12-2017: Πρότυπος Κανονισμός Λειτουργίας Δημοτικών Παιδικών και Βρεφονηπιακών Σταθμών.

3.3 Παιδική λογοτεχνία και διαπολιτισμική εκπαίδευση

Η λογοτεχνία και ειδικότερα η λογοτεχνία για παιδιά δημιουργείται πέρα από πολιτισμικά και άλλου είδους σύνορα όπως εθνικά και γλωσσικά. Τα παραμύθια του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα προσφέρονται για την ανταλλαγή πληροφοριών πολιτισμικού χαρακτήρα και όχι μόνο προωθώντας τη διαπολιτισμική επικοινωνία αν και αρχικά δημιουργήθηκαν προκειμένου να ενισχύσουν την εθνική ταυτότητα των χωρών που συγκροτούνταν εκείνη την εποχή. Στην εποχή μας εντοπίζεται μια παγκόσμια λογοτεχνία όρος που πρώτος έθεσε ο Goethe η οποία εστιάζει στην αλληλοκατανόηση και το σεβασμό. Παράλληλα η παιδική λογοτεχνία προωθεί ένα τοπικό στοιχείο μέσα από τα κείμενα που δημιουργούνται. Στην Αγγλία παρατηρείται ότι η λογοτεχνία παρουσιάζει πολλά υπερεθνικά στοιχεία κυρίως λόγω του ότι οι συγγραφείς επιλέγουν γράφουν κείμενα που ανάγονται στη χώρα καταγωγής τους ή και σε διάφορα μέρη ανά τον κόσμο, από διάφορα ταξίδια που έχουν κάνει και από νέες ιδέες που έχουν ενστερνιστεί (Παναού, 2011).

Η παιδική λογοτεχνία έχει ασχοληθεί με θέματα διαφορετικότητας αλλά και θέματα καθολικότητας. Στην εποχή της παγκοσμιοποίησης προσπαθεί να ισορροπήσει ανάμεσα στο τοπικό και το καθολικό στοιχείο και για το λόγο αυτό αποτελεί ταυτόχρονα πεδίο ενοποιητικής αλλά και διεθνοποιητικής ανάδειξης. Στο πλαίσιο αυτό έχει αναπτυχθεί η συγκριτική παιδική λογοτεχνία όπου μέσα από συγκριτικές μεθόδους εξετάζονται ομοιότητες και διαφορές της λογοτεχνίας η οποία διαπερνά τα εθνικά σύνορα ταξινομώντας τα κείμενα λαμβάνοντας υπόψη τις ομοιότητες και τις διαφορές τους ανάλογα με τη χώρα προέλευσης και άλλα κριτήρια που αναδεικνύουν τον πλουραλισμό και τη διαφορετικότητα. Την ενίσχυση της παραπάνω θέσης στοχεύουν κάποια ευρωπαϊκά προγράμματα που έχουν αναπτυχθεί όπως η συλλογή ευρωπαϊκού εικονογραφημένου βιβλίου (European picture book collection II-EPBCII) πρόκειται για μια βάση δεδομένων όπου υπάρχουν γύρω στα 60 εικονογραφημένα βιβλία για παιδιά από όλα τα κράτη μέλη. Ο στόχος του προγράμματος είναι ο διαπολιτισμικός διάλογος αφού οι αναγνώστες διαβάσουν τα βιβλία που υπάρχουν στο πρόγραμμα. Ένα άλλο επίσης πρόγραμμα που συμβάλλει στο διαπολιτισμικό διάλογο και απευθύνεται σε εκπαιδευτικούς είναι European Mobility Folktales όπου υπάρχουν ευρωπαϊκές λαϊκές ιστορίες από ταξίδια σε ξένα μέρη και επαφή με άλλους πολιτισμούς όπου οι εκπαιδευτικοί καλούνται να δημιουργήσουν εκπαιδευτικό υλικό

και στρατηγικές προκειμένου να προωθήσουν την διαπολιτισμική εκπαίδευση (Παναού, 2011).

Η γεωγραφία ενός τόπου με το κοινωνικό πολιτισμικό πλαίσιο που τον χαρακτηρίζει μεταφέρεται μέσω του βιβλίου στον αναγνώστη. Ο κάθε αναγνώστης επίσης μέσα από το κείμενο πληροφορείται για τις λεπτομέρειες που χαρακτηρίζουν κάθε εποχή όπως π.χ. η ενδυμασία των ανθρώπων μιας εποχής, πράγματα που δεν περιγράφονται σε ιστορικά βιβλία. Ως εκ τούτου κάθε λογοτεχνικό κείμενο προσφέρεται ώστε ο αναγνώστης να γνωρίσει καλύτερα έναν τόπο την ιστορία και την κουλτούρα αλλά και τους ανθρώπους που δραστηριοποιούνται σε αυτόν (Παπαδάτος, 2019).

Η παιδική λογοτεχνία μπορεί να αποτελέσει ένα πολύ καλό μέσο μέσα από το οποίο μπορεί να προσεγγιστεί η έννοια της διαπολιτισμικότητας από τα πολύ μικρά παιδιά. Τα βιβλία για παιδιά εγείρουν τη φαντασία, τον ανιμισμό αλλά και την περιέργεια των μικρών παιδιών, χαρακτηριστικά που μπορούν να χρησιμοποιηθούν από τους συγγραφείς και τους παιδαγωγούς προκειμένου να οργανώσουν ένα πρόγραμμα διαπολιτισμικού χαρακτήρα μέσα στην τάξη (Παπανικολάου, Τσιλιμένη, 1998). Τα παιδικά λογοτεχνικά βιβλία είναι επίσης φορείς έμμεσης αγωγής και κατά αυτόν τον τρόπο έχουν την ικανότητα δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις για τη δημιουργία νέων αντιλήψεων και στάσεων σε ότι αφορά την ετερότητα (Παπαδάτος, 2019).

Η χρησιμοποίηση του παιδικού βιβλίου ως εργαλείο διαπολιτισμικής εκπαίδευσης έχει δημιουργήσει την ανάγκη για την εμφάνιση της διαπολιτισμικής λογοτεχνίας. Αυτή αφορά βιβλία με χαρακτήρες από διαφορετικές χώρες οι οποίοι αποτελούν πρότυπα στα μικρά παιδιά προκειμένου μέσα από τις ιστορίες τους να αναδείξουν τις διαφορές και να τις οικειοποιηθούν κατά κάποιο τρόπο στα παιδιά. Να αναπτύξουν ποικιλομορφία και διαφορετική οπτική ματιά να γνωρίσουν νέους τόπους και πολιτισμούς και να μπουν στην θέση των άλλων αναπτύσσοντας ενσυναίσθηση (Παπαδάτος, 2019).

Στην διαπολιτισμική παιδική λογοτεχνία η ετερότητα δομείται κατά τέτοιο τρόπο ώστε να υπάρχει αποδοχή απέναντι στη διαφορετικότητα εστιάζοντας κυρίως στην αποδοχή των εξωτερικών χαρακτηριστικών των παιδιών τα οποία είναι εμφανή όπως χρώμα, εμφάνιση, φύλο, συναισθήματα. Στην προσπάθεια αυτή το κείμενο συνδυάζεται σε μεγάλο βαθμό από την εικόνα προκειμένου να γίνουν ακόμη πιο εμφανείς οι διαφορές και να εξαλειφθούν τα στερεότυπα. Παράλληλα μέσα από τις διάφορες ιστορίες γίνεται κατανοητό στα παιδιά η δυσκολία της ενσωμάτωσης του

μικρού άλλου καθώς ποια πρέπει να είναι η θέση του στην χώρα υποδοχής (Μαλογιάννη, Μουρά, 2019).

3.4 Παράδειγμα: «Η ιστορία ενός μικρού ονείρου» της Στέλλας Αρβανίτη

Υπάρχουν πολλά βιβλία που πραγματεύονται το παραπάνω περιεχόμενο ένα από αυτά είναι το βιβλίο της Στέλλας Αρβανίτη *«Η ιστορία ενός μικρού ονείρου»*. Το παραμύθι αυτό κινείται στα όρια τόσο του φανταστικού τόπου αλλά και του πραγματικού τόπου προκειμένου να περιγράψει τη ζωή ενός μικρού άλλου που κάτω από ιδιαίτερες συνθήκες χάνει τη μητέρα του και αναγκάζεται να ταξιδέψει μίλια μακριά με ένα καΐκι φτάνοντας στην Ελλάδα. Στην «Ονειροχώρα» που ζουν τα λευκά όνειρα και ο πατέρας κριτής όπου στέλνει σε δοκιμασία κάθε φορά ένα λευκό όνειρο να γίνει πραγματικότητα ενός παιδιού στη γη. Αν δεν καταφέρει να εκπληρωθεί το όνειρο του παιδιού τότε το λευκό όνειρο γίνεται μαύρο και πηγαίνει να ζήσει σε μια σκοτεινή πολιτεία. Αναγνωρίζουμε τον φανταστικό τόπο, την Ονειροχώρα αλλά και την σκοτεινή πολιτεία που ζουν τα μαύρα όνειρα, οι εφιάλτες.

Όσον αφορά τον πραγματικό χώρο το παραμύθι μας μεταφέρει στην Ελλάδα τόσο μέσα από το κείμενο του όσο και μέσα από την εικονογράφηση του. Πιο συγκεκριμένα το λευκό σύννεφο έχει μια αποστολή στην Ελλάδα της κρίσης στην Αθήνα και μάλιστα γίνεται ακόμη πιο συγκεκριμένο, *«εκεί που έγραφαν οι συντεταγμένες δεν υπήρχε κανένα σπίτι, καμία πολυκατοικία, κανένας δρόμος. Μόνο ένας πρόχειρος καταυλισμός»*. Μιλάμε δηλαδή για έναν καταυλισμό προσφύγων. Σε άλλα σημεία γίνεται αναφορά στο Σούνιο αλλά και στην Ακρόπολη.

Πρωταγωνιστής είναι ένας μικρός «άλλος» όπου μέσα από την διήγηση της περιπέτειας του βάζει τον μικρό αναγνώστη στη διαδικασία να σκεφτεί πως αυτός νιώθει, πως είναι να φεύγει κανείς από τη χώρα του, πως είναι να χάνει τους γονείς του, να μην πηγαίνει σχολείο, να μην έχει φίλους. Ο μικρός άλλος, ο Καρίμ είναι μελαμψός και ζει σε έναν τόπο όπου κάνει πολύ ζέστη, ο ήλιος καεί και τα παιδιά φοράνε τουρμπάνια στα κεφάλια τους, και οι μητέρες πλένουν τα ρούχα τους στο ρυάκι. Μέσα από αυτές τις περιγραφές μπορεί ο μικρός αναγνώστης να φανταστεί τον τόπο που ζει ο Καρίμ. Να βρει ομοιότητες και διαφορές με τον δικό του τόπο. Παρατηρούμε ότι εδώ δεν αναφέρεται συγκεκριμένος τόπος από όπου προέρχεται ο μικρός άλλος. Θα μπορούσε να έρχεται από πολλούς τόπους. Κατά αυτόν τον τρόπο μπορούν περισσότεροι αναγνώστες να ταυτιστούν με τον μικρό Καρίμ.

Ο Καρίμ ήρθε στην Ελλάδα μέσα σε μια βάρκα αφού είχαν πιάσει τον πατέρα του στον τόπο του και στην διαδρομή έχασε τη μητέρα του. Ζει στον πρόχειρο καταυλισμό με τη θεία του και προσπαθεί να καταλάβει κι αυτός τι έχει συμβεί. Η μικρή κόρη του γιατρού που τον επισκέπτεται του δίνει καραμέλες και του κρατάει συντροφιά. Το ένα παιδί αποδέχεται το άλλο παρά τις διαφορές τους.

Η εξιστόρηση των περιπετειών του μικρού Καρίμ γίνεται μέσα από τα όνειρα που βλέπει γεγονός που δεν φέρνει απευθείας τα παιδιά με τη σκληρή πραγματικότητα ενώ το τέλος είναι θετικό καθώς ο Καρίμ βρίσκει την μητέρα του. Παράλληλα και το μικρό λευκό όνειρο εκπληρώνει την επιθυμία του Καρίμ βρίσκοντας τη μητέρα του κι έτσι καταφέρνει να μείνει για πάντα στην Ονειροχώρα. Οι μικροί αναγνώστες μπαίνουν στη θέση του μικρού Καρίμ αναπτύσσοντας την ενσυναίσθηση τους ενώ παράλληλα αναπτύσσεται η διαπολιτισμική τους παιδεία.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

Εισαγωγή

Στο δεύτερο μέρος της παρούσας εργασίας επιχειρούμε να προσεγγίσουμε το γεωγραφικό τόπο μέσα από την παιδική λογοτεχνία και πιο συγκεκριμένα μέσα από τη δημιουργική γραφή. Στο πλαίσιο αυτό, συγγράψαμε ένα παραμύθι το οποίο εκτυλίσσεται στο γεωγραφικό χώρο της Ν. Φώκαιας στη Χαλκιδική προκειμένου μέσα από την μυθοπλασία να αναδειχτεί τόσο ο συγκεκριμένος γεωγραφικός τόπος, όσο και το κοινωνικό πολιτισμικό πλαίσιο που τον περιβάλλει. Το παραμύθι μας έχει τίτλο «*Ο γέρο Πύργος και οι αζέχαστες ιστορίες του*» και συμβουλευτήκαμε τόσο για την πλοκή, όσο για το σκηνικό και τους χαρακτήρες τους Κωτόπουλο, Παπαντωνάκη (2011). Παράλληλα, για τις ανάγκες της συγγραφής, διεξήγαμε μια μικρή έρευνα για το συγκεκριμένο τόπο (με βιβλιογραφία που παρατίθεται στο τέλος της εργασίας), την παράθεση ιστοριών και λεπτομερών αναφορών που αποτελούν βιώματα της συγγραφέως, καθώς ο τόπος είναι το σημείο καταγωγής της. Προσπαθήσαμε να πλέξουμε πραγματικά γεγονότα τα οποία αποτελούν κομμάτια της ιστορίας του τόπου, με το φανταστικό στοιχείο, δημιουργώντας κατά αυτόν τον τρόπο φανταστικά τοπία τα οποία αποτελούν και το σκηνικό του παραμυθιού μας.

Έχοντας υπόψη μας τις διάφορες λογοτεχνικές θεωρίες επιχειρούμε να αναλύσουμε το παραμύθι που γράψαμε ως προς τη δομή του και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του προκειμένου να το κατανοήσουμε καλύτερα. Η ανάλυση μας εστιάζει σε τρία επίπεδα. Στο πρώτο, εξετάζουμε τον τόπο όσο αυτός αφορά τόσο την πραγματική του διάσταση, όσο και τον τόπο ως σκηνικό της συγκεκριμένης ιστορίας με τα φανταστικά στοιχεία της μυθοπλασίας. Στο δεύτερο, εξετάζουμε τα ιδιαίτερα κοινωνικοπολιτισμικά στοιχεία του κειμένου και σε ένα τρίτο επίπεδο εξετάζουμε τη μορφολογία του κειμένου.

Ως προέκταση του αρχικού μας στόχου, το παραμύθι που παρουσιάσαμε επιχειρήσαμε να το εντάξουμε στην εκπαιδευτική διαδικασία μέσα στο πλαίσιο της διαπολιτισμικής αγωγής. Κατά αυτόν τον τρόπο, σχεδιάζουμε και προτείνουμε ένα πρόγραμμα δραστηριοτήτων για την ενίσχυση της διαπολιτισμικότητας μέσα στην τάξη, εστιάζοντας κυρίως στις πολύ μικρές ηλικίες των τριών και τεσσάρων ετών. Ως εκ τούτου, από τη μια επιχειρούμε την ανάδειξη του γεωγραφικού τόπου καθώς και το πως παρουσιάζεται στο συγκεκριμένο παραμύθι, προβαίνοντας σε μια μικρή ανάλυση του και από την άλλη εμβαθύνουμε στο πολιτισμικό κομμάτι,

προσπαθώντας να κατανοήσουμε συμπεριφορές, χαρακτήρες και ενέργειες, ενισχύοντας τη διαφορετικότητα και την ενσυναίσθηση των μικρών παιδιών αποδίδοντας έμφαση στις πολιτισμικές διαφορές.

Τέταρτο κεφάλαιο

Το παραμύθι που δημιουργήσαμε

4.1 Ο γέρο Πύργος και οι αξέχαστες ιστορίες του

Ο γέρο Πύργος υψώνονταν αγέρωχος πάνω στο λόφο που συναντάει τη θάλασσα. Όλοι όσοι περνούσαν από τη χερσόνησο της Κασσάνδρας τον θαύμαζαν γιατί μπορούσε ακόμη και στέκονταν στη θέση του. Τα ψαροκάικα τον χαιρετούσαν όταν ξανοίγονταν στη θάλασσα να ρίξουν τα δίχτυα τους και οι γλάροι ξαπόσταιναν στην σκεπή του τις κρύες μέρες.

Ένα φθινοπωρινό πρωινό τρεις φίλοι ανέβηκαν με τα ποδήλατα τους το λόφο και κάθισαν να ξαποστάσουν στη σκιά του Πύργου αφού το είχαν σκάσει από το σχολείο. Ο Κλέον ο σβούρας, έτσι τον έλεγαν οι φίλοι του γιατί ήταν πειραχτήρι και ποτέ δεν καθότανε στα αυγά του, στην προσπάθειά του να εντυπωσιάσει τους φίλους του, πήρε το σπρέι που προορίζονταν για την ώρα των εικαστικών και γέμισε τον Πύργο με κάθε είδους χρωματιστές γραμμές, καρδούλες και αστεράκια.

«Δεν είναι πιο ωραίος έτσι; Τόσα χρόνια στέκεται εδώ σοβαρός και μουντός ήρθε η ώρα του να αλλάξει λιγάκι. Τι λέτε παιδιά;» Αναφώνησε χαμογελώντας.

Ο Πέτρος ο ξερόλας που ποτέ δεν διάβαζε αλλά για όλα είχε μια εξήγηση και ο Αντωνάκης ο μουσικός που πάντα τριγυρνούσε με ένα μαντολίνο, άρχισαν να φωνάζουν κρατώντας τα κεφάλια τους.

«Τι έκανες ρε χαζέ! » ανασκουμπώθηκε ο Αντωνάκης.

«Τώρα τη βάψαμε πάμε να φύγουμε γρήγορα πριν μας πάρει χαμπάρι κανένα μάτι. Κάτι μου λέει πως μπλέξαμε άσχημα» είπε τρέχοντας ο Πέτρος.

Ο γέρο Πύργος που ξύπνησε από τον βαθύ του ύπνο από τα γαργαλητά των σπρέι, μόλις κατάλαβε ότι τον είχαν μασκαρέψει, αποφάσισε να δώσει ένα μάθημα στους τρεις φίλους κλείνοντας το μάτι στους γλάρους που μπορούσαν και ταξίδευαν σε όλες τις χώρες και σε όλες τις εποχές.

Ο Κλέον πάνω στο τρεχαλητό του έπεσε σε ένα πηγάδι βαθύ και σκοτεινό. Τότε ήταν που τα χρειάστηκε κι άρχισε να κλαίει. Κι από το δυνατό του κλάμα έπεσε αναισθητός. Όταν συνήλθε συνειδητοποίησε ότι βρισκόταν στον πάτο του πηγαδιού. Ήταν θεοσκότεινα. Μύριζε μούχλα και φρέσκο χώμα. Η υγρασία του τρυπούσε τα

κόκαλα. Ψαχούλεψε στην τσέπη του και βρήκε το κινητό του που μπορεί να μην είχε σήμα για να ειδοποιήσει κανέναν λειτούργησε όμως ικανοποιητικά σαν φακός και τον οδήγησε σε ένα μακρύ και στενό τούνελ. Στην άκρη του τούνελ βρίσκονταν μια πύλη. Της έδωσε μια γερή σπρωξιά κι εκείνη άνοιξε διάπλατα αφήνοντας ένα ελαφρύ τρίζιμο που αντιλάλησε σε όλο το χώρο. Βρέθηκε σε έναν προθάλαμο που ξαφνικά φωτίστηκε ολόκληρος. Σε μια εγκοπή στον τοίχο βρισκόταν μια προθήκη και μέσα ένα χρυσόβουλο. Βυζαντινά γράμματα με χρυσοποίκιλτα σχέδια που δεν καταλάβαινε τι ήταν. Το μόνο που συγκράτησε ήταν το έτος 1407 και μια υπογραφή στο τέλος Ιωάννης Ζ Παλαιολόγος. Ουαου! έκανε σαν πήγε κοντά να δει. Μόλις όμως πήγε να αγγίξει την προθήκη μια δύναμη του έσπρωξε το χέρι και τον κράτησε πίσω.

Εντυπωσιασμένος πέρασε την πύλη και μπήκε σε έναν τόπο που υπήρχαν ατέλειωτα χωράφια μέχρι εκεί που έφτανε το μάτι σου. Μοναχοί τα έσπερναν και τα θέριζαν με πολύ κόπο. Ξαφνικά του έγνεψε κάποιος την πλάτη. Σαστισμένος είδε να στέκει πίσω του ένας ιππότης που η πανοπλία του άστραφτε στον ήλιο.

«Ει εσύ! Ήρθες να βοηθήσεις για την κατασκευή του Πύργου ε; Πέρα από εκεί και ξεκίνα να κουβαλάς». Του έγνεψε ορθά κοφτά ο ιππότης.

Ο Κλέον γύρισε πίσω και είδε καμιά τρακοσάρια εργάτες μέσα στον ιδρώτα, κατάκοποι έχτιζαν τα θεμέλια ενός Πύργου.

«Μα εγώ είμαι παιδί» αποκρίθηκε στον ιππότη.

«Και τι με αυτό» Ήταν η απάντησή του.

Ο Κλέον προσπαθούσε γεμάτος περιέργεια να καταλάβει που βρισκόταν, ίσως χτύπησε καθώς έπεσε από το πηγάδι και τα φαντάζονταν όλα αυτά.

«Που βρίσκομαι;» Ρώτησε τελικά τον ιππότη.

«Τούτος ο τόπος ανήκει στη Μονή του Αγίου Παύλου. Ο Πύργος θα προστατέψει τα κτήματα της Μονής από τους πειρατές και τους ληστές γι αυτό κουνήσου. Όσο πιο γρήγορα τελειώσει η κατασκευή του τόσο πιο ασφαλής είναι αυτός ο τόπος. Δεν χρειάζεται να ξέρεις τίποτε άλλο».

Ο Κλέον ακολούθησε τις προσταγές του ιππότη. Κουβαλούσε όσο πιο πολλές πέτρες μπορούσε με τη λιγοστή του δύναμη. Ο ιδρώτας κυλούσε ποτάμι από το πρόσωπο του, τα χέρια του είχαν βγάλει φουσκάλες κι αναπολούσε συνεχώς τους φίλους του.

Έσκυψε και πήρε μια μικρή πέτρα για να θυμάται την περιπέτεια του και το έβαλε στην τσέπη του παντελονιού του. Και τι δε θα έδινε να βρισκόταν στην τάξη του σχολείου του. Δεν θα ξαναέκανε ποτέ κοπάνα ούτε θα ενοχλούσε ποτέ κανέναν.

Σαν τέλειωσε το χτίσιμο του Πύργου του φαινόταν σαν ψέματα. Ήταν τόσο περήφανος που βοήθησε στο χτίσιμό του. Έμεινε για ώρα μπροστά του και τον καμάρωνε. Πόσος καιρός άραγε είχε περάσει; Κανείς δεν τον αναζήτησε από τους δικούς του; Τι να έκαναν οι φίλοι του; Πήγαιναν ακόμη άραγε βόλτες με τα ποδήλατα στην πλατεία του χωριού, στην εκκλησία και στο δρόμο που φτάνει στα αλώνια;

Τις σκέψεις του διέλυσε ένα σήμαντρο. «Πειρατές! Έρχονται πειρατές!». Έσκουζε ένας φρουρός από την κορυφή του Πύργου.

Την ίδια στιγμή βροχή από βέλη εκτοξεύονταν από παντού. Ο Κλέον έτρεχε πανικόβλητος μη ξέροντας τι να κάνει. Από μακριά φαινόταν ο στόλος του Μαυρογένη πειρατή που όλο και πλησίαζε. Οι μοναχοί με κόπο είχαν γεμίσει τις αποθήκες με ελιές και λάδι, αλάτι, σιτάρι και άφθονο κρασί κι αυτό το ήξερε καλά ο Μαυρογένης. Στο λεπτό οι πειρατές είχαν κιόλας μπει στον Πύργο. Κάποιοι μάζευαν χρυσό και τροφή κι άλλοι μάχονταν με τα σπαθιά τους που έβγαζαν σπίθες στο φεγγαρόφωτο. Ο Κλέον στην προσπάθεια του να ξεφύγει ανέβηκε ψηλά στο παρατηρητήριο του φρουρού μα ξάφνου εμφανίζεται μπροστά του ο Μαυρογένης με το χρυσό του δόντι να γυαλίζει στο σκοτάδι και το χέρι-γάντζος του να προσπαθεί να τον φτάσει. Ίσα που τον ακούμπησε στο μάγουλο κι ο Κλέον πάνω στον πανικό του έχασε την ισορροπία του κι έπεσε από την κορυφή του Πύργου στο κενό. Έκλεισε τα μάτια και φώναζε βοήθεια με όλη του τη δύναμη.

Ξύπνησε σε ένα δωμάτιο χαμένος και ξεθεωμένος. Το δωμάτιο είχε ένα μεγάλο γραφείο, χάρτες και όπλα. Από το ανοιχτό πέτρινο παράθυρο φαινόταν η θάλασσα. Τριγύρω δεκάδες παλληκάρια με φουστάνελες και τσαρούχια όπως αυτά που έβλεπε στο βιβλίο της ιστορίας. Μα που ήταν; Τι απέγινε ο Μαυρογένης; Και οι μοναχοί; Κατάφεραν να γλιτώσουν; Κοίταξε γύρω του, έπιασε τους τοίχους και συνειδητοποίησε ότι βρισκόταν μέσα στον Πύργο. Αυτόν που ο ίδιος είχε βοηθήσει με τα ίδια του τα χέρια για να χτιστεί. Αυτό το θυμόταν πολύ καλά. Έβαλε το χέρι του στην τσέπη του παντελονιού του και η πέτρα ήταν ακόμη εκεί. Περίεργο γιατί όλα γύρω του ήταν διαφορετικά. Ο τόπος οι άνθρωποι ακόμη και η θάλασσα φαινόταν διαφορετική. Κοιτώντας από το παράθυρο υπολόγισε πως πρέπει να βρισκόταν στο

μεσαίο πάτωμα του Πύργου. Ξαφνικά ακούστηκαν τριξίματα στο πάτωμα. Η πόρτα άνοιξε και μπήκαν στην αίθουσα δυο παλικάρια με φουστανέλα και τσαρούχια. Στο κεφάλι φορούσαν φέσια και τα καρυοφύλλια τους άστραφταν γυαλισμένα στους ώμους τους. Γυρίζει προς το μέρος τους και τι να δει; Μαζί τους ήταν ένα παιδί. Η φωνή του του φάνηκε γνωστή. Ήταν ο Πέτρος. Κρύφτηκε πίσω από ένα λάβαρο και στην πρώτη ευκαιρία έκανε νόημα στο φίλο του.

Ο Πέτρος ανασήκωσε τους ώμους. «Τι γυρεύεις εσύ εδώ;»

«Ήλπιζα ότι θα ήξερες εσύ που ξέρεις όλες τις απαντήσεις ...» απάντησε ψιθυριστά ο Κλέον.

«Όταν φύγαμε από τον Πύργο πήγα να κρυφτώ στη σπηλιά πίσω από το αγίασμα του αγίου Παύλου. Εκεί συνάντησα έναν καλόγερο σκυφτό και μικροκαμωμένο μου έγενεψε να τον ακολουθήσω σε ένα στενό μονοπάτι μέσα στο βράχο ίσα που χωρούσαμε σκυφτοί. Το μονοπάτι μας οδήγησε σε τούτη τη γη. Ψηλά στο λόφο έστεκε αγέρωχος ο Πύργος και καθώς τον κοιτούσα με δέος ο καλόγερος εξαφανίστηκε. Δεν ήξερα τι να κάνω. Μπήκα στον Πύργο από μια μυστική είσοδο και τότε κατάλαβα πως εδώ οργανώνουν τις επιχειρήσεις τους οι Έλληνες της επανάστασης».

«Πως;». Ξεροκατάπιε ο Κλέον.

Δεν πρόλαβε να πει κάτι άλλο γιατί μπήκε στην αίθουσα ο Εμμανουήλ Παπάς με το περήφανο μουστάκι του καλωσορίζοντας τον αγγελιοφόρο που μόλις είχε φτάσει.

«Άρχοντα μου ο Λιμπούρ Πασάς καταφθάνει με 18.000 τούρκους στρατιώτες. Είναι λυσσασμένος από το μίσος του να καταπνίξει την επανάσταση. Πρέπει να πράξεις γρήγορα και έξυπνα».

Ο Εμμανουήλ Παπάς πήγε προς το παράθυρο και συνοφρύωσε τα φρύδια του κοιτώντας σιωπηλά τη θάλασσα.

Ύστερα από αρκετή ώρα γύρισε στο πρωτοπαλικάρο του και είπε. «Πόσους άντρες μπορούμε να συγκεντρώσουμε»;

«Γύρω στους χίλιους». Όλο το βράδυ ο Εμμανουήλ Παπάς έκανε σκέψεις. Το ξημέρωμα τον βρήκε άπνο μα είχε πάρει την απόφαση του. Τους μάζεψε όλους στην είσοδο του Πύργου και τους ανακοίνωσε ότι θα επιτίθονταν στο Λιμπούρ Πασά.

Μπορεί να ήταν λιγότεροι αλλά το ηθικό τους ήταν ακμαίο και η δίψα για λευτεριά ακόμη πιο μεγάλη.

Ο Πέτρος πήρε τον Κλέον στην άκρη και του ψιθύρισε: «Θυμάσαι στο περσινό βιβλίο ιστορίας; Ο Λιμπούρ πασάς σφάγιασε όλο τον κόσμο στο πέρασμα του. Δεν άφησε τίποτε όρθιο. Μόνο καμένη γη. Πρέπει να βρούμε τρόπο να φύγουμε από εδώ αλλιώς τη βάψαμε».

«Ευτυχώς που ήσουν καλύτερος στην ιστορία από εμένα και θυμάσαι τι έγινε στη μάχη της Χαλκιδικής. Εγώ δεν σκαμπάζω από αυτά. Και γιατί δεν μένουμε να δούμε τη μάχη; Φωτιές, πυροβολισμοί, σπαθιά και λόγχες. Ουάου! Θα έχει πλάκα».

«Τι λες παιδάκι μου; Δεν βγήκε κανένας ζωντανός από αυτή τη μάχη».

Ο Κλέον θυμήθηκε τη συνάντηση του πρόσωπο με πρόσωπο με το Μαυρογέννη πειρατή και το ξανασκέφτηκε «Κάπου θα πρέπει να υπάρχει μια μυστική πύλη που θα μας βοηθήσει να βγούμε φύγουμε από εδώ.

Αθόρυβα και χωρίς να τους πάρουν χαμπάρι τα πρωτοπαλίκαρα του Εμμανουήλ Παπά έψαχναν όλο το βράδυ στην παραλία για κάποιο σημάδι που θα τους οδηγούσε σε κάποια μυστική πύλη σας κι αυτές που τους έφεραν μέχρι εδώ. Αλλά μάταια. Η θάλασσα απέραντη τα κύματα θεόρατα. Μέσα φθινοπώρου. Πέρασαν το πηγάδι που μέσα είχε πέσει ο Κλέον στην παραλία, τη σπηλιά με το αγίασμα όπου ο καλόγερος είχε οδηγήσει τον Πέτρο στον Πύργο, το μεγάλο ρέμα που έφτανε στη θάλασσα. Λίγο μετά το μεγάλο ελαιώνα και σε ένα τοπίο που ακούγονταν οπλές αλόγων και οχλαγωγία από τις προετοιμασίες του στρατού του Εμμανουήλ Παπά κάθισαν να ξαποστάσουν κάτω από μια ελιά.

Στο φως του φεγγαριού κάτι άστραψε στο υγρό χώμα. Ο Κλέον έσκυψε και το πήρε. Ήταν ένα χρυσό νόμισμα. Από τη μια πλευρά απεικόνιζε ένα λιοντάρι και από την άλλη έναν κόκορα.

«Περίεργο νόμισμα» είπε ο Πέτρος. Δεν μοιάζει με γρόσι από ποιος ξέρει από ποιόν να έπεσε».

«Ναι πολύ περίεργο» αποκρίθηκε ο Κλέον.

Ουρλιαχτά άρχισαν να ακούγονται από παντού. Φωτιές έκαναν αποπνικτική την ατμόσφαιρα. Ο στρατός του Λιμπούρ πασά πλησίαζε. Οι δυο φίλοι μη ξέροντας τι να

κάνουν κοιτούσαν με απελπισία τη θάλασσα. Ασυναίσθητα ο Πέτρος έστριψε το νόμισμα και ξαφνικά συνέβη κάτι αναπάντεχο. Λες και σείστηκε η γη στα δυο. Και οι δυο τους έβλεπαν πως βρέθηκαν στη χώρα των γιγάντων και ήταν παρόντες σε μια σκληρή γιγαντομαχία με πύρινες πέτρες που εκτοξεύονταν παντού. Ύστερα αποκοιμήθηκαν στην αμμουδιά.

Όταν ξύπνησαν βρέθηκαν σε ένα καράβι στρυμωγμένοι μαζί με πολλούς άλλους. Γυναίκες ταλαιπωρημένες και μωρά που έκλαιγαν πεινούσαν κι ήταν βρεγμένα ως το κόκαλο. Φορούσαν τσεμπέρια στο κεφάλι και κουβαλούσαν μαζί τους μπόγους με τα υπάρχοντα τους. Κοίταξαν γύρω τους περίεργοι και είδαν κι άλλα καράβια γεμάτα κόσμο να πλέουν στην απέραντη θάλασσα. Μέσα στις φωνές και τα κλάματα ακούστηκε μουσική. Μια γλυκιά και ταυτόχρονα μελαγχολική μελωδία που αντηχούσε παντού.

Μα για στάσου... αυτή η μουσική μου θυμίζει... Αντώνη! Φώναξε ο Κλέον.

Ο Αντώνης έμεινε με το στόμα ανοιχτό. «Φίλοι μου πως βρεθήκατε εδώ;».

«Ο Κλέον έπεσε σε ένα πηγάδι κι εμένα με οδήγησε ένας μοναχός σε ένα τούνελ. Εσύ»; Ρώτησε με αγωνία ο Πέτρος.

«Μόλις φύγαμε από τον Πύργο μπήκα μέσα στο γκρεμισμένο μετόχι να κρυφτώ. Πέτρες σκόρπιες παντού. Βρήκα μια καλή κρυψώνα ώσπου στη σχισμή ενός παραθύρου βρήκα παλιές φωτογραφίες από έναν άλλο τόπο. Ένα λιμάνι, ένα χωριό και ένα ζευγάρι, μάλλον φωτογραφία γάμου. Τότε είδα μια μαυροφορεμένη γυναίκα με μαντήλα στο κεφάλι που μου είπε να φυλάξω τις φωτογραφίες και ότι κάποια μέρα θα ερχόταν ο άντρας της να τις πάρει. Με πήρε από το χέρι και με οδήγησε σε αυτό εδώ το καράβι».

Το «Καπετάν Μιχάλης» μαζί με άλλα καράβια αγκυροβόλησε στην σε έναν μικρό κόλπο. Στα αριστερά ένας λόφος και πάνω του ένας επιβλητικός Πύργος. Ποιος ξέρει πόσο καιρό στέκονταν εκεί. Όπως και να είχε θα τους προστάτευε. Καμιά τριακοσαριά άνθρωποι βγήκαν από εκεί και κατασκήνωσαν στην παραλία. Ύστερα βρήκαν καταφύγιο στα κτήρια του Μετοχίου και μέσα στον Πύργο. Ο Κλεον μπήκε στον πειρασμό και ρώτησε ένα τσούρμο παιδιά με κοντά παντελονάκια που έπαιζαν κουτσό και τζαμί, από που έρχονταν. Ένα μικρό κορίτσι με μακριές κοτσίδες είπε πως τους έδωξαν από τον τόπο τους. Ήρθαν σε αυτό τον τόπο να φτιάξουν μια

καινούργια πατρίδα. Ποτέ όμως δεν θα ξέχναγαν τα σπίτια που άφησαν πίσω τους. Το κορίτσι έβγαλε από την τσέπη της φούστας της μια φωτογραφία. Ήταν αγκαλιά με την Τουρκάλα φίλης της στα γενέθλιά της. Δάκρυα άρχισαν να τρέχουν από τα μάτια της.

«Η μαμά μου υποσχέθηκε ότι το καλοκαίρι θα πάμε να την επισκεφτούμε την Αϊσέ». Έγνεψε στον Κλέον.

Τις επόμενες μέρες η πολιτεία έφερε σκηνές για να μείνει ο κόσμος. Ο Κλεον ο Αντώνης και ο Πέτρος έμεναν με άλλα οχτώ παιδιά που είχαν χάσει τους γονείς τους στο χαλασμό σε μια σκηνή που βρώμαγε ιδρώτα. Το φαγητό ήταν λιγοστό. εύχονταν να μπορούσαν να επιστρέψουν πίσω στο σπίτι τους.

«Εγώ φταίω για όλα» είπε ο Κλέον. «Αν δεν έβαφα με σπρέι τον Πύργο δεν θα γινόταν τίποτα».

«Αν δεν κάναμε κοπάνα από το σχολείο τώρα θα είμασταν σπίτι». Πρόσθεσε ο Αντώνης

«Το θέμα είναι τώρα τι κάνουμε. Πως θα επιστρέψουμε πίσω στους δικούς μας» Ξεφύσηξε ο Πέτρος.

Κάθισαν για λίγο να ξαποστάσουν σε μια πέτρινη βρύση. Πάνω της είχε μια επιγραφή *Εποικισμός 1925*. Το νερό ήταν γάργαρα κι έπιναν ο ένας μετά τον άλλο για να γεμίσουν τα στομάχια τους που γουργούριζαν από την πείνα.

«Η γιαγιά μου μου έλεγε για τις πέντε βρύσες που είχε το χωριό σαν ήταν μικρή. Πήγαιναν τα κορίτσια και έπαιρναν νερό για τον κλήδονα. Εκεί συναντιόταν οι κοπέλες και έπλεναν τα ρούχα ή γέμιζαν τις νταμιτζάνες να τις πάνε στο σπίτι». Συνέχισε ο Πέτρος.

Μόλις οι τρεις φίλοι ήπιαν το νερό έγινε κάτι παράξενο. Σήκωσαν και οι τρεις τα κεφάλια τους και ενώ βρίσκονταν στο ίδιο σημείο στην ίδια πέτρινη βρύση το τοπίο ήταν εντελώς διαφορετικό. Δεν υπήρχαν σκηνές, ούτε αλάνες αλλά μια εκκλησία, μια πλατεία και πολλά όμορφα σπίτια. Μα.. βρίσκονταν στο σπίτι τους! Εκείνη την ώρα πέρασε ο συμμαθητής τους ο Βασιλάκης και τους χαιρέτησε.

«Τι έγινε μάγκες! Πάλι κοπάνα κάνατε τελευταία ώρα; Τα μάθατε τα νέα; Κάποιος μπαγλαμάς πήγε κι έβαψε με σπρί τον Πύργο στην παραλία. Ο δάσκαλος μας πέρασε από σαράντα κύματα. Ψάχνει κι εσάς. Αλήθεια που ήσασταν;»

Οι τρεις φίλοι κοιτάχτηκαν μεταξύ τους.

«Τούτος ο τόπος πέρασε πολλά κι ο πύργος του πάντα τον προστάτευε. Πάω να βρω το δάσκαλο και να επιστρέψω τις μπογιές στην δασκάλα των εικαστικών». Έγνεψε ο Κλέον στους φίλους του κλείνοντας τους το μάτι.

Όταν μεγάλωσε ο Κλέον έγινε φύλακας του Πύργου και τον φρόντιζε μέχρι τα βαθιά του γεράματα έχοντας πάντα την μικρή πέτρα στην τσέπη του παντελονιού του να του θυμίζει τις περιπέτειες του. Κι ο Πύργος κοιμόταν ήσυχος και καμιά φορά διηγούταν τις ιστορίες του στον Κλέον τις κρύες νύχτες του χειμώνα.

4.2 Προσδιορισμός του τόπου της Ν. Φώκαιας

Ο τόπος όπου τώρα υπάρχει το χωριό της Ν. Φώκαιας κατοικούνταν από τα προϊστορικά χρόνια όπου αναπτύχθηκε γύρω στα 5000 π.χ. σημαντικός πολιτισμός, κυρίως την εποχή του χαλκού και τη νεολιθική εποχή, ο οποίος δραστηριοποιήθηκε για 3000 περίπου χρόνια με ακμάζουσες και παρακμάζουσες φάσεις. Στους αρχαίους χρόνους αναπτύχθηκε η πόλη της Σάνης που ήταν αποικία των Ερετριέων χτισμένη στα δυτικά και η πόλη Σκίθαι χτισμένη στον Τορωναίο κόλπο. Πολύ αργότερα, υπήρχε το χωριό του Αγίου Παύλου που πιθανότατα πήρε το όνομα του από το Αγίασμα του Αγίου Παύλου που υπάρχει στην περιοχή μέσα σε μια σπηλιά στο βράχο. Το χωριό αυτό καταστράφηκε γύρω στο 1321 και στο 1407. Από το 1407 και ύστερα με το χρυσόβουλο που εξέδωσε ο Ιωάννης ο Ζ΄ Παλαιολόγος παραχώρησε ένα μεγάλο μέρος των εισοδημάτων του Δημοσίου από την Κασσάνδρα σε πέντε μονές του Αγίου Όρους. Μια από αυτές ήταν και μονή του Αγίου Παύλου. Κατά αυτόν τον τρόπο παραχωρήθηκε στη μονή το ερημωμένο χωριό του Αγίου Παύλου καθώς και τα γύρω κτήματα.⁶

Χαρακτηριστικό του χωριού είναι ο βυζαντινός Πύργος ο οποίος διατηρείται μέχρι τις επάλξεις ακόμη και σήμερα. Δημιουργήθηκε γύρω στο 1407 για να προστατέψει τα κτήματα της μονής του Αγίου Παύλου από τους πειρατές. Ο πύργος αποτέλεσε παρατηρητήριο του Εμμανουήλ Παπά κατά την επανάσταση του 1821 και την επανάσταση της Χαλκιδικής. Ένα δεύτερο χαρακτηριστικό του τόπου είναι το Αγίασμα του Αγίου Παύλου όπου ο επισκέπτης μπορεί να δει περνώντας μια σχισμή σε ένα βράχο και ακολουθώντας ένα μικρό τούνελ. Ουσιαστικά πρόκειται για έναν μακεδονικό τάφο που μπορεί κανείς να επισκεφτεί. Σύμφωνα με την παράδοση από εκεί πέρασε και κρύφτηκε ο απόστολος Παύλος όταν τον δίωκαν οι Ρωμαίοι στρατιώτες.

Κατά τα νεότερα χρόνια στον ερημωμένο αυτό τόπο εγκαταστάθηκαν πρόσφυγες της Μικράς Ασίας δημιουργώντας το σημερινό χωριό της Ν. Φώκαιας προερχόμενοι οι περισσότεροι από την Παλαιά και Νέα Φώκαια της Μικράς Ασίας. Αρχικά φιλοξενήθηκαν στον χώρο του Πύργου και των γύρω μετοχίων, ενώ αργότερα η πολιτεία τους μοίρασε γη και σπίτια του εποίκισμού. Οι περισσότεροι κάτοικοι γύρω στους 2500 στον αριθμό ασχολούνται με τη γεωργία την κτηνοτροφία αλλά και την αλιεία ενώ τα τελευταία χρόνια έχει αναπτυχθεί κατά πολύ και ο τουρισμός καθώς

---

⁶ [Νέα Φώκαια - Ιστορία & Πληροφορίες - Η Χαλκιδική \(halkidiki-greece.com\)](http://www.halkidiki-greece.com)

πρόκειται για παραθαλάσσιο μέρος με όμορφες παραλίες. Τα προϊόντα που παράγονται είναι κυρίως το λάδι και το κρασί.

4.3 Η ανάλυση του παραμυθιού

4.3.1 Εστιάζοντας στον τόπο ως σκηνικό της ιστορίας

Στο παραμύθι που δημιουργήσαμε διαφαίνεται ξεκάθαρα ο τόπος, καθώς από τις πρώτες κιάλας γραμμές αναφέρεται ότι η δράση τοποθετείται στην χερσόνησο της Κασσάνδρας και συγκεκριμένα σε έναν Πύργο που διατηρείται ακόμη, γεγονός που μας παραπέμπει στον τόπο της Ν. Φώκαιας, καθώς δεν υπάρχει σε όλη τη χερσόνησο άλλος Πύργος που να διατηρείται άθικτος. Οι πληροφορίες που παίρνουμε εξ αρχής για το ανάγλυφο της περιοχής είναι ότι ο Πύργος στέκεται πλάι σε έναν λόφο δίπλα στη θάλασσα. Πιο συγκεκριμένα αναφέρεται: *«Ο γέρο Πύργος υψώνονταν αγέρωχος πάνω στο λόφο που συναντάει τη θάλασσα. Όλοι όσοι περνούσαν από τη χερσόνησο της Κασσάνδρας τον θαύμαζαν γιατί μπορούσε ακόμη και στέκονταν στη θέση του. Τα ψαροκάικα τον χαιρετούσαν όταν ξανοίγονταν στη θάλασσα να ρίξουν τα δίχτυα τους και οι γλάροι ξαπόσταιναν στην σκεπή του τις κρύες μέρες»*.

Υπάρχει πληθώρα αναφορών που αφορούν το ανάγλυφο της περιοχής και οι οποίες έχουν επηρεαστεί από τον πραγματικό τόπο όπως: *«Όταν φύγαμε από τον Πύργο πήγα να κρυφτώ στη σπηλιά πίσω από το αγίασμα του αγίου Παύλου»* ή *«Πέρασαν το πηγάδι που μέσα είχε πέσει ο Κλέον στην παραλία, τη σπηλιά με το αγίασμα όπου ο καλόγερος είχε οδηγήσει τον Πέτρο στον Πύργο, το μεγάλο ρέμα που έφτανε στη θάλασσα. Λίγο μετά το μεγάλο ελαιώνα και σε ένα τοπίο που ακούγονταν οπλές αλόγων και οχλαγωγία από τις προετοιμασίες του στρατού του Εμμανουήλ Παπά κάθισαν να ξαποστάσουν κάτω από μια ελιά»*. Παρακάτω: *«Μόλις φύγαμε από τον Πύργο μπήκα μέσα στο γκρεμισμένο μετόχι να κρυφτώ. Πέτρες σκόρπιες παντού»*. *«βρήκαν καταφύγιο στα κτήρια του Μετοχίου και μέσα στον Πύργο»*. Στη συνέχεια: *«Κάθισαν για λίγο να ξαποστάσουν σε μια πέτρινη βρύση. Πάνω της είχε μια επιγραφή Εποικισμός 1925»*. *«Σήκωσαν και οι τρεις τα κεφάλια τους και ενώ βρίσκονταν στο ίδιο σημείο στην ίδια πέτρινη βρύση το τοπίο ήταν εντελώς διαφορετικό. Δεν υπήρχαν σκηνές, ούτε αλάνες αλλά μια εκκλησία, μια πλατεία και πολλά όμορφα σπίτια. Μα.. βρίσκονταν στο σπίτι τους»*. Οι παραπάνω φράσεις είναι μόνο ενδεικτικές αναφορές που αφορούν στον συγκεκριμένο τόπο αλλά και σε ένα ολοκληρωμένο σκηνικό της ιστορίας μας.

Τα πραγματικά αυτά τοπία που επιδείξαμε παραπάνω αναδιαμορφώνονται μέσω της μυθοπλασίας δημιουργώντας συνεχώς νέα τοπία καθώς και νέες προοπτικές του τόπου που μπορεί να βοηθήσουν τους μικρούς αναγνώστες να τον κατανοήσουν καλύτερα. Επιπρόσθετα, δημιουργούνται ιδιαίτερα φανταστικά τοπία όπως τούνελ σκοτεινά, πηγάδια με βαθύ πάτο, μυστικοί χώροι όπου οι χαρακτήρες ζουν τις περιπέτειες τους και ωριμάζουν μέσα από διάφορες δοκιμασίες και περίεργα συμβάντα που είναι απρόσμενα για τους μικρούς αναγνώστες. Στους φανταστικούς αυτούς χώρους που συνδιαλέγονται με συγκεκριμένα κομμάτια του παρελθόντος οι ήρωες επεξεργάζονται το εγώ τους αλλά και τη σχέση τους με τους άλλους σε μια σχέση επαναπροσδιορισμού (Πολύζου, Κανατσούλη, 2020). Ως εκ τούτου ο Κλέον και οι φίλοι του κατανοούν καλύτερα τον εαυτό τους σε σχέση με το εγώ τους αλλά και με τους άλλους.

Ο ίδιος τόπος παρουσιάζεται ως ένας προστατευόμενος χώρος υπό την σκέπη του επιβλητικού Πύργου, μια καλλιεργήσιμη γη που παράγει, όπως και στην πραγματικότητα το κρασί, το λάδι, το σιτάρι αλλά και το αλάτι. Άλλοτε παρουσιάζεται ως πεδίο μάχης με τον Πύργο να λειτουργεί ως παρατηρητήριο των οπλαρχηγών της επανάστασης και άλλοτε ως έρημος τόπος που φιλοξενεί πρόσφυγες διατεθειμένους να τον οικειοποιηθούν και στο τέλος δημιουργούν ένα χωριό γεμάτο ζωή, δίχως όμως να ξεχνούν από που προέρχονται κουβαλώντας μαζί τους μνήμες από μια άλλη ζωή. Βλέπουμε λοιπόν πως στον ίδιο τόπο υπάρχουν στρώματα ιστορίας το ένα πάνω στο άλλο οι οποίες επηρεάζουν και αναδιαμορφώνουν κάθε φορά τον ίδιο τόπο, ανάλογα με τις συνθήκες όπως αναλύσαμε και στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας μας.

Οι φανταστικοί αυτοί χώροι που αποτελούν και το σκηνικό της ιστορίας είναι αποδεκτοί και κατανοητοί καθώς έχει γίνει επαρκής σύνδεση με το πραγματικό φυσικό περιβάλλον και το ιστορικό πλαίσιο στο οποίο αναφέρονται. Ο χώρος εκτός από την πραγματικότητα που εμπεριέχει αποκτά και συμβολικές διαστάσεις. Ο χρόνος δεν σταματά να κυλά αλλά προχωρά με την εξέλιξη της πλοκής. Π.χ ενώ οι φίλοι ξαναβρίσκονται στο παρόν τους και στο χωριό τους μετά την περιπέτεια τους πίσω στο χρόνο, στο μεταξύ στο χωριό ο δάσκαλος και οι χωριανοί ψάχνουν να βρουν ποιος ήταν αυτός που έβαψε τον Πύργο, ώστε να υποστεί τις ανάλογες συνέπειες. Επιπρόσθετα, το φανταστικό σκηνικό που δημιουργείται αντλεί εικόνες και παραστάσεις από τον πραγματικό τόπο καθώς προέρχεται από αυτόν και

παρουσιάζει στον αναγνώστη μια διαφορετική εκδοχή της πραγματικότητας μεταμορφώνοντας τη σε ένα καινούριο κόσμο (Πολύζου, Κανατσούλη, 2020).

Η αφήγηση εκτυλίσσεται γύρω από έναν κεντρικό άξονα που αποτελεί και χαρακτηριστικό του τόπου, τον Βυζαντινό Πύργο. Στη συνέχεια, διαβάζοντας το κείμενο αντιλαμβανόμαστε ότι πρόκειται για την ύπαρξη τεσσάρων χρονότοπων σύμφωνα με τον Μπαχτίν όπως αναφέρεται και στο πρώτο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας που περιγράφουν ουσιαστικά τον ίδιο τόπο σε διαφορετικό χρόνο, διαμορφώνοντας μέσω της μυθοπλασίας τέσσερα διαφορετικά σκηνικά στα οποία εκτυλίσσεται η ιστορία μας. Πρόκειται ουσιαστικά για τρία ιστορικά επίπεδα τα οποία συνδέονται στο τέλος με το παρόν ως τέταρτο χρονότοπο. Παρατηρούμε επίσης εναλλαγή χωροχρονικών δεδομένων. Ως εκ τούτου, ο τόπος έτσι όπως παρουσιάζεται αποτελεί αδιαχώριστο στοιχείο της πλοκής και είναι επιφορτισμένος με διάφορα σύμβολα τα οποία δίνουν μια ιδιαίτερη ερμηνεία στο κείμενο κάθε φορά που διαβάζεται. Στο πλαίσιο αυτό, ο πραγματικός χώρος αλληλοεπιδρά με τον φανταστικό αναπαριστώντας μια άλλη πραγματικότητα (Μαργαρίτη, 2022).

Η αίσθηση του τόπου είναι ζωντανή εμπεριέχοντας όχι μόνο το ανάγλυφο της περιοχής αλλά και στοιχεία από την κοινωνικό πολιτισμική ζωή, τις συνήθειες των κατοίκων, την παράδοση και τη μυθολογία της συγκεκριμένης περιοχής.

Στο κείμενο μας περιγράφονται χώροι όπου λειτουργούν ως τόποι μετάβασης από έναν τόπο σε έναν άλλο τόπο. Κατά αυτόν τον τρόπο, οι ήρωες καθώς έρχονται σε αυτούς τους χώρους μεταβαίνουν σε άγνωστους για αυτούς τόπους όπως π.χ. ο Κλέον πέφτει σε ένα πηγάδι βαθύ που μυρίζει μούχλα, το κινητό του δεν λειτουργεί και καθώς περνάει την πύλη αρχίζει η περιπέτεια του σε ένα τοπίο που τοποθετείται στη βυζαντινή περίοδο. Ομοίως ο Πέτρος ακολουθεί έναν καλόγερο σε ένα σκοτεινό τούνελ και κατά αυτόν τον τρόπο οδηγείται στον φανταστικό χωροχρόνο της επανάστασης του 1821. Ο Αντώνης με τη σειρά του κρύβεται στα χαλάσματα ενός κτιρίου όπου παλιά ήταν κτήρια του Μετοχίου. Κάνοντας μια μικρή παρένθεση εδώ θα προσθέσουμε ακόμη ότι τα χαλάσματα μας παραπέμπουν σε μια παρακμή στο συγκεκριμένο χώρο. Από εκεί όμως μπόρεσε να έχει πρόσβαση στον φανταστικό κόσμο της μικρασιατικής καταστροφής. Και οι τρεις προκειμένου να βγουν από τον φανταστικό τόπο στον οποίο έχουν συναντηθεί έρχονται σε επαφή με έναν ακόμη τόπο μια βρύση του εποικισμού ή ακόμη και με ένα νόμισμα. Ενώ ο Κλέον πέφτει άθελά του στο πηγάδι οι δυο φίλοι του τρέχουν να κρυφτούν στους τόπους που

επέλεξαν οι οποίοι είναι υπαρκτοί και στον πραγματικό κόσμο παραμορφωμένοι όμως υπό το πρίσμα της μυθοπλασίας. Οι μεταβατικοί αυτοί τόποι περιγράφονται με σασπένς, μυρωδιές, χρώματα και ιδιαίτερα συναισθήματα που προκαλούν το ενδιαφέρον του μικρού αναγνώστη ενώ μας προΐδεάζουν κάποιες φορές για το τί επρόκειτο να συμβεί (Παπαντωνάκης, Κωτόπουλος, 2011).

4.3.2 Εστιάζοντας στην ιστορία του τόπου και στα ιδιαίτερα κοινωνικοπολιτισμικά του στοιχεία

Στο παραμύθι που δημιουργήσαμε τίγεται η στάση των ανθρώπων απέναντι στα μνημεία του πολιτισμού. Ως εκ τούτου, καθώς ο Κλέον κάνει την παράβαση να βάψει τον Πύργο, αυτός ξυπνάει από το βαθύ του ύπνο και προσπαθεί να του δείξει μέσω της περιπέτειας που περνάει πόσο σημαντικός είναι. Ο τόπος λειτουργεί ως ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο δρουν οι ήρωες. Διακρίνουμε τέσσερα διαφορετικά ιστορικά πλαίσια στο κείμενο. Την εποχή του Βυζαντίου όπου χτίστηκε ο Πύργος προκειμένου να προστατέψει τα κτήματα της μονής, την εποχή της επανάστασης του 1821 και τη μάχη της Χαλκιδικής, τη μικρασιατική καταστροφή και τον ερχομό στον συγκεκριμένο τόπο Ελλήνων προσφύγων και τον παρόντα τόπο, το χωριό δηλαδή της Ν. Φώκαιας όπου παρουσιάζεται στην αρχή και στο τέλος της ιστορίας.

Σε αυτά τα τέσσερα επίπεδα μπορεί ο αναγνώστης να διακρίνει και να κατανοήσει τις πολιτισμικές διαφορές τους, τη διαφορετική ατμόσφαιρα, τα διαφορετικά σύμβολα που περιγράφονται με απλά λόγια, προκειμένου να μην μπερδέψουν το μικρό αναγνώστη. Π.χ. από τη βυζαντινή περίοδο περιγράφεται ο ιπότης με την πανοπλία, ο Μαυρογένης πειρατής και μια άποψη του τότε τοπίου. Αναφέρονται επίσης και στάσεις ζωής, όπως η παιδική εργασία, η δουλεία και η πειρατεία. Ομοίως, στην περίοδο της οθωμανικής αυτοκρατορίας περιγράφονται οι ενδυμασίες των ανθρώπων της εποχής και οι συνθήκες που επικρατούσαν τότε σε ένα διαφορετικό τοπίο. Το ίδιο συμβαίνει και κατά τη μικρασιατική καταστροφή με τις ενδυμασίες των ανθρώπων, αλλά και με τα συναισθήματα που μπορεί να είχαν. Τα παιχνίδια που έπαιζαν τα παιδιά και κάποιες συνήθειες και έθιμα τους πχ κλήδονας. Για το παρόν της ιστορίας δίνονται επίσης κάποια στοιχεία όχι πολλά, καθώς ο αναγνώστης μπορεί να επισκεφτεί τον τόπο και να τον βιώσει με τις αισθήσεις του.

Επιπρόσθετα, δίνονται στοιχεία της μυθολογίας. Όταν οι ήρωες στρίβουν το νόμισμα και κοιμούνται βλέπουν σαν σε όνειρο σκηνές από τη γιγαντομαχία, αφού οι γίγαντες ζούσαν στην Κασσάνδρα. Το ίδιο το νόμισμα από τη μια πλευρά του απεικονίζει έναν

κόκορα χαρακτηριστικό των Φωκαέων που ιδρύσαν την πόλη της Μασσαλίας και από την άλλη ένα λιοντάρι σαν τα νομίσματα που έκοψαν οι Φωκαείς. Στοιχεία από την παράδοση είναι επίσης το πηγάδι το οποίο λέγεται από κατοίκους ότι υπήρχε και επικοινωνούσε με τον Πύργο. Άλλο στοιχείο είναι οι βρύσες όπου είναι υπαρκτές στον πραγματικό τόπο και αποτελούν ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του τόπου. Επίσης, το Αγίασμα του Αγίου Παύλου. Στο παρόν φαίνεται ότι πρόκειται για ένα ανεπτυγμένο παραθαλάσσιο μέρος που έχει ακμάσει ένα χωριό.

Καθώς η πλοκή εξελίσσεται λαμβάνοντας υπόψη τα πραγματικά ιστορικά στοιχεία, μπορούμε να πούμε ότι το συγκεκριμένο κείμενο προσφέρεται για την ανάπτυξη της εθνικής συνείδησης των μικρών αναγνωστών καθώς μιλάει για την ελληνική επανάσταση για το ακμαίο ηθικό των Ελλήνων της εποχής και για την ανδρεία τους να πολεμήσουν μπροστά στον πολυπληθή στρατό του Λιμπόρ Πασά. Ταυτόχρονα όμως, διότι διαπραγματεύεται επιπλέον την εποχή της μικρασιατικής καταστροφής προσφέρεται να λειτουργήσει ως παράδειγμα διαπολιτισμικής αγωγής καθώς προωθεί την ανάπτυξη της πολιπολιτισμικότητας και περιγράφει τη φιλία μιας μικρής ελληνοπούλας με την Τουρκάλα φίλη της, την Αϊσε . Κάθε χαρακτήρας κουβαλάει κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της εποχής του, που μπορούμε εύκολα να εντοπίσουμε με τα παιδιά και να μπούμε στη θέση των άλλων.

4.3.3 Εστιάζοντας στα δομικά στοιχεία του κειμένου. Χαρακτήρες, πλοκή

Όπως αναφέρουν οι Παπαντωνάκης και Κωτόπουλος (2011), στην παιδική λογοτεχνία δεν υπάρχουν συνήθως ολοκληρωμένοι χαρακτήρες κυρίως λόγω της μικρής έκτασης των κειμένων αλλά και των αναγνωστών στους οποίους απευθύνονται. Τα μικρά παιδιά κατανοούν καλύτερα χαρακτήρες που δεν έχουν πολλά χαρακτηριστικά γνωρίσματα, κυρίως λόγω της περιορισμένης αντιληπτικής τους ικανότητας. Τα παιδιά κατανοούν καλύτερα χαρακτήρες με λιγοστά και εμφανή χαρακτηριστικά. Τέτοιοι είναι και οι χαρακτήρες του παραμυθιού που δημιουργήσαμε. Ο Κλέον είναι ο κεντρικός ήρωας, ο οποίος όπως αναφέρεται στο κείμενο «*ήταν πειραχτήρι και ποτέ δεν καθότανε στα αυγά του*» και είναι αυτός που μέσα από την περιπλάνηση του και τις περιπέτειες του θα οδηγηθεί τελικά στην ενηλικίωση του. Ο Κλέον και οι φίλοι του μεταβαίνουν από τον τόπο που μένουν, σε φανταστικούς τόπους που αποτελούν και τους τόπους ενηλικίωσης τους. Στο τέλος, επιστρέφουν πάλι στον τόπο του παρόντος όπου ζουν πιο ώριμοι από τις περιπέτειες τους.

Οι δυο φίλοι του, ο Πέτρος και ο Αντώνης ζουν ανάλογες εμπειρίες με αυτόν, πλαισιώνοντας τον ουσιαστικά στην περιπλάνηση του, εντούτοις δε μπορούμε να ισχυριστούμε πως είναι συμπρωταγωνιστές του, καθώς έχουν περισσότερο βοηθητικό χαρακτήρα προκειμένου να εξελιχθεί η πλοκή. Εξάλλου, την παράβαση του κανόνα την έπραξε μόνο ο Κλέον. Οι φίλοι του δεν ήταν σύμφωνοι με την πράξη του αυτή, όμως όντας παρόντες στο συμβάν πήραν μέρος στις δοκιμασίες που τους έβαλε ο Πύργος. Έχουν ωστόσο και οι δύο χαρακτήρες από ένα χαρακτηριστικό, που τους βοηθάει να είναι πιο κατανοητοί και πιο αναγνωρίσιμοι και οι ίδιοι μας βοηθούν στην εξέλιξη της πλοκής. *«Ο Πέτρος ο ξερόλας που ποτέ δεν διάβαζε αλλά για όλα είχε μια εξήγηση και ο Αντωνάκης ο μουσικός που πάντα τριγυρνούσε με ένα μαντολίνο»*

Στο κείμενο συναντούμε πολλούς βοηθητικούς χαρακτήρες όπως ο ιππότης, ο Μαυρογένης πειρατής, ο καλόγερος, ο οπλαρχηγός Εμμανουήλ Παπάς, η προσφυγοπούλα με τις κοτσίδες και ο φίλος των παιδιών που εμφανίζεται στο τέλος ο Βασιλάκης. Ακόμη και ο ίδιος ο Πύργος αν και μιλάει πολύ λίγο μέσω του αφηγητή στην ιστορία είναι εκείνος που ουσιαστικά έχει προκαλέσει την μεγάλη περιπλάνηση των τριών φίλων στον χρόνο και τον τόπο, προκειμένου να τους προσφέρει ένα ταξίδι στην ιστορία. Όπως συμβαίνει και σε πολλά άλλα κείμενα, όπως αναφέρουν οι Παπαντωνάκης και Κωτόπουλος (2011) π.χ. στον Δομίνικο του Μάνου Κοντολέον οι ήρωες μετακινούνται συνεχώς και στο τέλος επιστρέφουν πίσω στον τόπο αναχώρησης τους που είναι το παρόν της ιστορίας. Οι χαρακτήρες είναι τόσο διαφορετικοί μεταξύ τους, αλλά υπάρχει στο τέλος κατανόηση του ενός με τον άλλο κυρίως μέσω της πλοκής ενώ βρίσκουν τρόπο να συνυπάρχουν.

Όσον αφορά την πλοκή του παραμυθιού αυτή ακολουθεί το εξής σχήμα όπως και στα περισσότερα παραμύθια όπως αναφέρουν οι Παπαντωνάκης και Κωτόπουλος (2011) δηλαδή:

Αφετηριακός χώρος $\implies$ αναχώρηση από το σπίτι/περιπέτεια $\implies$ επιστροφή στο σπίτι.

Η ιστορία ξεκινά από μια κατάσταση ισορροπίας. Οι τρεις φίλοι βρίσκονται στο χώρο του πύργου και συνομιλούν μια μέρα σαν όλες τις άλλες, ενώ ξαφνικά μας αποκαλύπτεται ότι έχουν κάνει κοπάνα από το σχολείο και ο Κλέον βάζει με σπρέι, που πήρε από το σχολείο, τον Πύργο. Ο Κλέον πράττει δηλαδή μια παράβαση που οδηγεί τους τρεις φίλους στην περιπλάνηση τους και στις περιπέτειες τους, καθώς ο Πύργος προσπαθεί να τους κάνει να δουν πόσο σημαντικός είναι βάζοντας τους σε περιπέτειες διηγώντας τους κατά κάποιο τρόπο την ιστορία του. Όταν οι ήρωες μας

συνειδητοποιούν το ατόπημα τους, έχουμε την ωρίμανση τους και τελικά την επιστροφή τους στο σπίτι. Το σχήμα αυτό περιγράφει και ο Propp όπως αναφέρεται στον Καψωμένο (2020) δίνοντας κατά αυτόν τον τρόπο έμφαση περισσότερο στην ιστορία και όχι στους χαρακτήρες.

Η ιστορία εκτυλίσσεται μέσα από τρεις διαφορετικές ιστορίες που αναφέρονται σε τρεις διαφορετικές ιστορικές περιόδους και οι οποίες έχουν πολλά κοινά στοιχεία με την πραγματικότητα. Ξεκινάει από την βυζαντινή περίοδο με την κατασκευή του Πύργου, κατόπιν περνάει στην περίοδο της τουρκοκρατίας και της επανάστασης της Χαλκιδικής και κλείνει με τη μικρασιατική καταστροφή. Οι ήρωες περνάνε από την μια ιστορική περίοδο – σκηνικό – τόπο της ιστορίας στην άλλη μέσα από μυστικά τούνελ και μαγικές και αναπάντεχες μεταφορές. Πρόκειται για μια επεισοδιακή πλοκή καθώς έχουμε να κάνουμε με κοινούς χαρακτήρες οι οποίοι συνδέονται με σύντομα επεισόδια. Τα επεισόδια αυτά εξελίσσονται μέσα από κλιμακούμενη πλοκή το κάθε ένα. Την στιγμή της κορύφωσης και στις τρεις ιστορίες οι ήρωες κατά έναν μαγικό τρόπο αλλάζουν σκηνικό δίνοντας στον αναγνώστη τη δυνατότητα να φανταστεί όποιο τέλος του ταιριάζει καλύτερα, αυξάνοντας την αγωνία και την περιέργεια του για το τι θα μπορούσε να συμβεί μετά.

Όσον αφορά στην αφήγηση μας και στον τρόπο με τον οποίο επιχειρούμε να επικοινωνήσουμε το κείμενο μας με τους μικρούς αναγνώστες, πραγματοποιούνται μέσω του αφηγητή της ιστορίας, δηλαδή ένα φανταστικό πρόσωπο το οποίο έχει δημιουργηθεί για να εκπληρώσει αυτό το σκοπό. Ο αφηγητής μας δεν συμμετέχει ο ίδιος στην ιστορία μας, πρόκειται δηλαδή σύμφωνα με τον Καψωμένο, (2020) για έναν εξωδιηγητικό αφηγητή. Επιπρόσθετα, ο αφηγητής μας είναι αληθοφανής καθώς περιγράφει τα γεγονότα με ρεαλιστικό τρόπο και μας λέει μόνο όσα ξέρει για την ιστορία. Μιλάει με μεταβλητή εστίαση για τα πρόσωπα της ιστορίας, σύμφωνα με τον Genette στο (Καψωμένος, 2020), εστιάζει δηλαδή με τον ίδιο τρόπο σε όλα τα πρόσωπα της ιστορίας. Παράλληλα, υπάρχουν και αρκετά κομμάτια διαλόγου στο κείμενο όπου το λόγο παίρνουν απευθείας οι ήρωες, έτσι ώστε να τονωθεί το ενδιαφέρον των μικρών αναγνωστών και επιπρόσθετα να γίνεται το κείμενο πιο άμεσο χωρίς να κουράζει τα μικρά παιδιά.

Ο αφηγητής μας εξιστορεί την ιστορία μέσω της τριτοπρόσωπης αφήγησης με παρελθοντικό χρόνο. Η ιστορία μας αρχίζει με ένα υποτιθέμενο παρόν το οποίο διακόπτεται από τη μεταφορά των ηρώων μας σε διαφορετικούς χωροχρόνους ενώ στη συνέχεια επανερχόμαστε σε αυτό στο τέλος της ιστορίας δίνοντας και τη λύση

της ιστορίας μας σε αυτό το μέρος. Το παρόν αυτό δεν σταματάει να υπάρχει. Υφίσταται όσο εμείς παρακολουθούμε τι γίνεται στους διαφορετικούς χωροχρόνους. Παρατηρούμε επίσης και κάποιους υπαινιγμούς όπως στο σημείο που ο Πύργος ξυπνάει από το βαθύ του ύπνο και αποφασίζει να δώσει ένα μάθημα στους τρεις φίλους. Ουσιαστικά, μας προϋδεάζει σε αυτό το σημείο για το τί πρόκειται να συμβεί. Στην πλοκή της ιστορίας μας εντοπίζονται αρκετές συγκρούσεις οι οποίες βοηθούν στο να γίνει πιο ζωντανό το κείμενο μας και να φαίνεται πιο πιστικό. Κατά αυτόν τον τρόπο ο Κλέον συγκρούεται τόσο με τους φίλους του όταν βάφει με σπρέι τον πύργο *«Τι έκανες ρε χαζέ! » ανασκουμπώθηκε ο Αντωνάκης. «Τώρα τη βάψαμε πάμε να φύγουμε γρήγορα πριν μας πάρει χαμπάρι κανένα μάτι. Κάτι μου λέει πως μπλέξαμε άσχημα»* είπε τρέχοντας ο Πέτρος». Οι φίλοι του που έχουν διαφορετική ιδιοσυγκρασία και χαρακτήρα δεν συμφωνούν μαζί του. Ο Κλέον συγκρούεται με τον Μαυρογένη πειρατή, αλλά και με τον ίδιο του τον εαυτό, καθώς μέσα από αυτή τη σύγκρουση με τον εαυτό του έρχεται και η ωρίμανση και ενηλικίωση του, καθώς αναγνωρίζει το λάθος του και αποφασίζει να αποκαλύψει την πράξη του και να αλλάξει στάση. Μάλιστα, η περιπέτεια του αυτή τον έχει αλλάξει τόσο που αποφασίζει να γίνει προστάτης του πύργου μέχρι τα βαθιά του γεράματα.

Όταν οι τρεις φίλοι επιστρέφουν στο σπίτι μετά από την περιπέτεια τους έχουν πλέον ωριμάσει και αυτό διαφαίνεται και από την πράξη του Κλέον που αποφασίζει να πάει στο δάσκαλο και να πει την αλήθεια και ότι εκείνος έφταιγε. Κατανοώντας την ιστορία του Πύργου που είναι ουσιαστικά και ιστορία του τόπου αποφασίζει να σέβεται τον τόπο και τον Πύργο για την υπόλοιπη ζωή του γίνοντας μάλιστα προστάτης και φύλακας του. Εδώ βλέπουμε και την τελευταία πράξη τον επίλογο της ιστορίας μας.

Πέμπτο κεφάλαιο

Πρόγραμμα δραστηριοτήτων με βάση το παραμύθι που δημιουργήσαμε στο πλαίσιο της διαπολιτισμικής αγωγής

5.1 Ο σκοπός του προγράμματος μας

Μέσα από την παιδική λογοτεχνία μπορούμε να αντλήσουμε πολλά παραδείγματα προκειμένου να οδηγήσουμε τα παιδιά στο να προβληματιστούν, να ανταλλάξουν απόψεις, να γνωρίσουν νέες ιδεολογικές παραστάσεις και να αποδεχτούν τη διαφορετικότητα στα ολοένα και πιο πολύπλοκα πολιτισμικά περιβάλλοντα που ζουν. Στο πλαίσιο αυτό το παραμύθι που δημιουργήσαμε σκοπεύουμε να το χρησιμοποιήσουμε ως βασικό εργαλείο έτσι ώστε να αναπτύξουμε ένα πρόγραμμα δραστηριοτήτων για πολύ μικρά παιδιά που απευθύνεται στις νηπιακές αλλά και προσαρμοσμένο κατάλληλα σε ηλικιακές ομάδες παιδιών που φιλοξενούνται στους παιδικούς σταθμούς. Το πρόγραμμα αυτό θα αποσκοπεί στο να γνωρίσουν τα παιδιά έναν άγνωστο σε αυτά τόπο όπως είναι η Ν. Φώκεια και να επικοινωνήσουν μαζί του σε διαφορετικά γεωγραφικά, ιστορικά, κοινωνικά και πολιτισμικά επίπεδα του. Παράλληλα, μέσα από αυτή την αλληλεπίδραση των μικρών παιδιών με τον συγκεκριμένο τόπο επιχειρούμε να ενισχύσουμε τη διαπολιτισμική συμπεριφορά των μικρών παιδιών αλλά και των γονέων καθώς και του γύρω περιβάλλοντος. Στο πλαίσιο αυτό αναπτύσσουμε στοχευμένες δραστηριότητες που αναδεικνύουν την ετερότητα και τη διαφορετικότητα και προσπαθούν να εξομαλύνουν τις ανισότητες σε κάθε επίπεδο κοινωνικής ζωής. Για το λόγο αυτό εστιάζουμε σε συλλογικές δραστηριότητες που ευνοούν την αλληλεπίδραση, την επικοινωνία και τον προβληματισμό. Επιπρόσθετα, στο πως ο τόπος επηρεάζει και καθορίζει τη διαφορετικότητα που μπορεί να έχει ο κάθε ένας από εμάς.

5.2 Οι επιμέρους στόχοι του προγράμματος μας

Οι στόχοι του προγράμματός μας ως προς τη διαδικασία της μάθησης είναι οι μαθητές να αναπτύξουν διάφορες δεξιότητες όπως το πως μπορούν να επικοινωνήσουν μεταξύ τους αλλά και με ανθρώπους πολύ διαφορετικούς από αυτούς, να μάθουν να ακούν και να λένε τη γνώμη τους, καθώς και να αναπτύξουν διάλογο με τους γύρω τους μέσα από επιχειρήματα. Παράλληλα μέσα από την παιδική λογοτεχνία ενισχύεται η ανάπτυξη του προφορικού λόγου. Επιπρόσθετα στόχος μας είναι τα μικρά παιδιά να μάθουν να συνεργάζονται με τους γύρω τους, να

παίρνουν πρωτοβουλίες και να αναπτύσσουν κριτική σκέψη ενισχύοντας παράλληλα τη δημιουργικότητα τους.

Στο πλαίσιο του γνωστικού αντικειμένου που επιλέξαμε να αναπτύξουμε το παρακάτω σενάριο επιθυμούμε οι μαθητές να έρθουν σε επαφή με άλλους πολιτισμούς, έθιμα και παιχνίδια και να είναι θετικοί απέναντι στο διαφορετικό. Παράλληλα στοχεύουμε τα παιδιά να τοποθετήσουν τον εαυτό τους στη θέση των άλλων αποκτώντας ενσυναίσθηση καθώς και να είναι θετικοί στην αποδοχή του διαφορετικού, να μάθουν να εκφράζουν τα συναισθημάτα τους αλλά και τους προβληματισμούς που μπορεί να έχουν. Επίσης επιδιώκουμε τα παιδιά να εξοικειωθούν με τη δημιουργική γραφή μέσω της παιδικής λογοτεχνίας καθώς και να γνωρίσουν νέους τρόπους ζωής στάσεις και συμπεριφορές. Επιπρόσθετα επιχειρούμε να ενισχύσουμε τη φιλαγνοσία, τη φαντασία και την έκφραση των παιδιών μέσα από τη λογοτεχνία, καθώς και την επαφή των παιδιών με άλλες μορφές τέχνης.

5.3 Διδακτική μέθοδος, διδακτικές στρατηγικές/τεχνικές

Η μεθοδολογική προσέγγιση την οποία θα ακολουθήσουμε συγκλίνει με τις απόψεις παιδαγωγών όπως ο Freinet ο Malaguzzi. Πιο συγκεκριμένα ο Freinet ανέπτυξε την παιδαγωγική του σύμφωνα με την άποψη ότι το παιδί κατακτά τη γνώση μέσα από ένα φυσικό τρόπο μέσω της διερεύνησης θεμάτων που του κεντρίζουν το ενδιαφέρον του. Υποστηρίζει επίσης ότι η μάθηση βασίζεται πάνω σε προγενέστερες εμπειρίες. Επομένως η εμπειρίες μας οδηγούν τη γνώση. Σημαντικό είναι επίσης τα παιδιά να πειραματίζονται και να έχουν μια ελευθερία σε ότι αφορά την εκπαιδευτική πορεία. Το περιβάλλον θα πρέπει να είναι έτσι δομημένο ώστε να υπάρχει αλληλεπίδραση με τα μικρά παιδιά (Peyonie, 2000).

Ο Freinet υποστηρίζοντας τις παραπάνω θέσεις ανέπτυξε την παιδαγωγική της εργασίας. Σύμφωνα με αυτή τα παιδιά μέσα από ορισμένες εργασίες όπως το τυπογραφείο, το καβαλέτο, η φωτογραφική μηχανή, η εργασία στη φύση, ο κινηματογράφος, ενθαρρύνονται να μαθαίνουν μέσα από κατασκευές που φτιάχνουν τα ίδια καθώς και μέσα από υπηρεσίες που προσφέρουν. Η μάθηση βασίζεται στη δοκιμή και στο λάθος. Σε όλη αυτή τη διαδικασία τα παιδιά σημαντικό είναι να συνεργάζονται μεταξύ τους προκειμένου να οδηγηθούν στη μάθηση. Επιπρόσθετα λαμβάνονται υπόψη τα ενδιαφέροντα των παιδιών τα οποία αντιμετωπίζονται ως ίσα

με τους ενήλικες. Οι παιδαγωγοί στο παιδαγωγικό πρόγραμμα που προτείνει ο Freinet αποτελούν μια ομάδα με τα παιδιά και δεν έχουν σχέση εξουσίας απέναντι τους αλλά καθοδηγητικό ρόλο σεβόμενοι τις ανάγκες των παιδιών. Κατά αυτόν τον τρόπο τα παιδιά μπορούν να οδηγηθούν στη χειραφέτηση και την ανεξαρτησία τους (Peyonie, 2000).

Σημαντικός παιδαγωγός που επηρέασε με τις ιδέες του αρχικά την Ιταλία και την πόλη Reggio Emilia και αργότερα όλο τον κόσμο και εμάς είναι ο Malaguzzi. Η παιδαγωγική του θεωρία βασίζεται στην εικόνα που θα πρέπει να έχουν οι ενήλικες για τα παιδιά. Ο Malaguzzi υποστηρίζει ότι τα παιδιά γεννιούνται με 100 γλώσσες εννοώντας στις πολλαπλές μορφές έκφρασης τους κυρίως μέσα από την τέχνη, τη μουσική, το χορό, την επιστήμη, τη γλώσσα, την τεχνολογία. Όλα τα παιδιά για τον Malaguzzi είναι έξυπνα και μπορούν να νοηματοδοτήσουν τον κόσμο που ζουν μέσα από την κοινωνικοποίηση τους και την αλληλεπίδραση τους με τους γύρω τους. Ως εκ τούτου θα πρέπει να αντιμετωπίζονται ως ενεργοί πολίτες οι οποίοι δομούν τον κόσμο στο εδώ και στο τώρα. Δεν είναι εν δυνάμει ενήλικες αλλά έχουν δικαιώματα και απόψεις που πρέπει να ακούγονται. Μια τέτοια εικόνα για τα παιδιά προϋποθέτει μια αντίστοιχη εικόνα ενός ικανού δασκάλου ο οποίος θα οξύνει την περιέργεια, τη φαντασία, τον πειραματισμό, προκειμένου να έχει το ρόλο του ως συν - κατασκευαστή γνώσης στην εκπαιδευτική διαδικασία. Στα σχολεία του Reggio Emilia δεν υπάρχουν διευθυντές, και δεν λειτουργούν με ιεραρχίες, υπάρχουν μόνο ισότιμοι πολίτες που αναδεικνύονται μέσα από τη συμμετοχική διαδικασία (Moss, Coram, 2016:10).

5.4 Η οργάνωση του προγράμματος

Προκειμένου να βοηθήσουμε τα παιδιά να φέρουν σε πέρας το σκοπό και τους στόχους που έχουμε θέσει θα πρέπει να οργανώσουμε κατά τέτοιο τρόπο το περιβάλλον ώστε να εκμεταλλευτούμε όσο περισσότερες εμπειρίες από τα παιδιά. Στο πλαίσιο αυτό μπορούμε να οργανώσουμε μια γωνιά βιβλιοθήκης στην τάξη, να κρεμάσουμε αφίσες με διάφορους τόπους αλλά και ενδυμασίες ή παιδιά διαφορετικών φυλών, να βρούμε βίντεο με διαφορετικά τοπία, και να οργανώσουμε την τάξη με χαρτόνια κόλλες άχρηστα υλικά για τις κατασκευές που πρόκειται να φτιάξουμε με τα παιδιά. Θα χρειαστούμε προτζεκτορα, κασετόφωνο, υπολογιστή, εκτυπωτή.

5.5 Εκτιμώμενη διάρκεια

Το πρόγραμμα δραστηριοτήτων που θα παρουσιάσουμε στη συνέχεια απευθύνεται σε πολύ μικρά παιδιά του νηπιαγωγείου αλλά και του παιδικού σταθμού. Ως εκ τούτου δεν υπάρχει συγκεκριμένο χρονικό πλαίσιο που θα πρέπει να τηρήσουμε. Ο χρόνος που θα αφιερώσουμε για το συγκεκριμένο πρόγραμμα εξαρτάται από το ενδιαφέρον των παιδιών και τη δημιουργικότητα μας ώστε να το εξαντλήσουμε και να το συνδυάσουμε με άλλα θεματικά πεδία.

5.6 Περιγραφή δραστηριοτήτων

Δραστηριότητα 1

Διαβάζουμε το παραμύθι που γράψαμε και παρουσιάσαμε παραπάνω στα παιδιά στον πρωινό μας κύκλο. Στη συνέχεια συζητάμε με τα παιδιά κάνοντας τους διάφορες ερωτήσεις προκειμένου να ενισχύσουμε τη συμμετοχικότητα τους και να δούμε κατά πόσο κατανόησαν το κείμενο όπως:

Τι σας άρεσε πιο πολύ στην ιστορία που διαβάσαμε;

Τι σας έκανε εντύπωση;

Τι έκανε ο Κλέον και οι φίλοι του και θύμωσαν τον Πύργο;

Που έπεσε ο Κλέον;

Που βρέθηκε όταν έπεσε στο πηγάδι;

Ποιον συνάντησε όταν έπεσε στο πηγάδι;

Τι δουλειά τον έβαλε να κάνει ο ιππότης;

Σε ποια εποχή βρέθηκε μετά;

Ποιόν συνάντησε εκεί;

Πως ντύνονταν οι άνθρωποι εκείνη την εποχή;

Πως ξέφυγαν από τον Λιμπούρ Πασά;

Που συνάντησαν τον φίλο τους τον Αντώνη;

Γιατί έκλαιγαν οι άνθρωποι εκεί;

Τι φορούσαν;

Ποια ήταν η φίλη του μικρού κοριτσιού με τις κοτσίδες;

Μια μικρή Τουρκάλα πως να ήταν ντυμένη;

Σε όλες τις εποχές ποιος αναφέρεται πάντα και προστατεύει τους κατοίκους εκεί;

Μέσα από τη συζήτηση λύνουμε τις απορίες των μικρών παιδιών και παράλληλα δείχνουμε εικόνες από τις εποχές του Βυζαντίου, της τουρκοκρατίας και από Μικρασιάτες πρόσφυγες και εντοπίζουμε τις ομοιότητες και διαφορές που έχουν οι άνθρωποι ως προς την ενδυμασία τους αλλά και σε σχέση με το τοπίο που είναι τοποθετημένοι.

Να σημειώσουμε σε αυτό το σημείο ότι σε τάξη με πολύ μικρά παιδιά στους παιδικούς σταθμούς μπορούμε να διηγηθούμε την ιστορία αφού την χωρίσουμε σε τρία μέρη που αντιστοιχούν στις τρεις χρονοπεριόδους που αναφέρονται στην ιστορία αντιμετωπίζοντας κάθε ιστορία ως ξεχωριστή προκειμένου να μην κουράσουμε τα πολύ μικρά παιδιά και να μπορούν να κατανοήσουν καλύτερα το νόημα της ιστορίας. Στο τέλος μπορούμε να τις ενώσουμε τις ιστορίες με το κοινό ενοποιητικό τους στοιχείο δηλαδή τον Πύργο μιλώντας για αυτόν. Πως τον φαντάζονται τα μικρά παιδιά, αν έχουν ξαναδεί από κοντά έναν Πύργο, πως μπορεί να είναι το εσωτερικό του γιατί μπορεί να χτίστηκε.

Δραστηριότητα 2

Δείχνουμε εικόνες στα παιδιά από διαφορετικούς τόπους και χρόνους καθώς και ανθρώπους από διάφορες περιοχές. Παίζουμε ένα παιχνίδι ζητώντας από τα παιδιά να αντιστοιχήσουν κάθε διαφορετικό άνθρωπο σε κάποιο συγκεκριμένο τοπίο και να δικαιολογήσουν για πιο λόγο συσχέτισαν το συγκεκριμένο πρόσωπο με το συγκεκριμένο τοπίο. Μπορούν να πλάσουν μια ιστορία την οποία μπορούμε να καταγράψουμε. Με αφορμή τις συσχετίσεις των παιδιών κάνουμε συζήτηση στην τάξη και ρωτάμε πχ μπορεί ένα μελαμψό παιδάκι να ζει στα χιόνια και γιατί; Αν ερχόταν στο σχολείο ένα παιδάκι με διαφορετικά χαρακτηριστικά από εμάς θα μας πείραζε; Πως θα του φερόμασταν;

Δραστηριότητα 3

Ζητάμε από τα παιδιά να μας πουν από που κατάγονται. Με τη βοήθεια των γονιών τους να παρουσιάσουν ένα παραμύθι τραγούδι ή άλλο πολιτιστικό δρώμενο της περιοχής τους. Μπορούν παράλληλα να περιγράψουν τον τόπο καταγωγής τους, να μας δείξουν εικόνες, ιδιαίτερα φαγητά, ήθη και έθιμα. Καταγράφουμε τις δράσεις των παιδιών. Τι μας έκανε εντύπωση, ποιες ομοιότητες και ποιες διαφορές εντοπίζουμε σε σχέση με τον δικό μας τόπο;

Δραστηριότητα 4

Δείχνουμε εικόνες της Ν. Φώκαιας από το παρελθόν μέχρι σήμερα. Μπαίνουμε στο διαδίκτυο και βλέπουμε τον Πύργο της. Πως τον φανταστήκαμε εμείς; Έχουμε επισκεφτεί ποτέ πύργο; Πως ζουν οι άνθρωποι εκεί; Ερχόμαστε σε επαφή με τα παιδιά και τις δασκάλες του σχολείου της Ν. Φώκαιας μέσω υπολογιστή. Ανταλλάσσουμε απόψεις. Αν αυτό είναι εφικτό και σε συνεργασία με τους γονείς οργανώνουμε μια εκδρομή στον συγκεκριμένο τόπο ώστε να τον γνωρίσουμε από κοντά.

Δραστηριότητα 5

Γράφουμε όλοι μαζί ένα παραμύθι για έναν φανταστικό τόπο ή πραγματικό ανάλογα με τα ενδιαφέροντα και τις ιδέες των παιδιών. Μπορούμε να καλέσουμε στο σχολείο έναν συγγραφέα να μας βοηθήσει. Το εικονογραφούν τα παιδιά. Με τη βοήθεια των παιδαγωγών το τυπώνουμε και το παρουσιάζουμε στους γονείς.

Δραστηριότητα 6

Οργανώνουμε στη γωνιά της βιβλιοθήκης μια ξεχωριστή γωνιά με παραμύθια από διάφορους τόπους και διαφορετικούς πολιτισμούς. Ζητάμε τη βοήθεια των γονέων για αυτή μας τη δράση με τη χορηγία βιβλίων. Δίνουμε έμφαση στην ξεχωριστή αυτή γωνιά βάζοντας αφίσες ή ακόμη και εκθέτοντας διάφορα χαρακτηριστικά αντικείμενα από διάφορους τόπους. Ζητάμε από κάθε παιδί που επισκέπτεται αυτή τη γωνιά να μας πει τις εντυπώσεις του και τους προβληματισμούς και τις σκέψεις του.

Δραστηριότητα 7

Στο πλαίσιο των εικαστικών, προσπαθούμε να φτιάξουμε τον Πύργο της ιστορίας μας με πηλό ή πλαστελίνη στα μικρότερα παιδιά όπως ο κάθε ένας τον έχει φανταστεί.

Βρίσκουμε εικόνες από το διαδίκτυο με τον πύργο της Ν. Φώκαιας. Στη συνέχεια όλοι μαζί φτιάχνουμε έναν μεγάλο Πύργο από άχρηστα υλικά ή υλικά που έχουν συμφωνήσει τα παιδιά να δουλέψουν. Τα παιδιά με τη βοήθεια των παιδαγωγών οργανώνουν την πορεία της δραστηριότητας. Εκθέτουμε τα έργα μας.

Δραστηριότητα 8

Στη γωνιά μεταμφίεσης ένα ένα τα παιδιά μεταμφιέζονται και παριστάνουν ότι είναι άνθρωποι που ζουν σε κάποιον μακρινό τόπο. Τα παιδιά που κάθονται και παριστάνουν τους θεατές κάνουν ερωτήσεις για την χώρα του κάθε ενός, πως αισθάνονται, πως ζουν, τι τους αρέσει να κάνουν και τι όχι, τι τρώνε κτλ

Δραστηριότητα 9

Χρησιμοποιούμε το διαδίκτυο ώστε να βρούμε πληροφορίες και υλικό για τη μάχη της Χαλκιδικής στην επανάσταση του 1821

Δραστηριότητα 10

Γράφουμε γράμμα στην Ελληνοπούλα με τις κοτσίδες. Τι θα μπορούσαμε να της πούμε; Πως νιώθει; Πως μπορεί να νιώσει καλύτερα; Της φτιάχνουμε μια ζωγραφιά.

5.7 Αξιολόγηση του προγράμματος

Μετά το τέλος του προγράμματος εξετάζουμε κατά πόσο τα μικρά παιδιά κατανόησαν το κείμενο και τις έννοιες του τόπου αλλά και της διαφορετικότητας καθώς και σε ποιο ποσοστό επιτεύχθηκαν οι στόχοι που είχαμε θέσει εξαρχής. Πιο συγκεκριμένα παρατηρούμε το λεξιλόγιο των παιδιών κατά πόσο χρησιμοποιούν νέες έννοιες και λέξεις που συναντήσαμε κατά τη διάρκεια του προγράμματος μας. Επιπρόσθετα παρατηρούμε σε πιο ποσοστό τα παιδιά συνεργάστηκαν με τους συμμαθητές τους κατά τη διεξαγωγή των δραστηριοτήτων καθώς και πως αυτά λειτούργησαν σε ομάδες. Καταγράφουμε επίσης κατά πόσο οι δραστηριότητες που σχεδιάσαμε ολοκληρώθηκαν με επιτυχία ή όχι τι θα μπορούσαμε να βελτιώσουμε, τι να προσθέσουμε και τι να αφαιρέσουμε. Εξετάζουμε επίσης κατά πόσο τα παιδιά εξοικειώθηκαν με τη λογοτεχνία αλλά και με τη δημιουργική γραφή.

Μπορούμε να ρωτήσουμε τα παιδιά επίσης τι τους άρεσε περισσότερο από το συγκεκριμένο πρόγραμμα τι θα μπορούσαμε να προσθέσουμε και τι δεν ήταν τόσο απαραίτητο να κάνουμε. Παρατηρούμε τα παιδιά στο ελεύθερο παιχνίδι τους και

καταγράφουμε νέες συμπεριφορές που μπορεί να έχουν τις οποίες έχουν υιοθετήσει μέσα από τις διάφορες δραστηριότητες που πραγματοποιήσαμε στο συγκεκριμένο πρόγραμμα. Συζητάμε με τα παιδιά ένα υποθετικό σενάριο. Αν ερχόταν στην τάξη μας κάποιο παιδί από μια πολύ μακρινή χώρα τι θα κάναμε πως θα το αντιμετωπίζαμε;

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η παρούσα εργασία προσπάθησε να αναδείξει την έννοια του τόπου και πως αυτός αποτυπώνεται στα κείμενα της παιδικής λογοτεχνίας. Μέσα από τη μελέτη των κειμένων που χρησιμοποιήσαμε για τη διεξαγωγή της παρούσας εργασίας διαπιστώσαμε πόσο σημαντική είναι η έννοια του τόπου στην λογοτεχνία και κατ'επέκταση στην παιδική λογοτεχνία. Ως εκ τούτου, η έννοια του τόπου αποτελεί βασικό δομικό συστατικό της λογοτεχνίας και της παιδικής λογοτεχνίας, καθώς δεν μπορεί να υφίστανται λογοτεχνικό κείμενο χωρίς καμία αναφορά σε κάποιο χωρικό στοιχείο. Κάθε τόπος αποτελεί το σκηνικό ενός λογοτεχνικού κειμένου ένα κάδρο μέσα στο οποίο εκτυλίσσεται κάθε ιστορία. Στο πλαίσιο αυτό τόπος των λογοτεχνικών κειμένων μπορεί να είναι φανταστικός ή να γίνεται αναφορά σε πραγματικό τόπο ο οποίος μέσα από την επίδραση της μυθοπλασίας δημιουργεί νέους κάθε φορά τόπους.

Η λογοτεχνία και πιο συγκεκριμένα η παιδική λογοτεχνία αποτυπώνει την εμπειρία του τόπου κάνοντας τους μικρούς αναγνώστες να νιώσουν την αίσθηση και την ατμόσφαιρα που απορρέουν από έναν τόπο. Από την άλλη οι ίδιοι οι αναγνώστες ερμηνεύουν με διαφορετικό τρόπο κάθε φορά ανάλογα με τις κοινωνικές και πολιτισμικές τους καταβολές την έννοια του τόπου σε ένα λογοτεχνικό κείμενο. Στα κλασσικά παραμύθια παρατηρήθηκε ότι είναι ελλιπής η συνθήκη του τόπου και του χρόνου καθώς είθισται να ξεκινούν με το αόριστο σχήμα «μια φορά κι έναν καιρό». Παρόλα αυτά υπάρχει ακόμη και εκεί μια αναφορά σε κάποιο τοπίο.

Μέσα από την παιδική λογοτεχνία το μικρό παιδί προσπαθεί να κατανοήσει τον κόσμο γύρω του και κατ'επέκταση τον εαυτό του. Επιπρόσθετα το παιδί μέσα από τη λογοτεχνία βιώνει καταστάσεις διευρύνει τους ορίζοντες του γνωρίζοντας νέους τόπους πραγματικούς ή και φανταστικούς που του προσφέρουν απόλαυση αλλά και γνώση.

Μέσα από την μνήμη και τη φαντασία ο κάθε συγγραφέας πραγματοποιεί αναπαραστάσεις της πραγματικότητας. Κατά αυτόν τον τρόπο οι πραγματικοί τόποι εμπλέκονται με τη φαντασία και δημιουργούν νέους τόπους στα λογοτεχνικά κείμενα. Στη συνέχεια αυτοί αξιολογούνται από τον κάθε αναγνώστη ανάλογα με τα βιώματα και τις εμπειρίες του συνθέτοντας νέες νοηματοδοτήσεις των κειμένων. Κατά αυτόν τον τρόπο υπάρχει μια ρευστότητα και μια επανανοηματοδότηση των πραγματικών

τόπων. Στο πλαίσιο αυτό έχουν αναπτυχθεί διάφορες προεκτάσεις της λογοτεχνίας όπως η λογοτεχνική γεωγραφία οι οποία μελετά τόσο την αντικειμενικότητα σε ότι αφορά το χώρο σε ένα λογοτεχνικό κείμενο αλλά και την υποκειμενική ματιά κάτω από την οποία αντιμετωπίζει ο συγγραφέας αλλά και ο αναγνώστης το κάθε κείμενο.

Σε εκπαιδευτικό επίπεδο η παιδική λογοτεχνία εκτός από την απόλαυση που προσφέρει στο μικρό παιδί διευρύνει και το γνωστικό του πεδίο. Κατά αυτόν τον τρόπο η έννοια του τόπου και των χαρακτηριστικών του γνωρισμάτων όπως η ατμόσφαιρα του η μορφολογία του η ιστορία του αλλά και οι κοινωνικές και πολιτισμικές του προεκτάσεις αποτελούν ένα μέσο για την ενίσχυση της διαπολιτισμικής αγωγής στην σχολική τάξη και όχι μόνο. Η γνωριμία με διαφορετικούς τόπους, πολιτισμούς, ανθρώπους συμβάλει στην εξάλειψη των ανισοτήτων στην ανάπτυξη πολυπολιτισμικής κουλτούρας στην αποδοχή του διαφορετικού

Είναι πολλά τα παιδικά βιβλία που διαπραγματεύονται το παραπάνω θέμα της διαπολιτισμικότητας αν και με το κατάλληλο πρόγραμμα δραστηριοτήτων εστιάζοντας στην έννοια του τόπου μπορούν να δημιουργηθούν ευκαιρίες για την ανάδειξη του παραπάνω θέματος. Η διαπολιτισμική αγωγή θα πρέπει να αποτελεί βασικό κομμάτι των εκπαιδευτικών προγραμμάτων από τις πολύ μικρές ηλικίες καθώς οι κοινωνίες ολοένα και μετασχηματίζονται καθώς οι άνθρωποι συνεχώς μετακινούνται λόγω διαφόρων συνθηκών. Η ένταξη η αποδοχή καθώς και η εξάλειψη του ρατσισμού και του φόβου απέναντι στο διαφορετικό θα πρέπει να αποτελούν βασική μέριμνα του σχολικού περιβάλλοντος.

Λαμβάνοντας υπόψη και αναλύοντας τις παραπάνω προτάσεις στην εργασία μας προσπαθήσαμε να αναδείξουμε έναν συγκεκριμένο τόπο μέσα από την ιδιαίτερη ιστορία του δημιουργώντας ένα παραμύθι το οποίο περιγράφει την ιστορία της Ν. Φώκαιας ενός προσφυγικού χωριού της Χαλκιδικής. Χρησιμοποιήσαμε το παραμύθι που συγγράψαμε προκειμένου να δημιουργήσουμε ένα πρόγραμμα δραστηριοτήτων στο πλαίσιο της διαπολιτισμικής αγωγής. Κατά αυτόν τον τρόπο προτείνουμε δραστηριότητες που θα βοηθήσουν τα μικρά παιδιά να γνωρίσουν τον συγκεκριμένο τόπο αλλά και μέσα από την επαφή με την ιστορία και τους ήρωές του να κατανοήσουν και να αποδεχτούν την έννοια της διαφορετικότητας.

Ο προβληματισμός μας στην παραπάνω εργασία είναι ότι η πρόταση μας βασίζεται κατά κύριο λόγο σε βιβλιογραφικές πηγές και έχει ένα θεωρητικό υπόβαθρο. Θα είχε ενδιαφέρον να μπορούσαμε να δούμε πως θα μπορούσε να λειτουργήσει το πρόγραμμα που σχεδιάσαμε μέσα σε μια τάξη ποιες θα ήταν οι αντιδράσεις των παιδιών καθώς και τι είδους αποτύπωμα θα άφηνε τελικά στα παιδιά. Πως θα αντιμετώπιζαν τα παιδιά το παραμύθι που δημιουργήσαμε τόσο σε επίπεδο των γνώσεων για τον συγκεκριμένο τόπο αλλά και ως εργαλείο διαπολιτισμικής αγωγής. Παράλληλα, θα ήταν ενδιαφέρον να μπορούσαμε να δούμε σε πιο βαθμό θα μπορούσε το πρόγραμμα που προτείνουμε και το συγκεκριμένο παραμύθι να λειτουργήσει σε μια τάξη του παιδικού σταθμού αναφερόμενοι σε παιδιά γύρω στα 3,5 ετών. Κατά πόσο δηλαδή η ηλικία των παιδιών επηρεάζει την αντίληψη τους στις συγκεκριμένες δραστηριότητες που προτείνουμε, τι θα μπορούσαμε να αλλάξουμε, τι θα μπορούσαμε να προσθέσουμε και τι να αφαιρέσουμε.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

- Αναγνωστόπουλος, Β., (1987). *Θέματα παιδικής λογοτεχνίας, Α Ανιχνεύσεις*. Αθήνα: Καστανιώτης
- Αρβανίτη, Σ., (2014). *Η ιστορία ενός μικρού ονείρου*, Οσελότος, Αθήνα
- Βάρσος, Γ., (2008). *Ιστορία της Ευρωπαϊκής λογοτεχνίας, τόμος Α΄*, Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Bachelard, G., (2004). *Η ποιητική του χώρου*. Μεταφράστηκε από γαλλικά από Βέλτσου Ελένη. Αθήνα: Χατζηνικολή.
- Berger, P. & Luckmann, T., (2003). *Η κοινωνική κατασκευή της πραγματικότητας*, μτφρ. Κ. Αθανασίου, Αθήνα: Νήσος
- Bustamante Fuentes Marisol Luisa, (2016). *Οι λογοτεχνικοί χρονότοποι στην αντίληψη του Μπαχτίν: Η σημασία τους στην έρευνα στο πλαίσιο της σύγχρονης πεζογραφίας της Αργεντινής*, <https://doi.org/10.26262/iti.v5i2.5315> (ανακτήθηκε 11/4/24).
- Γαβριηλίδου, Μ., Λαμπροπούλου, Π., και Αγγελάκος, Κ., (2019). *Ατμόσφαιρα. Ερμηνευτικό Λεξικό Νέας Ελληνικής: Α, Β, Γ Γυμνασίου*: σελ.64. Αθήνα: Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών & Εκδόσεων «Διόφαντος».
- Γερακίνη, Α., (2016). *Φορμαλισμός, Νέα Κριτική και Δομισμός: μια κριτική προσέγγιση στις κειμενοκεντρικές θεωρίες της Λογοτεχνίας*, Έρκυνα, Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών– Επιστημονικών Θεμάτων, Τεύχος 8ο, 231-240, ανάκτηση από: [\(1\) Φορμαλισμός, Νέα Κριτική και Δομισμός: μια κριτική προσέγγιση στις κειμενοκεντρικές θεωρίες της Λογοτεχνίας | Alexandra Gerakini - Academia.edu](#)
- Γκλιόγκου, Χ., (2008). *Μορφές προσέγγισης του υλικού παρελθόντος της Ελλάδας στο εξωσχολικό, παιδικό βιβλίο*, διπλωματική εργασία, Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ ανακτήθηκε από: [Microsoft Word - Τελικό 9.08.doc \(auth.gr\)](#)
- Γκόβαρης Χ., (2024). Διαπολιτισμική Εκπαίδευση – Σκέψεις και κριτικές επισημάνσεις για το «αντικείμενο» της αναγνώρισης. *Παιδαγωγικά ρεύματα στο Αιγαίο*, 13(1). <https://doi.org/10.12681/revmata.37706>
- Δελώνης, Α., (2000). *Στοιχεία παιδικής λογοτεχνίας*. Αθήνα: Χρήστος Ε. Δαρδάνος.

Δεμερτζή Α., (2011). *Η αισθητική θεωρία των συμβόλων και η εφαρμογή της στην αρχιτεκτονική*, Διπλωματική εργασία, Θεσσαλονίκη, ΑΠΘ. Ανακτήθηκε από: <https://doi.org/10.26262/heal.auth.ir.128402>

Ευαγγελου, Κ., (2019). *Τόπος και τοπίο ως πρωταγωνιστές στην ελληνική και την ιταλική μεταπολεμική λογοτεχνία. Παραδείγματα από την ηπειρωτική και τη σικελική πεζογραφία*, στο *Η ποιητική του τόπου*, Πρακτικά του Ε΄ Συνεδρίου της ΕΕΓΣΓ σε συνεργασία με τον Τομέα Νεοελληνικών Ερευνών – ΠΕ / ΕΙΕ, (σελ.257-269), Αθήνα: εθνικό ίδρυμα ερευνών.

Ευθυμάκη, Μ., (2009). *Διδακτικές προσεγγίσεις στο ιστορικό μυθιστόρημα*, επιστημονικό βήμα, τ.10 ανακτήθηκε 27/5/2024 https://www.syllogosperiklis.gr/old/ep_bima/epistimoniko_bima_10/efth.pdf

Harvey D., (2009). *Η κατάσταση της μετανεωτερικότητας, Διερεύνηση των απαρχών της πολιτισμικής μεταβολής*, Αθήνα: Μεταίχμιο.

Κανατσούλη, Μ., (2018). *Εισαγωγή στη θεωρία και κριτική της παιδικής λογοτεχνίας, σχολικής και προσχολικής ηλικίας*, Θεσσαλονίκη: University studio press

Καρακάση, Α., Σπυριδοπούλου, Μ., & Κοτελίδης, Γ., (2015). *Τι είναι λογοτεχνία και λογοτεχνικότητα*; [Κεφάλαιο]. Στο Καρακάση, Α., Σπυριδοπούλου, Μ., & Κοτελίδης, Γ. 2015. *Ιστορία και θεωρία των λογοτεχνικών γενών και ειδών* [Προπτυχιακό εγχειρίδιο]. Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις. Διαθέσιμο στο: <https://dx.doi.org/10.57713/kallipos-811>

Καψωμένος, Ε., (2011). *Αφηγηματολογία, θεωρία και μέθοδοι ανάλυσης της αφηγηματικής πεζογραφίας*, Αθήνα: Πατάκης

Κεσίδου, Α., (2008). *Διαπολιτισμική εκπαίδευση. Μια εισαγωγή*. Στο: Οδηγός επιμόρφωσης: διαπολιτισμική εκπαίδευση και αγωγή. Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων ΥΠΕΠΘ. Ανάκτηση από: http://www.diapolis.auth.gr/diapolis_files/drasi9/ypodراسi9.2b/2vathmia/eppas/%CE%9F%CE%B4%CE%B7%CE%B3%CF%8C%CF%82%20%CE%B5%CF%80%CE%B9%CE%BC%CF%8C%CF%81%CF%86%CF%89%CF%83%CE%B7%CF%82%20%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CF%83%CE%BC%CE%B9%CE%BA%CE%AE.pdf

Κεφαλίδου, Ν., Τσουλφίδου, Μ., (2021). *Η ατμόσφαιρα του τόπου. Μια αναζήτηση στοιχείων που τη συναποτελούν και πως γίνεται αντιληπτή υπό το πρίσμα της ανθρώπινης φαντασίας*, διπλωματική ερευνητική εργασία, Θεσσαλονίκη, πολυτεχνική σχολή τμήμα αρχιτεκτόνων, ΑΠΘ. Ανακτήθηκε από: [KEFALIDOU_NIKOLETA - TSOUFLIDOU_MARIA.pdf \(auth.gr\)](#)

Λεοντίδου, Λ., (2015). *Αγεωγράφητος χώρα. Ελληνικά είδωλα στους επιστημολογικούς αναστοχασμούς της ευρωπαϊκής γεωγραφίας*, Αθήνα: Προπομπός.

Λουκάκη, Α., (2008). *Αναπροσδιορισμοί του χώρου και της χωρικότητας. Μοντερνισμός, οικουμενικότητα και χωρικότητα, στο Ευρωπαϊκές γεωγραφίες, τεχνολογία και υλικός πολιτισμός*, σελ 325-337, Πάτρα: Ελληνικό Ανοιχτό Πανεπιστήμιο.

Μακρυνιώτη, Δ., (2012). Επαναπροσδιορίζοντας την παιδική ηλικία: Μια συζήτηση για τα όρια, την προστασία και την αυτονομία. Στο Ε. Κούρτη (Επιμ.), *Παιδική Ηλικία και Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας* (σσ. 44-70). Αθήνα: Ηρόδοτος

Μαλογιάννη, Α., Μουρά, Ι., (2019). *Εκδοχές ετερότητας στην παιδική λογοτεχνία*, Το Ελληνικό Βλέμμα – Revista de Estudos Helênicos da UERJ – no. 7/2019 ISSN 2526-3609. DOI:[10.12957/ellinikovlemma.2019.48954](#)

Μαργαρίτη Μ., (2022). "*Προσεγγίσεις του χώρου στα λογοτεχνικά κείμενα της Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης με τη χρήση STORYMAP JavaScript(JS)*". Open Journal of Animation, Film and Interactive Media in Education and Culture [AFIMinEC], 3(3). <https://doi.org/10.12681/afinmec.31699> (ανακτήθηκε 13/2/24)

Μερακλής, Γ. (1993). *Έντεχνος και λαϊκός λόγος*. Εκδόσεις Καρδαμίτσα

Μπαμπινιώτης, Γ., (2006). *Μικρό λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*, Αθήνα: Κέντρο λεξικολογίας

Μπογιατζοπούλου, Ι. Σ., (2017). *Ατοπία, μη-τόποι, η νέα κατοικία του σύγχρονου ανθρώπου?*, ερευνητική εργασία, Κρήτη, ανακτήθηκε από: <https://doi.org/10.26233/heallink.tuc.68551>

Παναού, Π., (2011). *Και τι μου χρειάζεται εμένα η Συγκριτική Παιδική Λογοτεχνία;. KEIMENA για την έρευνα, τη θεωρία, την κριτική και τη διδακτική της Παιδικής και Εφηβικής Λογοτεχνίας*. <https://doi.org/10.26253/heal.uth.ojs.kei.2011.530>

- Παπαδάτος, Γ., (2019). *Παιδικό βιβλίο και φιλαγγωσία. Θεωρητικές αναφορές και προσεγγίσεις-δραστηριότητες*, Αθήνα: Πατάκης
- Παπανικολάου, Ρ., Τσιλιμένη, Τ., (1998). *Η παιδική λογοτεχνία στο νηπιαγωγείο-Θεωρία και πράξη*, Αθήνα: Καστανιώτης
- Παπαντωνάκης, Γ., Κωτόπουλος, Τ., (2011). *Σκηνικό, χαρακτήρες, πλοκή, διαβάζοντας ένα λογοτεχνικό κείμενο για παιδιά και νέους*, Ιων, Αθήνα
- Πεχτελίδης, Γ.,(2015). Κοινωνιολογία της παιδικής ηλικίας, <http://www.kallipos.gr/> διαθέσιμο στο: Κοινωνιολογία της παιδικής ηλικίας τελικό-ΚΟΥ.ρd
- Πεχτελίδης, Γ., (2020). Για μια εκπαίδευση των κοινών εντός και πέραν των τειχών, Αθήνα: Gutenberg
- Πολύζου, Δ., Κανατσούλη, Μ., (2020). *Μετασχηματισμοί του χώρου και του χρόνου στα σύγχρονα μυθιστορήματα του φανταστικού για παιδιά και εφήβους*, <https://doi.org/10.26253/heal.uth.ojs.kei.2020.696>
- Reyonie, H., (2000). *Cellestine Freinet* στο: *Δεκαπέντε παιδαγωγοί σταθμοί στην ιστορία της παιδαγωγικής σκέψης*, (επιμ) Houssaye, J., Αθήνα, Μεταίχιμο
- Pullman, P., (2016). *Το αστέρι του βορά*, (μτφρ. Κ. Κοντολέον, επιμ. Γ. Κασαπίδης), Αθήνα: Ψυχογιός
- Στανιού, Ε., Τσιλιμένη, Τ., (2015). *Το ιστορικό στοιχείο στο σύγχρονο ελληνικό νεανικό μυθιστόρημα. Η περίπτωση του Μικρού αδελφού και της Προφητείας του κόκκινου κρασιού, της Λότης Πέτροβιτς-Ανδρουτσοπούλου*, κείμενα για την έρευνα, τη θεωρία, την κριτική και τη διδακτική της παιδικής και εφηβικής λογοτεχνίας, τευχος 21, Ιούλιος 2015, [Τεύχος 21 \(Ιούλιος 2015\) | KEIMENA για την έρευνα, τη θεωρία, την κριτική και τη διδακτική της Παιδικής και Εφηβικής Λογοτεχνίας \(uth.gr\)](#)
- Τσιγγενοπούλου, Μ., (2016). *Η ιστορία στην παιδική λογοτεχνία: ο ρόλος του ιστορικού μυθιστορήματος στη διαμόρφωση εικόνων για τον εθνικό «εαυτό» και τους εθνικούς «άλλους»*, κείμενα για την έρευνα, τη θεωρία, την κριτική και τη διδακτική της παιδικής και εφηβικής λογοτεχνίας, τευχος 23, Ιούνιος 2016, [Η ιστορία στην παιδική λογοτεχνία: ο ρόλος του ιστορικού μυθιστορήματος στη διαμόρφωση εικόνων για τον εθνικό «εαυτό» και τους εθνικούς «άλλους» | KEIMENA για την έρευνα, τη θεωρία, την κριτική και τη διδακτική της Παιδικής και Εφηβικής Λογοτεχνίας \(uth.gr\)](#)

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

Alvies, D., Queiroz, A., I., (2016). *Studying Urban Space and Literary Representations Using GIS, Lisbon, Portugal, 1852-2009*, Social Science History, Volume 37, Issue 4, Winter 2013, pp. 457 – 481, DOI: <https://doi.org/10.1017/S0145553200011937>

Anderson, John., (2015). *Towards an assemblage approach to literary geography*, στο literary geographies p 120-137. [Towards an Assemblage Approach to Literary Geography | Literary Geographies](#) (ανακτήθηκε 13/2/24).

Banks, J., A., (2019). *An Introduction to Multicultural Education*. Pearson. New York. Ανάκτηση από: [0133155862.pdf \(ucarecdn.com\)](#)

Brosseau, M., (1994). *Geographies Literature, Human Geography* <https://doi.org/10.1177/030913259401800304> (ανακτήθηκε 23/2/24).

Cecire, M., S., Field, H., Finn, K., M., Roy, M., (2016). *Space and place in children's literature, 1789 to the present*, UK:Routledge, ανακτήθηκε από: [Space and Place in Children's Literature, 1789 to the Present : Hannah Field, Malini Roy, Maria Sachiko Cecire - Book2look](#)

Carroll, J., S., (2011). *Landscape in children's literature*, UK:Routledge, ανακτήθηκε από: [Landscape in Children's Literature : Jane Suzanne Carroll - Book2look](#)

Kunstgeographie: A brief guide for the perplexed: [Renaissance Utterances: Kunstgeographie: A brief guide for the perplexed \(renaissanceutterances-blogspot-com.translate.goog\)](#)

Karín Lesnik-Oberstein, (2002).

Maniatis, P., (2014). *Critical Intercultural Education: Necessities and Prerequisites for its Development in Greece*. Journal for Critical Education Policy Studies Volume 10, Number 1, ISSN 1740-2743 ανακτήθηκε 24/7/24 από: [Critical Intercultural Education Necessities and Prerequisites for its development in Greece | JCEPS](#)

Moss, P., Coram, T., (2016). *Loris Malaguzzi and the schools of Reggio Emilia: Provocation and hope for a renewed public education*, DOI:[10.1177/1365480216651521](https://doi.org/10.1177/1365480216651521)

Pallasmaa J., (2005). *“The eye of the skin”*, *Architecture and the Senses*, Great Britain, Wiley-Academy.

Piatti, B., Reuschel, AK., Hurni, L., (2009). *Literary geography—or how cartographers open up a new dimension for literary studies* (ανακτήθηκε 13/2/24).

Peraldo, E., (2016). *The Meeting of Two Practices of Space: Literature and Geography*, στο: *Literature and Geography: The Writing of Space throughout History*, (p. 1-15) Cambridge scholars publishing, διαθέσιμο στο: [978-1-4438-8548-5-sample.pdf \(cambridgescholars.com\)](https://www.cambridge.org/core/sample-pdf/cambridgescholars.com)

Relph, E. (1976). *Place and placelessness*. Pion, London

Hunt, P., (2015)

Tuan, Yi-Fu., (eighth printing 2001). *Space and place, the perspective of experience*, Minneapolis, London, University of Minnesota press.

Zumthor, P., (2006). *Atmospheres: Architectural Environments, Surrounding Objects*. Boston: Birkhäuser

NOMOI

ΦΕΚ 4249/Β/5-12-2017: Πρότυπος Κανονισμός Λειτουργίας Δημοτικών Παιδικών και Βρεφονηπιακών Σταθμών.

ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ

- [Διεθνής Βιβλιοθήκη Νεότητας του Μονάχου - Βικιπαίδεια \(wikipedia.org\)](https://el.wikipedia.org)
- [Celebrate Alice's Day in Oxford | Oxford City Council](https://www.oxfordcitycouncil.gov.uk)
- [Οι περιπέτειες της Αλίκης στη χώρα των θαυμάτων - Wikipedia \(en-m-wikipedia-org.translate.goog\)](https://en-m-wikipedia-org.translate.goog)
- [Photodentro Learning Scenarios: ΔΙΑΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΤΑΞΗ](https://www.photodentro.com)
- [Υπόδειγμα Σεναρίου Διδασκαλίας | PDF \(slideshare.net\)](https://www.slideshare.net)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΠΟΥ ΣΧΕΤΙΖΕΤΑΙ ΜΕ ΤΟ ΠΑΡΑΜΥΘΙ

Κοτσιάνος, Σ., *Πως ήταν η Χαλκιδική το 1869*, ανάκτηση 2/09/24 από: [SearchCulture.gr](https://www.searchculture.gr) | [Ψηφιακό Αποθετήριο ιστορικού και πολιτιστικού αρχείου Στέφανου Κότσιανου](https://www.searchculture.gr)

Χόρμπος, Ν., (2022). *Παλαιά Φώκαια Μικράς Ασίας*, Εναλλακτικές εκδόσεις, Αθήνα

Sartiaux, F., (2012). Φωκαϊκά βλήματα του Felix Sartiaux, Kallimages, Paris

Πληροφορίες για την Ν. Φώκεια παρατίθενται στις παρακάτω ιστοσελίδες:

- [ΤΑ ΠΑΛΑΙΟΤΕΡΑ ΧΡΟΝΙΑ \(πριν τους προσφυγές\) \(archive.org\)](http://archive.org)
- [Η ιστορία των μνημείων της Νεας Φώκειας \(efimeridakassandra.gr\)](http://efimeridakassandra.gr)
- [ΝΕΑ ΦΩΚΑΙΑ ΚΑΣΣΑΝΔΡΑ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗ \(kassandra-halkidiki.gr\)](http://kassandra-halkidiki.gr)
- [SearchCulture.gr | Φάκελος Νο 7 Πως ήταν η Χαλκιδική στα 1869 Νο 1](http://SearchCulture.gr)